

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Székely János
A NYUGATI HADTEST

Magvető Kiadó – Budapest
1982

Ajánlás

Amit el lehet felejteni, nyugodtan felejtjük el. Esélyünk: a feledhetetlen.

Egy jó szemű, de úgy látszik, nem elég jószívű író, akit éppen ezért (rossz mája miatt) nem is nevezek meg, azt mondta egykor: „a betegség a szegények utazása”. Olyasmit értett ezen, hogy a szegény ember minden élményét, kalandját, egyhangú élete minden eseményét nyavalyáinak köszönheti; éppen ezért másról sem beszél, csak bajairól; belőlük meríti mindazt a csevegnivalót, amit a gazdagok utazásaikról hoznak magukkal. A nyomorultak egyetlen beszédtemája: maga a nyomorúság.

Pontos és kegyetlen mondás – de azért fejleszthető is. A magam éppolyan pontos s talán még kegyetlenebb megfigyelése szerint némi kiegészítésre szorul, éspedig a következőre: „a férfiak utazása viszont a katonaság”.

Csakugyan: alig tudok magamban felidézni, de még elképzelni is alig tudok olyan korombeli férfitársaságot, ahol a fesztelenség és felszabadultság (mondjuk ki nyíltan: az alkoholmámor) kellő fokán ne mindjárt a háború ke-

rüljön szóba! Látott-e valaki édesebb–búsabb jelenetet, érzékenyültebb kebelre borulást, mint amikor két vénülő s némileg már pityókos férfi egymás szavába vágva, szaporán feleselve – mintegy nosztalgikusán litániázva – felemlgeti, hogy hiszen boldogült úrfikorukban itt vagy ott együtt szolgáltak, egyazon útvonalon menekültek, egyazon táborban töltötték fogságukat? Bajtársaknak sem kellett lenniök, bevetésben sem kellett részt venniök, elég, ha katonák voltak, máris bőséggel buzog, máris pompásan talál köztük a szó!

A férfiak mai nemzedékének alapélménye (s egyúttal korunk történetének alapvető ténye) a háború volt. Múltunk-világunk leghűbb modellje: a katonaság. Semmit sem érthet belőlünk, aki nem érti ezt.

Éppen ezért engedtessek meg, hogy most, mindenféle alkoholmámorról, férfi- és nőtársaságról végképp lemondva; magányosan és szinjózanul; vállalva az avatag módszerek, kifacsart témák pinceszagát; jól tudva, hogy ma már nem mindenki képes odafigyelni egy bukott nemzedék mániákusan ismételt tapasztalatára; mindezt tudva, mindezt vállalva, engedtessek meg, mondom, hogy néhány variáció erejéig én is bekapcsolódjam vénülő férfitársaim nagy kó-

rusába, s amolyan igazi szegény emberként beszámoljak utazásomról.

Tudom én, kedves hölgyeim (és kedves uraim is), tudom én, hogy szívesebben olvasnak útirajzot például Amerikáról – de Amerika, Kína, Kuba élménye énnekem nem adatott meg. A háború megadatott.

Pálinkás

A lovarda földjét vastag fűrészpor fedte. Minden héten felszórták, anélkül, hogy a bent levőt valaha is kihordták volna, úgyhogy idővel araszos réteg gyűlt fel belőle – a sarkokban még vastagabb. Ezt a lovasok estére mindig irgalmatlanul feldúlták, összetaposták, televágtázták a patanyomok milliom holdkráterével, de a legénység reggelre ismét gondosan elegyengette; ünnepélyes alkalmakkor még afféle naiv díszítést (kockákat, hullámvonalakat) is gereblyék rája.

Nemcsak arra való volt, hogy halkká, kényelmessé tegye a lovak járását, s kímélje patájukat, hanem hogy felitassa utánuk a szennyet. De ami sokáig szívja a mocskot, idővel maga is mocsokká válik. A lovarda fűrészpora épp csak a legmelegebb nyári hónapokban száradt ki valamelyest, egyébként rétegesen, nyirkosán vöröslött, akár a filc, sápadt penészcsomókat vetett ki magából, s szúrós búzt árasztott: hűgyszagot, verejtékszagot, trágyaszagot.

Most, tavasz jöttén, különös változás ment végbe a lovarda fűrészpórán. Félig még nyirkos volt, de félig már száraz; éles határvonallal egy télies meg egy nyárias sarokra oszlott, átlósan, aszerint, ahogy reggeltől estig végigsöpörte (vagy árnyékban hagyta) az ablakokon betűző, rézsútos tavaszi fény.

A lovak felsorakozva várták az évfolyamot. Arcvonalban, a fűrészpór árnyékos oldalán álltak, rövid száron, kertenként egy-egy lovász őrizetében, mint ahogy odatúl, az istállóban is kertenként gondozta őket egy-egy lovász. Unatkozva rágták a zablát, nagyokat sóhajtottak a heveder szorításában, nyakukat messze kinyújtva próbáltak lazítani valamicskét a száron – ettől a huszárok meg-megtántorodtak, s dühös zablarángatással utasították rendre fegyelmezetlen ápolójaikat.

Jó lovak voltak; parasztlóba oltott, nemes angol faj; Nóniusz ivadécai; tulajdonképpen félvérek mindannyian. Apáiktól szikár alkatot, ideges erőt, önuralmat, anyai részről télies bundát, szívós igénytelenséget örököltek. Szépek voltak a szürkék (kivált a karikás tomporú almásderesek), a rövid szőrű, fényes feketék, de

még a sárgák, a fekete sörényű vöröspejek is igazán remekek voltak. Fakó nem akadt közöttük, így csak a sor végén álldogáló szürke herélt keltett némi ellenszenvet lógó fejével, szennyesfehér szőrét pettyező, apró, vörhenyes foltjaival.*

Ki nem ámult már egy-egy régi mesterség gazdag és plasztikus szóképletén? Pompásak ezek az ősi szakkifejezések, pontosak, szemléletesek, már-már tapinthatóak; megannyi szókép, megannyi telitalálat; keletkezésében, spontán működésében, mintegy in statu nascendi szemlélhetjük bennük a nyelvet. A sor végén álló idős heréltet a lovászmesterség ősi szaknyelve legyesszürkének mondta. Szürke volt, legyesszürke – s csakugyan mintha sokezernyi bögöly (vagy inkább vörösesbarna trágyalégy) lepte volna el véges-végig a szőrét; még a pofáján, még a szeme körül, még a lába szárán is mindenütt megtelepedtek, undorítóan megszállták tetőtől talpig – az embernek szinte kedve támadt odamenni, és irgalmas szívvel elhessenteni őket.

* Szürkének magyarul a fehér szőrű lovat nevezik, amelynek sötét a bőre. A fehér lónak a bőre is fehér – ilyenmi is előfordul, de rendkívül ritkán.

A természet fütyül az esztétikára; bánja is ő, mit látunk mi benne rútnak vagy szépnek! Ez a nagydarab ló azonban mintha maga is szenvedett volna a színe miatt. Pedig magas marja, inas, erős lába, dőlt lapockája kiváló fajtára vallott; könnyen lehet, hogy a zászlóalj egész állományában ő volt a leggyorsabb, legnemeesebb. Csakhogy ez sohasem derülhetett ki. Pálinkás – így hívták a nyomorultat – eleve lemondott arról, hogy vele született képességeit igénybe vegye, eszébe sem jutott teljesítményre törekedni, a könnyebb megoldást, lógást, lazslást választotta mindannyiszor. Hasonlatképpen azt mondhatnók: minden élőben születésekor kigyúl egy lámpa (valamiféle belső tűz lobog benne), s ez kifejezésre is jut tekintetében. Nos, Pálinkás szemében réges-rég kialudt ez a fény. Csalódott volt, lusta volt, engedetlen volt, mindenestül hiányzott belőle a becsvágy (a lovaknak ez a legemberibb jellemvonása); éppen csak álldogálni volt hajlandó, álldogálni megenni, azt is folyvást sunyítva, mogorván, rosszkedvűen.

Most társai között, nyereg alatt várta az évfolyamot. Mivel a sor végén állott, őt érte el legelőször a fűrészponton naponta végigvándorló, aranyos májusi napfény. A többiek árnyékba

merültek, Pálinkás egymaga viszont szinte ki-
gyúlt az ablakon behulló sugárnyalábbb. Sár-
gásfehéren izzott a szőre, rőtveres legyei élesen
kirajzolódtak, csaknem életre keltek, már-már
zúgásukat is hallani vélte az ember. Úgy állott
éppen, mintha lehajtott fővel, megadóan tűrné,
hogy tulajdon pettyei kiszívják a vérét, sőt bele
is petézzenek. Vagy mintha a fűrészpor bűzös,
vörhenyes szutyka fröccsent volna reá, úgy ál-
lott Pálinkás, tetőtől talpig beborítva fénybe és
nyomorúságba.

Az évfolyam lépést tartva, zárt alakzatban ka-
nyarodott fel a gesztenyesorból, amelynek le-
velei most áttetsző pirosan, enyvesen gubbasz-
tottak az ágak hegyén: megannyi tojásából fris-
sen előbújt madárfióka. Még be sem léptek a
párás homályba, még csak a lovarda alacsony
kapuját nyitogatták, amikor Pálinkás gazdája
már meg is látta lovát. Néma borzalom fogta
el rögtön. Hiszen tudta, hogy így lesz (miért is
ne lenne?), hiszen napok óta gyötörte a balsej-
telem, s úgyszólván fel volt készülve rá, de
most, mihelyt szemével kellett meggyőződnie ar-
ról, ami tudni való volt, csak annál inkább
kétségbeesett. Nem várt egyebet, csakis ezt,

várta – mégis csalódott, hogy így lett. „Itt van, megint itt van, megint elővezették” – gondolta hideglelősen, s állandósult szorongása, amelyet oly kitartóan, akkora erőfeszítéssel igyekezett elfojtani, hogy idővel élete egyetlen valódi tartalma lett – ez a vad, állati szorongás egyszerre megint úrrá lett rajta.

Önáltató reménye s egyben titkos támasza belső küzdelmei közepette, hogy Pálinkást „talán mégsem vezetik ki”, nem volt egészen alap-talan. Előfordult már, az elmúlt fél év folyamán kétszer is megesett, hogy a szörnyeteg le-gyesszürkét odabent hagyták istállójában, ki tudja, miért, talán mert patkolni kellett. Fiatal gazdája ilyenkor más lovat kapott, a fölöttük járó, második-évfolyam állományából, s élete nagy ünnepei, feledhetetlen órái közé sorolta ezeket az alkalmakat. Csupa derű volt ilyenkor a lovaglóóra, csupa öröm és felszabadultság. Cincérnek, a hóka keselynek, akit Pálinkás helyett lovagolt, lágy ügetése, hosszú, kényelmes vágója volt, s ráadásul szívesen ugrott vág-tába: szerette a mozgást. Igaz ugyan, hogy üge-tés közben olykor váratlanul felvágta fejét, csontos búbjával keményen orron cserdítve lo-vasát (úgyhogy annak a könnye, a taknya is el-folyt), de hát mi volt ez Pálinkás rémtettei mellett.

A hamvas, lovaglócsizmás fiatalember – szinte gyerek még –, aki őszinte rémületét ezúttal is feszes, katonás viselkedésbe igyekezett bugyolálni, természetesen nemcsak a külseje miatt utálta lovát. Ennél sokkal rondábbal, egy vedlett fakóval, egy trágyás farú cigánygebével is szívesen megbékélt volna. Pálinkás azonban századszerte híres volt agyafűrt rémtetteiről. Nemcsak csúnya és lusta, hanem ráadásul rosszindulatú, alattomos, kedélytelen állatnak ismerte mindenki. Az ellenszenv, amelyet külsejével kellett, nemhogy töredelemre, hanem inkább afféle nyílt és féktelen kicsapongásra, züllött bosszúra bírta. Nem győzte eléggé kimutatni gyűlöletét az emberi nem iránt. Amilyen tunya volt álltában, éppoly hirtelen jött mozgásba, mihelyt valaki felült reá. Egyszerűen nem tűrt meg lovast a hátán. Ha olykor mégis emberére akadt, akit nem sikerült földhöz teremteni mindjárt legelső mozdulatával, hát azzal negyedórakat volt képes végigbokkolni: felágaskodni, kirúgni, újra felágaskodni, újra kirúgni, meg is csavarintva közben a törzsét, akár a vadlovak Texasban, amikor betörik őket. És sohasem hagyta abba; ha időnként meg is pihent, pár perc múlva biztosan előlről kezdte: betörhetetlennek bizonyult.

Hogy rúgott, az természetes, de azonfelül harapott is; a lovásznak, aki rendesen lovagolta, gondját viselte, csutakolta, itatta, etette, lila volt mindig a karja. Magát az istálló mestert, akit háromnegyed órás küzdelem után egyszer szintén sikerült ledobnia, bosszúból meg is taposta. Minél jobb lovas volt valaki, annál jobban utálta; a legjobbakkal személyes haragot tartott. Ha hosszú száron vezették elő, vagy csak meg is sejtette, hogy a lovasz figyelme kissé elaludt (és lazult valamicskét a szár), azonnal felágaskodott, s elülső patáinak vilámgyors, kapáló mozdulatával igyekezett leütni az ilyeneket. Mihelyt aztán kitöltötte boszúját, máris visszasüllyedt tunya közönyébe. Hiszen a többi lónak is akadtak hibái: Baku szintén leütötte néha lovását; Vali csiklandós volt, majdhogy megőrült, úgy visított–nyerített, ha csak hozzá is értek; Regős bokkolt, rúgott; Ede harapott. De Pálinkásban együtt volt mindez. Akár a közismert falitábla, amely a tökéletesen beteg lovat mutatja be (egyetlen lovon ábrázolt minden lehetséges lóbetegséget: csüdcsömört, csánkpókot, rühöt, kehet), Pálinkás is egybegyűjtötte magában, s feltehető élvezettel gyakorolta a hátasló minden elképzelhető vétkét. Tökéletes az, amiben semmi hiba

nincs. De amiben minden hiba megvan, azt sem mondhatjuk másnak, mint tökéletesnek. Pálinkás pontosan ez az eset volt: tökéletesen szörnyű, és szörnyűségesen tökéletes.

Az évfolyam bevonult a tágas hodályba, s egykettőre felsorakozott a fűrészpör napfényes oldalán, szintén arcvonalan, szemközt a lovakkal. Pálinkás gazdája, aki a legalacsonyabb volt társai közt, s ezért szintén a sor végén állott, pontosan szembekerült a lovával. Kifelé feszes vigyázzban, de belül émelyegve-remegve, az elkövetkező pokolkín sorsszerű tudatában nézte a napfénybe dermedt Pálinkás lógó fejét, szivárványló szemét, szeme körül a legyeket. Hiába, hát most, fél percen belül oda kell majd futnia hozzá (mégpedig lelkesen, mintha csak legforróbb vágya vezetné), fel kell majd ülnie rá, s azután minden bizonnyal haladéktalanul meghemperegnie a lovarda fűrészpörében. Megszégyenülten, térdét, könyökét pallva fel kell majd tápászkodnia, ismét nyeregbe szállnia, megint meghemperegnie és így tovább, megállás nélkül, teljes két óra hosszat, nem hajtva az évfolyam vihogására, míg csak a gyomra is felfordul, az agya is elkábul belé. S még szeren-

cséje lesz, ha Pálinkás meg nem tapossa, le nem üti! Ez is előfordulhat (miért ne?), sőt minden bizonnyal elő is fordul a második óra vége felé, amikor Pálinkás végleg kifogy a békétűrésből. Ezt kell majd tennie, nincs kibúvó, így történt eddig is, így történik ezután is; hozzá kell futnia, fel kell szállnia rá, akárhányszor is ledobja, összetöri, megalázza – hiszen az ő lova az.

„Enyém, enyém, hiába, ez az enyém” – ismételtette magában, belezsibbadva a hasztalan bánatba, keserűségbe, holott nagyon jól tudta, hogy nem az övé a ló. Senki sem tarthatott extra lovat, a kincstáré volt valamennyi. Pálinkást a véletlen osztotta rá; huszonhét közül éppen ez jutott neki; istenem, milyen könnyen juthatott volna egy másik! Hiszen akár a jámbor Seprőshát, akár a pompásan ugró Újmajor is az övé lehetne, s akkor milyen más, milyen gyökeresen más volna a lovaglóóra – mennyivel könnyebb az élet!

Pálinkás pöttöm gazdája irigyen pillantott végig az árnyékban álldogáló szürkéken, feketéken, amelyek között egyedül az ő rondájaréme világított fénybe borulva. A legelső lovaglóóra emléke villant róluk eszébe. Ugyan így állott az évfolyam akkor is a gőzölgő fű-

részporon, szemközt a lovakkal, amelyekről ő bizony semmit sem tudott, akik közül egyet sem ismert, de még azt sem sejtette, névsor szerint osztják-e ki őket vagy inkább nagyság szerint. Nem osztották azok sem így, sem úgy; egyszerűen felcsattant a rövid vezényszó: „Lóhoz” – és társai máris futni, sőt rohanni kezdtek; egyenest húztak a célra, akár a méhek a kasok felé; egymást taszigálva, tülekedve kapkodták ki a lovászok kezéből a szárat, foglalták le a lovakat. Ő is rohant természetesen, mivelhogy mindenki rohant, de határozott cél nélkül, tétován, bizonytalanul, úgyhogy bármelyik lónál kötött ki, az már le volt foglalva, már a szárat vetették nyakába, már a kengyelét igazították. Ő tehát továbbfutott, tanácstalanul szaladgált ide-oda, s végül csüggedten vette tudomásul, hogy hiába volt kezdetben ugyanannyi ló, ahány lovas, őneki mégsem jutott. Dehogy-nem! Amott, a sor végén gazdátlan maradt egy szürke – erre az oktató figyelmeztette. Ő tehát odaszaladt, kifordította a kengyelt, s a lovász segítségével nagy nehezen nyeregbe szállt. Honnan sejtette volna, hogy Pálinkás végleg az övé marad, s vele együtt heti háromszor két óra lidércnyomás szakad a nyakába?

Most, amikor mindez emlékezetébe villant

(méghez a elevenen, a valóságnál is jelenvalóban), arra kellett gondolnia, hogy talán nem is egészen véletlenül jutott neki ez a ló. Évfolyamtársai csaknem mind katonagyermekek voltak, ambiciózus tisztek, altisztek szintoly ambiciózus magzatai, akiknek lehetett, sőt bizonyára volt is már némi fogalmuk a lovakról. Ezenfölül, ki tudja, talán a lovászokkal is összebeszéltek – legalábbis megtudakolták, milyen ápoltaik természet, s választás esetén melyiknél tanácsos kikötni. Amennyire kiismerte az itteni viszonyokat, mindezt lehetségesnek, sőt valószínűnek látta; a mai eszével ő is pontosan így cselekedne. Annak idején azonban semmiről sejtelve sem volt. Úgy került a lovassághoz, gyanútlanul, történetesen, mivel nem tudott különbséget tenni a fegyvernemek közt, s mivel itt mutatkozott létszámhiány. A többiekben nemcsak a lóismeret, hanem nyilván a fegyvernemi öntudat is réges-rég kialakult már, mire sor került a lóválasztásra; ő még csak annyit tudott, hogy katona akar lenni. Nem mintha arra valónak érezte volna magát, hanem mert nem érezte magát egyébre valónak. Sokirányú képességei voltak, sok minden érdekelte, de semmi sem különösképpen. „Legyünk tehát katonák” – döntötte el ötletszerűen, álmában

sem sejtve, hogy vannak tűzérek, vannak műszakiak, huszárok, gyalogosok, de egyszerűen csak „katona” nincsen.

Igen, hát őrajta kívül mindenkinek meg lehetett már a kiszemelt lova, ezért húztak el mellette olyan céltudatosan, egyenesen. Ez az ő tétovasága, ez a sokoldalú semmire – s ugyanakkor mindenrevalósága (ami miatt katona is lett) – emiatt jutott neki lóban is a legutolsó, ez osztotta rá Pálinkást, nem a szerencse! Így kellett lennie, így is volt bizonyára. Akkor, a legelső lovaglóórán, mielőtt felkapaszkodott a nyeregbe (s lassan a lovászok is eltávolodtak), egyszerre mintha megrándult volna alatta a ló, vagy tán csak a bőre, ő pedig szárnyra kelt, mintegy bakugrásban átrepült a feje fölött, s a fűrészponton találta magát. Legelőször még ropant könnyedén röppent alá, fel sem hengerült, pontosan a talpára pottyant, akár a macska. De azután, ahogy lovas becsvágya növekedni, ülése szilárdulni kezdett, Pálinkásnak is egyre nagyobb erőfeszítésébe került, hogy „leszórja” őt a nyeregből, és akkor már rémeseket, iszonyatosakat esett. Harmadik-negyedik alkalommal már arcán csúszva, bukfencezve túrta fel a lovarda fűrészpontját, vagy nagy döndüléssel ré-

zsút a palánkra zuhant, úgyhogy a lélegzete is elakadt, moccanni sem tudott jó ideig.

Fel kellett pattannia, ismét nyeregbe szállnia mindannyiszor, s szóttanul túrnie a körbevág-tázó évfolyam kárörömét. Ez volt a legréme-sebb: ez a tudat, hogy nyíltan röhögik, amiért tossz lovas, és nyilvánvalóan nem állja meg köztük a helyét. Bármit megtett volna, hogy kiköszörülje a csorbát, lemossa a szégyent, an-nál inkább, mert közben átragadt rája a fegy-vernemi öntudat is.

*A jó lovas katonának
Be jól megyen dolga...*

– énekelte menet közben teli torokkal, haza írott leveleiben pedig Balassa–sorokat idézgetett, amelyeket még Jánosi tanár úr óráin jegyzett meg fáradság nélkül:

*Jó szerecsen lovak
Alattok ugrálnak...*

vagy pedig:

Ti is, rárószárnyon járó hamar lovak.

Ilyesmit énekelt, effélét idézgetett, miközben rettegett saját lovától, és hitvány lovasnak tudta magát! Bármit megtett volna, hogy szénáját rendbe tegye, de szénája hónapok múltán sem javult semmit, ellenkezőleg, napról napra rosszabbul állt. Mert minél jobban félt a lovától, az csak annál inkább ledobta, és minél inkább ledobta, ő csak annál jobban félt tőle. Félelme és Pálinkás rosszindulata egymásra talált, kölcsönösen táplálta egymást, s egyáltalán nem lehetett tudni, mindez meddig viselhető el, hová fajul.

Azt, hogy mennyire kitölti belső világát ez az átkozott szürke, akkor sejtette meg, amikor már álmodni is kezdett róla. Nem elég, hogy heti háromszor két órát gyötörte a lovardában (s ki tudja, még hányat a pénteki kivonuláson), ezentúl már az éjszakáit is igénybe vette. Pálinkást látta álmában, távolról, homályosan, s kimondhatatlan boldogság töltötte el, amiért ilyen messze van tőle. De a ló mind tisztábban látszott, egyre részletesebben, szabatosabban, s bármennyire vonakodott elismerni magában, végül mégis tudomásul kellett vennie, hogy Pálinkás közeledik. Nem mintha megmozdult volna (lábai továbbra is mereven álltak), hanem csak növekedett. Lassanként ritka söré-

nyét, gyér üstökét is meg tudta már különböztetni, aztán még a legyeit is: *mintha csak ő közeledett volna lassan a lóhoz*. Nem értette magamagát, hogyan képes ilyesmit tenni, arrafelé menni, mi bírja rá, hogy Pálinkást megközelítse (hiszen olyan jó volt távol lenni tőle), ennek ellenére tovább is kitartóan iparkodott lóva felé, az meg tovább is szemlátomást növekedett. Félprofilban állt, már teljes életnagyságban, épp csak a karját kellett volna kinyújtania, hogy meglapogassa. De növekedése ekkor sem állt meg. Mintha csak felfújták volna, akár a léggömböt, akár a szappanbuborékot: már kétszeres, már háromszoros életnagyságban nézett vele farkasszemet; rugalmas ajkán ujjnyi vastag tapintószőrök meredeztek, elvásott, sárga fog-sora ölesre tárult, amikor ráröhögött. S még ezek után is képes volt növekedni! Csak a szeme látszott már; óriási, vérerekkel befutott, gonosz szeme fehérje meg a pupillája, amely nem kerek volt, hanem elliptikus; erre tűzött rá a napfény, úgyhogy örvénylő, keringő fénykörök, színes szivárványok támadtak körülötte. Amikor Pálinkás szeme (teljes égbolttá növekedve) végül elpattant – az már az ébresztő kúrtszava volt.

Máskor zöld erdőt látott álmában, szép szá

laserdőt, amelynek lombját enyhén borzolta, fújta a szél. Nagy csend honolt benne, nyirkos, tömör árnyék, csak a szél zúgott odafönt, csak nagy néha söpört végig az avaron egy-egy eltévedt sugárnyaláb. De egyszer csak mintha nesz támadt volna; távoli avarzörgés szüremlett át a lombsuhogáson; igen, határozottan hallotta már: lépések közeledtek, valami járt odabent. Minden érzékét megfeszítve figyelte, mi lehet az. Két derék fatörzs közül kisvártatva Pálinkás lépett elő; lomhán ballagott, bárgyún előrenyújtotta hosszú nyakát; és csúf volt, rettenetes volt, de gyönyörű lányalakot hozott a hátán, homloka közepén pedig pompás, csavaros szarvat viselt.

Idővel már alig tudott számot adni magának, mit álmódott róla, s mit élt át igazán, hiszen amit valóban átélt, az is éppolyan képtelenség volt, mint legvadabb álma. Minthogy ezután már kialudni sem tudta magát (fáradtan, törődötten ébredt mindannyiszor), álom és valóság mindinkább összefolyt tudatában. A kettő együtt egy világméretű, apokaliptikus lovat adott ki, egy gigászi rémlátomást, egy látóköret mindenestül kitöltő, szörnyű, legyes-szürke gebét, amelynek halálát kívánta, mert félt tőle, félt, félt, rettenetesen félt, s egész lel

kiereje sem volt elegendő, hogy félelmén erőt vegyen.

Igaz, álmai közt akadt olyan is, amely rejtelmes, bensőséges légkörével napokra megbabonázta. Például Pálinkás mint unikornis, azzal a kedves, elfátyolozott lánnyal a hátán – nos, ez valóban varázslatos volt. Álmai hangulata bírta azután arra, hogy megpróbálja Pálinkást más szemmel nézni, úgyszólván megérteni. Talán mindez csak a színe miatt van, talán a feléje sugárzó ellenszenv váltja ki benne a kölcsönöséget – tűnődött békülékenyen; tán csak a szakadatlan megtorlás, verés, szeretetlenség bírja erre a züllött bosszúra; így lesz, nem lehet másképp. „Ha ti úgy, én is úgy”, és „amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten” – efféle szólásokat, közmondásokat tulajdonított mit sem sejtő lovának, s elkezdte látogatni őt, odafent az istállóban, ahogyan a többiek is meg-meglátogatták kedves lovukat.

Az az igazság, hogy nem bírta már elviselni az örökös félelmet, gyűlöletet, szerette volna szeretni lovát, ahogyan a többiek is szerették mindannyian. Ezentúl tehát naponta tisztelgett nála, zsebében kockacukorral, serclivel, nagy darab komiszkenyerekkel, amelyeket előzőleg sóval is megszórt, hogy annál jobb ízük legyen

– ezekkel próbálta lekenyerezni. Nehéz feladatnak bizonyult, de korántsem lehetetlennek. Pálinkás, aki élete során tökéletesen hozzászokott a bűnhődéshez, rúgáshoz, veréshez, s az égvilágon senkitől sem remélt már egyebet, eleinte gyanakodva fogadta engesztelő áldozatát. Hogy semmit se rejtünk el különös viszonyukból: néhányszor bizony meg is harapta érte. De ő már nem rúgta hasba azonnal, ahogy igazságérzete és reflexei követelték, hanem melléje ült, a jászol szélére, akár egy tapasztalt orvos, s félelemtől reszketve, de jóságosan paskolta, simogatta, csillapította.

Nincs mit szépíteni: szeretetet koldult a lótól. A ló eleinte csodálkozott, talán nem is hitt benne egészen. De azután, hogy másodszor, harmadszor sem torolta meg alattomoságát, hanem mindannyiszor újra megvendégelte, Pálinkás lassan felengedett. Nem is a kenyér, a kockacukor oldotta fel görcsös gyűlölködését, hanem a megbocsátás, a büntetés elmaradása. Miután ekképpen kiengesztelődött, jóval ragaszkodóbbnak bizonyult, mint az istálló kedvencei, akik hozzászokhattak a kényeztetéshez. Ezentúl elég volt belépnie az istállóba, a rút legyesszürke máris fülét hegyezte, nyihogott, röhögött, hogy kifejezze szeretetét. Tréfásan,

prüszkölve turkálta nadrágzsebét, mozgékony ajakkal próbálta kihalászni belőle a serclit, ami persze nem sikerült, de gazdája lopva segített neki, s ezen mindketten nevettek.

Mindezenközben pedig forró hullámokban öntötte el néha az érzés: mennyire utálja ezt a lovat! Ettől önmagát is megutálta, amiért mégis hízeleg neki, falhoz állítja, megcsalja szeretetében. Lelkiismeretlen kalandornak érezte magát, aki érzelmet hazudik, hogy kiváltsa a viszontérzelmet; agyafűrt képmutatónak, aki hideg tervszerűséggel hódítja meg áldozatát, miközben gyűlöleten kívül semmit sem érez iránta. Ebben azonban csalatkozott: színelni sem lehet a világ végezetéig. Akivel sokáig úgy viselkedünk, mintha szeretnők, azt idővel csakugyan szeretni kezdjük: a forma, minél üresebb, annál inkább szereti tartalommal kitölteni magamagát. Nemsokára ő is ámulva tapasztalta, hogy egyre szívesebben (és őszintebben) játszik, barátkozik, nevetgél együtt a lóval. Igen, jóízűeket, nagyokat nevettek, sőt néha már búsultak is együtt – főleg lovarda után.

Mert Pálinkás, bármilyen szelíddé, sőt magakelletően kacérrá puhult egyébként, a lovardában továbbra is engesztelhetetlennek bizo-

nyult. Itt aztán nem ismert pardont! A lehető legnagyobb megértésben váltak el este az istállósalmán, a lehető legjobb reménnyel látták viszont egymást reggel, a fűrészporon, de mihelyt felült reá, a ló azonnal bokkolni kezdett: domború háttal rúgott ki, ágaskodott, rúgott ki, ágaskodott ismét, közben a törzsét is megcsavarintva; elszántan, megveszekedetten, önműködően, mintha felhúzták volna; és sohasem hagyta abba; ha kellett, tíz percig, negyedóráig folytatta ezt, míg csak megszabadult lovasától.

„Mi ez, mi lehet ez, uramisten?” – töprengett agyát csikarva a csalódott fiatalember, de kérdésére nem jött felelet. Arra gondolt volna, hogy talán beteg a ló, csakhogy ennek ellentmondott egész megjelenése. Senki se képzelje ugyanis Pálinkást annak a zörgő csontú gebének, amivé gazdája álmaiban olykor átalakult. Ellenkezőleg: erőteljes, izmos, igen jól táplált állat volt, züllött munkakerülése miatt még tán kövérebb is a kíváncsónál. Csak rá kellett nézni, máris nyilvánvaló volt: ennek semmi baja, ez maga a csúnya egészség.

Akkor talán a kora miatt tiltakozik; talán nem bírja már a strapát. De először is Pálinkás – noha csakugyan réges-rég elhullatta már csikófogat – a lóélet végső határát egyelőre meg

sem közelítette. Nem volt már fiatal, de igazán öreg sem volt még; ez kitűnt a nevéből is. A ménesek eléggé képtelen neveket adtak akkoriban csikaiknak, de ábécésorrendben más-más kezdőbetűvel jelöltek minden évjáratot (Aladár, Baku, Cincér), úgyhogy neveltjeik korát már a névtábláról bárki leolvashatta. Pálinkás eszerint legfeljebb a tizennegyedik évet töltötte be. Különös viselkedésének oka – másodszor – azért sem lehetett az aggkori legyengülés, mert hiszen megvadult bokkolása közben tízszer–hússzor annyi energiát kellett bevetnie, mintha napi négy-öt órát békésen körbeüget olvasával. Így bizony rövidebb, de sokkal intenzívebb strapáknak tette ki fogyo erejét.

„Mi ez, uramisten, mi lehet ez?” – töprengett hiába a kétségbeesett fiatalember, s néha, lovarda után, amikor melléje ült, hogy együtt búsuljanak kudarcukon, lovától is meg-megkérdezte ugyanezt. „Mi bajod? Mondd meg: mi van veled? Szólalj meg, kedves.” A ló ilyenkor nekitámasztotta fejét, homlokát homlokára nyomta, s csaknem sírt a megindultságtól. Látni való volt: tulajdonképpen érti a kérdést, legalábbis érzelmi töltetében nagyon jól érti, s ha beszélni tudna, felelne is rá, csakhogy mindhalálig némaságra ítéltetett. Nem szabad, nem le-

het semmit mondania, csak a testével, csak a létevel kommunikálhat. Amit mivoltával mondhatott, azt régen megmondta, nyíltan, szabatosan elmagyarázta, világosabb beszéd, bárhogy igyekszik, nem telik tőle. Ezen még inkább elbúsult a ló is, a lovas is.

Most, hogy szemben állt a napfényben lángoló legyesszürkével, mindez egyetlen szempillantás alatt suhant végig agyán. Nem igaz, nem suhant végig, hanem együtt volt, jelen volt agyában: mindezt egyszerre *tudta*. Rettegésébe, utálatába, amelyet itt, a lovardában mindig is érzett lóva iránt, belevegyült a szánalom, a szeretet is, amely az istállóban, meghitt együttléteik folyamán alakult ki, s ez még feszültebbé tette várakozását. Akárhogy is lesz, ő igyekszik majd kitartani, fent maradni a nyeregben, ennyit tehet, ennyi függ tőle; a többit pedig elviseli, ahogy eddig is elviselt mindent. Ezzel a beletörődő fatalizmussal szállt fel a lóra, amikor az oktató tiszt végre megérkezett.

Pálinkás pedig azonnal működni kezdett. Nagy lendülettel, gépiesen végezte szokott mutatványát; a többiek már régóta szabályosan körbeügettek, amikor ő még mindig a lovarda

közepén bikkolt. Csakhogy ezúttal nem sikerült egykönnyen földhöz teremtenie lovasát. Tehát fokozta az ütemet, ágaskodott, kirúgott, dühöngött, ahogy még sohasem, napsütött fűrészporkelhet vert maga köré, de a fiatalember elszántan állta a próbát. Összehirapta fogát, megkapaszkodott a nyeregben, s elhatározta, hogy inkább hagyja kiszakadni az ujját, a combját, semhogy társai örömeire ismét végigguruljon a fűrészporkon. Pálinkás tehát új figurákkal próbálkozott. Elülső patáit messze előre vetette, farát magasba tolta, s így, orrával a porban próbálta lerázni magáról, miközben nagyokat ugrott, olykor más csaknem szaltót vetett. Gazdája azonban (minthogy két alkalom kivételével mindig a legrosszabb lovat lovagolta), úgy látszik, többet tanult, s idővel jobb lovassá lett vihogó társainál. Kapaszkodott teljes erejéből; amikor visszazötytyent a nyeregbe, ismét kiegyensúlyozta ülését, ismét térdtámaszt használt, keményen dolgozott szárral és combbal, küzdött egyszóval, s küzdelmét egyelőre siker koronázta. Igaz, nem a tudás, nem az ügyesség, inkább csak a konok kitartás küzdelme volt ez, s kívülről nézve sem lehetett valami épületes. Egy rettenetesen csúnya ló, aki tetőtől talpig tajtékba borulva őrzöng, bohócmutatványokat

végez, s egy lovas, aki kétségbeesetten kapaszkodik, zötyög, hánykódik a hátán! Nem, semmiképp sem volt ez lélekemelő látvány, a fiatalember mégis annak érezte, mert most legelőször sikerült elérnie, hogy Pálinkás feladja a harcot, megpihenjen őrjöngésében, s legalább néhány pillanatra besoroljon társai közé, akik ezalatt nyugodtan körbeügettek.

Persze résen volt ezután is, mert kedves lova bármikor újrakezdhetette, sőt tudta is róla, hogy váratlanul szeret támadni; egyik bevált fogása éppen a meglepetés. Ez akkor következett be, amikor az oktató vágát vezényelt. A vágta ürügyén Pálinkás végevárhatatlan s egyúttal kiülhetetlen apró ugrássorozatba, majd (hirtelen fokozva a ritmust) ismét veszett bokkolásba fogott, mégpedig hatalmas, tért ölelő szökésekkel, balra húzva, féloldalasan; lovása csak úgy lenggett és lobogott rajta, csak úgy úszott utána, mint valami rongy. Egyáltalán nem érintette többé a nyeret, épp csak a körmével kapaszkodott. Már-már maga is hallani vélte a döngést, ahogy a palánknak csapódik, de a szerencse ezúttal is mellé szegődött. Amikor Pálinkás végső cselét vetette be, s oldalozó nyargalása után mellső lábait előretámasztva hirtelen lefékezett, őt a lendület helyére dobta: vá-

ratlanul ismét a nyeregben találta magát. Ez nyilvánvalóan véletlenül történt, ő sem tulajdonította saját érdemének, mégis győztes örömmel töltötte el.

Akkor a ló olyasmit játszott meg, mintha másodszor is feladná a harcot: mintegy a többiek után iramodott. Sebes vágásban nyargalt a hosszú fal mentén, egészen megnyúlt a teste, lovasa „egyre közelebb érezte magához a földet”, s előre látta, a sarokban történi fog valami. Elképzelhetetlen volt, hogy ezzel a sebességgel Pálinkás a rövid fal mellé tudjon kanyarodni. Úgy vélte, egyenest nekirohan majd a palánknak, s ott ismét lefékez; ez volt a valószínű; fel is készült erre a cselre. De mégsem így történt. A ló, közvetlenül a sarok előtt, igenis bedőlt a kanyarba, mélyen megdőlt, akár egy motorbicikli, patái oldalvást hányták a fűrészpont, fel, egészen az ablakokig, s lovasa tisztán érezte, tudta, hogy most mindjárt valami jóvátehetetlen következik be. Lehetetlen, hogy a ló a kanyar után ki tudjon majd emelkedni ebből a szörnyű dőlésből. Megpróbálta szárral támogatni, súlypontját áthelyezve kiegyensúlyozni, de Pálinkás annál inkább bedőlt, izzadt oldalával mind közelebb került a földhöz, míg egy-

szer csak tényleg kicsúszott alóla mind a négy lába, s ő felbukfencezett a fűrészporon.

Így volt, ez történt: inkább felbukott, csak hogy vele együtt elbukjon lovasa is.

A döngő, velőtrázó bukás után Pálinkás gazdája arra eszmélt fel, hogy keserű nyál önti el ajkát, és szörnyű súly nyomja. Úgy látszik, alul került, ott feküdt hanyatt a fűrészporon, eleven hússal betemetve: derékig lova alatt. Pálinkás akkor tápászkodott fel. Ahhoz, hogy talpra ugorjon, bal első lábát épp a mellének, mellkasa legközepének kellett feszítenie. „Most tehát megtapos” – gondolta a szerencsétlen gyereke, s noha nem volt reménye, gépiesen küzdött tovább. Két kézzel ragadta meg lova patáját, s megpróbálta leemelni melléről, eltolni oldalt, nehogy csakugyan rátámaszkodjék, amikor talpra szökik. Pálinkás azonban nem értett ezzel egyet, patáját ismét visszaemelte szíve fölé. S már rá is nehezedett, már taposta is, úgyhogy bordái ropogtak, lélegzete elállt belé; attól kellett tartania, hogy egész mellkasa beszakad a kis területre koncentrált iszonyú súlytól. Ekkor követte el az egyetlen, a végső hibát, amely emberi méltóságáért vívott küzdelmét hiábavaló s ráadásul nevetséges vergődéssé alacsonyította. A hibát, amely bete-

tőzte gyalázatát. Hogy lovát is, társait is figyelmeztesse a veszélyre, amely fenyegeti, s hogy végre-valahára szabad utat engedjen fél évig titkolt, szorongó kínjának is: hangosan jajgatni kezdett.

Ámulva hallotta tulajdon hangját, s rögtön tudta, hogy ez tilos, ez végzetes, ennek a kísértésnek a világ minden kincséért sem lett volna szabad engednie. De most már úgyis mindegy volt, most már úgyis odalett minden nehezen megőrzött látszat, hát csak azért is újra meg újra belekiáltott a lovarda tágasságába: „Jaj, jaj” és harmadszor is: „jaj”.

Kiáltását döbbszent csend követte, azután nem is nagyon titkolt vihogást hallott – igen, ez logikus: tudta, hogy így lesz. De mintha Pálincás is meghallotta volna a hangját: hatalmas, eres szemével egyenest az arcába nézett. És különös fény, valamiféle felismerés villant meg abban a kialudt szemben; a pata nyomása már is lazult valamicskét; Pálincás pedig felugrott fektéből anélkül, hogy teljes súlyával mellére taposott volna. Hiába mondták neki később, hogy hasonló helyzetben minden ló ösztönösen megkíméli lovasát – ő, aki emlékezett, miként tiporta meg Pálincás haragjában az istállómentert, s arra a közlelről rámeredő szemre is so-

káig emlékezett még, szentül hitte: lova őneki kivételesen, barátságuk jussán, mintegy személyesen kegyelmezett meg.

Az ezredorvos bordarepedést állapított meg, ami kellemetlen, de alapjában véve még szerencse is volt: enyhítette valamicskét a szégyent. A lovaglás sebesültjeit, mártírjait mindenkor különös megbecsülés övezte a lovasságnál. Semmi más nem semlegesíthette volna az évfolyam megvetését, amelyet kimondhatatlanul aljas és gyáva jajgatásával jogosan kiérdemelt. „Ha már a bordája is betört, nem csoda, hogy feljajdult tőle” – íme a hallgatólagosan kialakult közvélemény (mondhatni közkegyelem), amelynek folytán nem kellett azonnal elmene-külnie: megmaradhatott társai közt.

Mire kiírták a gyengélkedőből, s mellkasáról is lekerült a hatalmas keresztkötés – szóval mire ismét lóra ülhetett volna –, a fedett lovarda réges-rég üresen kongott, felgereblyélt fűrészpórában ujjongó verébcsapat fürdőzött reggeltől estig. A nagy nyári menetgyakorlat ideje jött el. Pálinkás gazdája a szakasz legvégén (de annál peckesebben) kanyarodott fel a teljes pompájában zöldellő gesztenyesorból, ezúttal már a nyitott lovarda felé, s noha tele torokkal énekelte, milyen jól megyen dolga, gyomra

megint csupa émelygés, agya megint csupa kétségbeesés volt. Igen, hát lejárt a boldog betegszabadság, begyógyult az üdvözítő bordatörés. Most mindjárt, öt percen belül, ismét oda kell majd futnia a rettentő legyesszürkéhez, ismét felülnie rá, ismét küzdenie, elbuknia és így tovább – szóval kezdődik minden előről. A nyitott lovardában azonban meglepetés várta: Pálinkás nem volt ott a menetgyakorlatra kivezényelt huszonhét ló közt. Cincér álldogált helyette, valahol az arcvonál közepe táján, Cincér, a kesely lábú, kedves kicsi kanca, aki épp csak lovasa orrát verte be néha feje búbjával.

A fiatalembert forró hála, kimondhatatlan megkönnyebbülés öntötte el. Alig hitt a szemének. Titkos reménye, egyetlen támasza belső küzdelmei közepette, hogy Pálinkást „egyszer talán mégsem vezetik ki”, íme, bevált, végre valahára örömmel, nyugodtan, felszabadultan lovagolhat, méghozzá éppen most, amikor egyfolytában két napot kell majd nyeregben töltenie! Kétnapi szakadatlan vereségre készült fel Pálinkás hátán (illetve patája alatt) – úristen, micsoda iszonyú két nap lett volna! Most ehelyett kétnapi szakadatlan ünnepben lesz része. Könnyedén szállt fel Cincér hátára, s szintoly könnyedén, enyhe combnyomással vezényelte ki

lovát az arcvonalból, hogy besoroljon az induló menetoszlopba, a többi mögé.

Alig ügettek azonban néhány száz métert növekvő, kukoricások, sárguló búzamezők közt, alig érkeztek fel a tölgyes alá (amelynek mélyén Pálinkás mint unikornis jelent meg egykor álmaiban), amikor társai remek látványosságra figyelmeztették. Nem messze tőlük, valamely vízmosás vagy talán mezei mélyút kökénnnyel, galagonyával benőtt peremén szőke lovas viaskodott egyszerre két lóval: egy szürkével meg. egy feketével. Saját lova, a hátas, fekete volt; vezetéki lova, a málhás, világosszürke. Rendhagyó módon ezúttal nem a jól táplált hátas, hanem a lőszeresrakaszokkal alaposan megpakolt málhás okozta a botrányt. Megmakacsolta magát, egyszerűen nem volt hajlandó továbbhaladni. Minél idegesebben rángatták előre, ő csak. annál lustábban hátrált; örökké hátrált; kinyújtott nyakkal, megvetett lábbal, csaknem fenékre ülve vonszolta magát hátrafelé a feketét és lovasát. Igazi célja azonban láthatólag nem maga az ellenkezés volt – talán csak a málhától szeretett volna megszabadulni. Erre vallott, hogy néha megtorpanat hátrálásában, és súlypontját előre vetve próbálta lerázni a hátára szíjazott rakaszokat.

Ilyenkor a bosszús fekete gyorsan megfordult, s figyelmetlenségét kihasználva, többször is irgalmatlanul belerúgott.

A jelenetnek sehogy sem akart vége szakadni. Némi rugdosódás után ismét egymással szemben állott a két ló, a szürke meg a fekete, s dühösen igyekeztek elhúzni egymást ellenkező irányba, akár a csirkék, ha gilisztát lelnek. A lovas pedig, aki az egyetlen kapocs volt közöttük, csaknem kettészakadt ebben a huzakodásban. Kitűnő lovas lehetett, ha eddig is nyeregben maradt, hiszen mindkét ló erőfeszítése az ő térdtámaszára nehezedett. Amíg lehetett, erőszakolta, vonszolta a málhást, mikor muszáj volt, ő engedett: karabélyá eközben hátáról mellére csúszott, leröpült a sapkája is. Látni való volt: inkább belehal, semhogy engedje földre rántani magát vagy kitépni kezéből a vezetékszárat. Ám az is látni való volt: nem tarthat ki a végtelenségig, előbb-utóbb kapitulálnia kell.

Az évfolyam nagy élvezettel nézte a magányos lovas viaskodását. Jólesett látni, hogy náluk idősebb, rangosabb lovasok is pórul járhatnak, hiszen azok hárman (a szőke lovas meg a két ló) minden bizonnyal az előttük járó, harmadik évfolyamtól maradtak el. Kárörvendve

találgatták, kicsoda az a pórul járt szőke lovas, és melyik lehet az a csökönyös szürke, aki most éppen kitol vele. „Pálinkás!” – hasított a felismerés a sokat szenvedett gyerekemberbe, aki ezúttal kényelmes páholyból (Cincér nyergéből) figyelte a harcot. Ilyen messziről egyedül ő ismerhetett rá; el is fordult tőle azonnal szívében, s a szőke lovas pártjára állt. „Pálinkás, kétségtelenül; Pálinkás, természetesen!” Csak most, amikor másvalakit látott viaskodni vele, csakis most mérhette fel igazán, micsoda átoktól szabadult meg! Úgy látszik, mégis jó volt valamire az ő bordatörése, úgy látszik, a parancsnokság is belátta végre, hogy nem való hátnak ez a bitang. De hát, amint a mellékelt ábra mutatja, málhásnak sem való – nem való az semmire sem!

Annyira elkeseredett gyötrelmes múltja miatt, annyira megharagudott ismét régi lovára, hogy amikor a szőke lovas – türelme és ereje fogytán – lekanyarította nyakából karabélyát, s jobb eszköz híján azzal próbálta móresre tanítani, még szurkolt is neki, még biztatta is. „Üsd, vágd, nem apád”, és „csak a fejét, hogy meg ne sántuljon” – hagyta jóvá magában minden ütését; az pedig csakugyan ütötte-verte, puskatussal csépelte, vágta, ahol érte, váloga-

tás nélkül, hol a farát, hol a fejét. Egyik kezével a karabély nyakát markolta, másikkal a vezetékszárat, annál fogva húzta közel a hőkölő Pálinkást saját lovához (vagy Pálinkáshoz saját lovát), s mihelyt elég közel volt, már oda is csapott neki. Úgy szabta, úgy vágta, úgy verte fáradhatatlanul, módszeresen, mintha csak őhelyette állott volna bosszút a féléves gyötrelmért. Igen, hát másnak kell bosszút állnia gyalázataért, ő maga gyöngé volt erre. Már régén így kellett volna bánnia ezzel a köpedelemmel; már kezdettől fogva móresre kellett volna tanítania; mennyi szégyent, szorongást megtakaríthatott volna! Minél közelebb jutott a tett színhelyéhez, annál inkább belehajszolta magát a dühös örömbé, hogy Pálinkás végre emberére akadt. Pillanatra sem szólalt meg benne semmiféle szájalom, sajnálkozás, vagy ha tán meg is szólalt, most már férfiasan elnémította. Annyira azonosult a bosszúálló szőke angyallal, annyira izmában érezte minden mozgását – „na még, na üsd csak, na üsd még” –, mintha csak ő maga dühöngött, vagdalkozott volna odafent.

Ekkor azonban különös dolog történt. A reszketve, nyihogva, csaknem sírva védekező Pálinkás hátrálás közben a vízmosás (vagy ta-

lán mezei mélyút) szélére ért, de mert tovább ütötték, ő is tovább hátrált; be a martot szegélyező bokrok közé, majd azokon is túl; s váratlanul a szakadékba zuhant. Farral esett be, át is fordult a hátán, úgyhogy irtózatos döngés, ropogás közepette, hanyatt érkezett le a mélybe. És ahogy megérkezett, úgy is maradt. Ott feküdt a hátára szíjazott rakaszokon, nem mozgott többé, nem próbált feltápáskodni, négy lába ernyedten meredt az égre. Szőke hóhéra, áldozata, akit most, zuhantában, mégiscsak lerántott a nyeregből, szeppenten mászott le utána az agyagos marton, a szúrós kökények, galagonyák közt; pofacsontjánál, puha állánál fogva rázta, ébresztgette, de Pálinkás meg sem vonaglott.

Van a szellemnek bizonyos ökonómiája: ami egyszer már megvan, azt nem kell még egyszer megcsinálni. Mihelyt a hanyatt heverő állattem képét valaki egyszer már tökéletesen megfogalmazta, minekünk nem kell újra vesződnünk ezzel, egyszerűen ellophatjuk tőle – erre való az idézet. Nos, Pálinkás, akárcsak Baude-
laire-nél a dög:

*Lábait ég felé rúgta, mint céda ringyó,
S míg izzadt méreg járta át,*

*Cinikus és hanyag keccsel tárta ki ringó,
Kipárolgással telt hasát.*

És ezen a nyirkos, kínszenvedésben átizzadt, fehér hason máris legyek nyüzsögtek. Sárga legyek, vörhenyes, barna legyek, türelmetlenül petézni vágyó legyek, döglegyek, Pálinkás saját legyei, amelyeket születésétől fogva végzet-szerűen magán viselt – ezek lepték el a hasát, de még az ágyékát, még a hónalját, még a szü-gyét is; ezrivel, seregestül telepedtek szőrére, úgyhogy szinte a zúgásukat is hallani vélte az ember.

Tisztán láthatta mindezt, mert az évfolyam pontosan Pálinkás mellett lovagolt el. Még fel is kellett kerülniök miatta a vízmosás pere-mére, annyira eltorlaszolta az utat.

Különös eset volt, nagy szenzáció; a század történetében ilyesmi még sohasem fordult elő. Hogy valaki egy makacskodó vezetékek lovát menetgyakorlat közben, egymaga verjen agyon! Csodálattal vegyes iszonyattal gondoltak a szőke harmadévesre, aki ezt a hőstettet, ezt a gátságot végrehajtotta, s most már azon tana-

kodtak, menesztik-e a lovasságtól, vagy enyhébben büntetik érte.

Nem büntették sehogyan. Két nap múlva, amikor a pompásan sikerült menetgyakorlatról, az erdőkön, mezőkön, távoli ködös völgyeken átvezető szép lovaglásból hazaérkeztek, az a hír fogadta őket, hogy az állatorvos időközben felboncolta Pálinkás tetemét. Irtózatos, mit talált benne! Igen, friss zúzódásokat is, kétségtelenül, a fején meg a farán, de ezeket játszva kiheverte volna; a halál oka nem a verés volt. Hanem egy létfontosságú artériának helyi tágulata, a mellkasában megbúvó aneurizma, amely most, valamely hirtelen vérnyomás-növekedés következtében egyszerre kirepedt, mondhatni szétpukkant, s egy szívlövés gyorsaságával végzett vele. Nem tudni, így történt-e igazából, vagy csak a szőke lovast mentette ekképpen az orvos – a látleletben mindenesetre ez állt. Biztos azonban, hogy a boncolás során egyebek is kiderültek. Például a törés a gerincén; a rejtett, talán csikókorából származó, régi törés; a tizedik csigolya lepattant, elvándorolt, betokosodott tövisnyúlványa, amely nem járt ugyan külső tünetekkel, viszont elmondhatatlan kínozat okozhatott a nyomorult lónak, valahányszor felültek rá (vagy bárhogyan is megterhel-

ték a hátát). Ez volt a kulcsa lényének, viselkedésének, egész tébolyának; ez volt, amit olyan elszántan próbált, de sehogy sem tudott kimondani. Nyugodtan használható lett volna bármi egyébre, vígan húzhatott volna ekét, kocsit, szekeret; ehelyett örökké lovagolni akarták; mindig a hátát, csakis a hátát vették igénybe, holott soha felnyergelni sem lett volna szabad. Pálinkástól olyasmit követeltek, ami fájt neki, ami ellentmondott mivoltának, amivel sehogy sem érthetett egyet. Teljes életében arra kényszerítették, amire sosem volt képes.

Hajdani gazdáját, az apró, hamvas arcú fiatalembert izzó büntudat öntötte el, amikor minderről tudomást szerzett. Emlékezett még lova kihunyt szemére, nyögéseire, istállóbeli kedvességére, lovardabeli tiltakozására – hiszen mindez roppant világos beszéd volt, világosabb már nem is lehetett! Csakhogy ő semmit sem értett belőle. Jól emlékezett még arra is, mennyire szurkolt ő akkor a szőke lovasnak, hogy üsse, hogy verje, hogy álljon helyette bosszút a féléves gyötrelemért; emlékezett, mennyire azonosult ő akkor Pálinkás megkínzójával, sőt azelőtt is hányszor kívánta halálát. Ezért most kissé gyilkosának tudta magát. Felballagott a gesztenyesoron, belépett az istál-

lóba, s a zabot hersegtető lovak kis neszein, dobogásain át szinte fülével hallotta újra a csúf legyesszürke bizalmas röhögését. Leült a jászol szélére, mint régen, amikor félelemtől reszketve, de türelmesen (tapasztalt orvos módjára) nyugtatta, lapogatta, hogy megnyerje szeretetét, onnét bámulta lova üres állását. Gondosan kisperték, ropogós búzaszalmával hintették fel az állást, a névtáblát is leszedték már róla, a jászlat is kiürítették. Minden tiszta volt, szép volt; készen volt minden, hogy az új lakót befogadja; mintha azelőtt sohasem álldogált volna ott senki. Csak a jászol meg az állást határoló két ostorrúd fényes, kicsiszolt felülete, csak a viaszossárgán csillogó gerendák emlékeztettek még Pálinkásra – azokhoz ő dörgölözött, azokat ő csiszolta fényesre valamikor. Ennyi maradt utána, a gerendák fénye, semmi egyéb. Megtán a sajgó hiányérzet hajdani lovasában, hogy volt egykor, de nincs már; volt, de többé sohasem lesz. Meg az emlék: rútságának, ragaszkodásának emléke és igen, bűneié is, amelyek voltaképpen csak a szenvedései voltak. Hosszan, mintegy önmagába nézve bámulta mindezt a jászol szélén gubbasztó fiatalember, s szánalmában, felbuzdulásában valami különöset szeretett volna cselekedni, valami engesztelőt, hogy jó-

vátegye mindazt, ami alapján véve persze jóvátehetetlen. Emléket szeretett volna állítani kedves lovának, hogy maradjon fent legalább a neve, a híre. Minden született élő, minden ember és állat közül leginkább öneki maradjon fent a neve, mert sokat és sokféleképpen szenvednek mindannyian, amíg élnek, de úgy és annyit, mint ez a szerencsétlen ló, talán egyetlenegy sem. Ezt akarta, ilyesmit szeretett volna a megrendült fiatalember, s képesnek is hitte magát, de hogy miképpen láthatna hozzá, arról még sejtelve sem volt.

Amikor nyakon öntöttek

Ne is, fiú, ne is; ne tanulj, ne tudj, ne törekedj; ne jelentkezz soha önként; sose nyújtsd a kezéd; lapulj meg szépen a többi között, szó nélkül, mintha jelen sem lennél, mert különben neked is „stréber” lesz a neved, ahogy engem is hosszú ideig „Stukinak” hívtak; mint valami szörnyű koloncot, teljes fél évig viseltem magamon ezt a gyalázatot, s igazán csak véletlenül (mondhatni az évfolyam kioktató jóindulatából) sikerült tőle megszabadulnom.

Úgy történt, hogy Kiss Ernő zászlós, nekem azelőtt is kedves tanárom, kérdeve kifejtő módszerrel adta elő a matézist. Kísérletet tett arra, hogy érdekfeszítő logikai játékká, afféle cserkészfeladattá tegye a napi leckét; ravaszkásan, rejtélyeskedve magyarázott; apránként, óvatosan igyekezett egy-egy új összefüggést megközelíteni; közel, minél közelebb vezetett minket a soron levő felismeréshez, s amikor már olyan közel volt, hogy szinte csak a kezét kellett volna kinyújtania érte (mondhatni egyet-

len lépésre a céltól), egyszerre megtorpant, elhallgatott, s tőlünk remélte, hogy megtesszük helyette az utolsó lépést. Nem is rossz módszer, hiszen aki maga jön rá, az már biztosan érti, el sem felejtí többé a tételt. Ott állott tehát Kiss Ernő zászlós, derűsen, szőkén, fiatalon, csinos, bár kissé civilesen hordott tiszti zubbonyban, a tábla előtt, s szokása szerint feltette a kérdést:

– Namármost, növendékek, mi következik ebből?

Az örökké neszező osztályban egyszerre ellenséges csend támadt: tisztán hallatszott, amint Keisz Ricus szórakozottan tovább hegyezi ceruzáját, nehogy fel kelljen tekintenie Kiss Ernő zászlós szemébe, aki ezt önkéntes jelentkezésnek minősíthetné. Senki sem tudta, „mi következik ebből”, legalábbis senki sem adta tanújelét; az évfolyamon csökönyös értetlenség és butaság uralkodott el, mintha csak azt kérték volna, hogy szanszkrit igéket ragozzon. Hát hogyan, hogyan, tán csak nem várja el tőlünk, tisztre menendőktől, katonáktól, hogy jártasok legyünk a matekban, esetleg még töprengjünk is rajta; vonja csak le maga a konkúzióit, ha már megúsza a frontot, és idekerült; a mi fejünk nem arra való. Hát mit gon-

dol ez a pók, mit gondol a parancsnokságunk, miért jöttünk mi katonának, idejöttünk volna–e épp most, a háború kellős közepén, ha értenénk a mértanhoz (vagy bármi egyébhez), ha egyáltalán hajlandók volnánk mozgósítani szellemi energiánkat? Mi az életünket ajánlottuk fel, amikor idejöttünk, nem az eszünket; sorsunkat tettük kockára; halálunkra spekuláltunk; minek ez az egész fölösleges szekatúra itt, az osztályteremben; értelmes ember létére hogyan is képzei, hogy válaszolni fogunk (vagy akár oda is figyelünk) időszerűtlen kérdéseire?!

Efféle gondolatok, nem is gondolatok: érzések jutottak kifejezésre az évfolyam hallgatásában, nem is az évfolyaméban, hiszen senki sem mérte fel világosan mindezt, hanem maga a helyzet gondolta, el, az súgta, suttogta, ismételtette, azért is válhatott az osztályteremben olyan csökönyössé a csend.

Na most már, én sohasem voltam igazán jó számtanos, Kiss Ernő zászlós magyarázata azonban olyan világos és logikus volt, annyira elejét vette minden lehetséges tévútnak, botladozásnak, hogy tulajdonképpen már két lépéssel előbb pontosan tudtam, hova akar kilyukadni. Vártam tehát egy ideig, hátha valaki másnak is eszébe jut a megoldás, de miután két

perc, három perc múlva sem jelentkezett senki, s a rettenetes csend mindinkább az évfolyam kollektív butaságát, valamint Kiss Ernő zászlós tanári kudarcát kezdte jelenteni; mondom, miután már úgy véltem, osztály és tanár becsülete egyaránt (s egész az elviselhetetlenségig) kockán forog, végül mégiscsak felnyújtottam a kezemet. Ha mélyen magamba nézek, bevallhatom: a tanárt, inkább a tanárt sajnáltam meg, az ő szőke fejét, bizó mosolyát féltettem a lehervadáستól, lelkes, őszinte odaadását a megszégyenüléstől – de azért az évfolyam becsületét is! Mégsem ismerhetjük el, véltem, hogy ennyire tökkelütöttek vagyunk, ennyire alkalmatlanok minden egyébre, mint a halálra; mégsem engedhetjük meg magunknak, itt, huszonheten, hogy válasz nélkül hagyjunk egy ennyire egyszerű kérdést! Magasba emeltem tehát a kezem, megadtam a választ (mint kiderült, mégsem volt épp olyan egyszerű, ahogyan hittem), s bezsebeltem érte az. elismerést. Az óra végén azonban már éreztem a sáfrányszagot. Valami nem volt egészen rendben, valami határozottan büzlött; mintha valamely vétket, nem is vétket, gáztettet követtem volna el, anélkül hogy tudnám, mi az. Az évfolyam csökönyös hallgatása, ami azelőtt Kiss Ernő zász-

lósra vonatkozott, egyszerre ellenem fordult, megikrásodott, kikristályosodott körülöttem, akár a cukor a diós kalácsban, úgyhogy kicsengetéskor nem is haboztam sokáig; bizonytalan, rossz érzéstől hajtva, mindjárt Kiss Ernő zászlós után kiszöktem a folyosóra, majd tovább, a klozettra, mintha már régen sürgetett volna a szükség.

Ez egyelőre elfogadható megoldásnak látszott, elvégre bármikor bárkit utolérhet a szaladnivaló. Átvészelem itt a szünetet – gondoltam bent a fülkében, a porcelán kagylón kuporogva –, aztán becsengetéskor majd csak visszalopódzom valahogy az osztályterembe, addig tényleg elszáll a dühük. Csend volt a klozetton is, mindössze egy légy zümmögött neki-nekiütődve az ablaküvegnek; egyszerre azonban megnyílt az ajtó, és jöttek és jöttek, halkan dübörögve, seregestül özönöltek be az előcsarnokba, én pedig, akit csak egy vékony fülkeajtó rejtett el szemük elől, egyre némábban, szánalmasabban, egyre kisebbre zsugorodva kotoltam a kagylón, csendemben, magányomban, magányomban, csendemben; egyre jobban remegtem, s ami a legrosszabb: egyre inkább beláttam bűnömet is. Hogy külön akartam lenni; tudni akartam valamit, amit más nem tud (vagy nem akar

tudni); hogy fölöttes, idegen hatalmak pártjára álltam, megszegtem a láthatatlan szerződést és szent szövetséget, még ha annak alapja csupán a butaság is; hogy nem vállaltam szíves örömet a kollektív sorsot, hanem másokat árnyba bontva, kedvező fénybe próbáltam kerülni – szóval hogy áruló lettem. Csendben gyülekeztek, halkán vicogtak-morogtak azok odakint, akár egy hajtásra induló falka, de én szinte fülemmel hallhattam már a zár recsegését, a fülkeajtó kicsapódását, ahogy rám török, s ki tudja, mi lesz azután, minden bizonnyal rettenetes lesz– Ehelyett, teljesen váratlanul, egy vödör víz zúdult fentről a nyakamba. Szerencsére hosszúra sikerült a lökés, épp csak a fejemet érte; de már jött is a következő, s ez bizony mindenestül letolt nadrágomban kötött ki, úgyhogy a cügos cipőm is megtelt vele; végül megjött a harmadik, s én tetőtől talpig csuromviz lettem.

A legérdekesebb, hogy mindezenközben végig biztosan tudtam: nem szabad szólnom. Tilos tiltakoznom, jajgatnom, káromkodnom, kiabálnom; úgy kell ott ülnöm, úgy kell ott tűrnöm, mintha jelen sem volnék, s ők teljesen üres fülkébe zúdítanak vedreiket. Mert ezáltal egyrészt elismerem vétkem, vállalom a penitenciámat, je-

lét adom annak, hogy rájöttem, mi okból bántanak engem (egyszóval mintegy javulást fogadok), másrészt azonban jócskán megkönnyítem a továbbiakat is: lehetővé teszem, hogy utóbb meg nem történtnek tekintsük a dolgot. Így, a hallgatótag bizonytalanságban, ők is kielégítettnek vélhetik bosszújukat azzal, hogy talán bent voltam, én is megőrizhetem méltóságomat azzal, hogy talán mégsem voltam bent a fülkében. Így is tettem: hallgattam, míg csak mindnyájan el nem vonultak, hallgattam, mint aki tényleg odacsínált, miközben feledhetetlenül megtanultam a leckét (amellyel ők, ki tudja, honnét, már régóta tisztában voltak): nem szabad egyseget bontani, többet akarni, kiválni; nem szabad önként jelentkezni soha; éljen az átlag, éljen az ostoba ág! Nagy és fontos oktatásban részesültem egyszóval én ott, a klozetton; a katonaság, sőt mindenféle mikroközösség alaptörvényét kötötték a lelkemre akkor: erezhetsz, gondolhatsz bármit, abba senki bele nem szólhat, de cselekedni csak a szigorúan kötelezőt cselekedd (soha többet), mert különben nincs helyed köztünk, „stukker” és „stréber” lesz a neved.

Ne is, fiú, ne is; ne tanulj, ne tudj, ne törekedj; soha semmire önként ne jelentkez-

Avagy tanulj, tudj, törekedj; nyújtsd a kezed csak azért is – de akkor számolj azzal, hogy engedelmes eszköze leszel fölötteseidnek. Vagy a felsőbbség szolgálatát kell vállalnod feltétel nélkül, vagy a bandafegyelmet; vagy a kényszerítők, vagy a kényszerítettek falkája fogad be, s még jó, ha mindkettő ki nem tagad! Két tűz között állasz, két út áll előtted, mindössze kettő, s hogy kedvedre választhatsz a rossz meg a rosszabb között – ez épp a szabadság.

A kripli

Harmincöt éve nem hallok Monokiról. Vajon mi történt Monokival?

Máté Zoli, nagy énekórák műsor- és hangfelölőse, itt él a közelben, meg-meglátogat olykor. A többiek is küldenek egy-egy képeslapot alkalmi ivászataikról (színes oldalán a Cita-della, a másikon keresztbe-kasba rótt aláírások, tucatnyi elnagyolt kézjegy, és – csodálatos – én azonnal felismerem mindet, egyik sem változott semmit az odalett évek során). Együdről is tudok, ő talán Szent-Györgyi Albert professzor asszisztense lett Amerikában; Torbágyi meghalt, szegény. Ez a Tiborc, ez a túlságosan is szép nevű Torbágyi Tiborc, ez volt a szakaszban a legkedvesebb, legsegítőkésebb; miután önálló csapattest lettünk, s mindenkinek szerepe támadt, ő látta el betegeinket; engem is irgalmasan ápolt Dánia felé menet, a marhavagonban, miközben gyötrelmes tífuszálmokat szőttem köréje; még vajas kenyérrel is megkínált egyszer, fehér, lágy, ropogós dán vajas kenyérrel, amit

én hálátlanul azonnal az ölébe hánytam – és persze hogy ő ment el elsőnek közülünk, ez csak természetes.

Monokiról azóta sem hallottam semmit.

Igaz, nem hallok Harkayról sem, de ezt még csak elviselem, mivelhogy ő a Tábornok fia volt, protekciós és kivételezett, ráadásul gazdag: Örkényben, a kihelyezésen, hajókufferszám kapta otthonról az ennivalót: füstölt kolbászt, amelynek már az illata is kétségbe ejtett, diós kalácsot, amelynek töltelékében másodszor is kifejeződött a kristálycukor (pedig azt akkor már rég jegyre adták), de ő behúzódtott vazalusaival a barakk bütöjébe, úgy nyelték, hogy a szemük guvadt ki – sohasem kínált meg engem. Nem kértem, és hát nem adott; bezzeg Monoki odasomfordált könyörögni; lökött is neki egy jó darab füstölt szalonnát, amit Monoki pusztá fogával marcangolt szét mohóságában; zsírosan vigyorgott hozzá; szánakozva röhögött rajta, aki csak látta.

Mondom, egészen jól megvagyok Harkay nélkül, nem hiányzik nekem a híre, annál kevésbé, mert hitem szerint ő szervezte meg annak idején nyakon öntésemet is. Miután hosszú hónapokat töltöttünk egy közösségben, meg kell már tudnunk ítélni, kitől mi telik ki. Ez a disznó-

ság, ez a gyalázat, hogy több veder vizet zúdítsanak be a klozettfülkébe, ahol egy társuk békésen végzi a dolgát, és pedig csupán azért, mert merészelt önként jelentkezni egy mértanfeladat megoldására – ez az ízléstelen bosszúterv senki mástól nem telt ki a szakaszban, éppen csak Harkaytól. Mert tudatlanságában, szellemi restségében (sőt alkalmatlanságában) mindenkor ő volt közöttünk a „stréberség” elleni keresztes háború élharcosa; ő viselte mindenkor kitüntetésként, s igazolta „vagánysággal” vigasztalan ostobaságát; ugyanakkor pedig – az apai nimbusz segítségével – egyedül ő volt képes felbujtani vazallusait minden efféle vállalkozásra. Ő volt az; ő hozta az ítéletet, az egész szakaszban ilyesmi egyedül őtőle telt ki!

Gondolom, érthető, ha ezek után igen jól megvagyok Harkay nélkül, s nem hiányzik nekem az a szemtelen képe. Nem hiányzik Márton Erik sem, csakhogy az ellenkező okból; ahogy Harkay énvelem, szegény Erikkal én bántam egy ízben méltatlanul: megbántottam, megrövidítettem, csúnyán kitoltam vele, most tehát haragszom rá, szidom, lenézem – a hírért se halljam! Monokiról azonban harmincöt éve várom a hírt.

Pedig hát mi bajom énnekem Monokival,

meg sem bántott, meg sem bántottam, sőt inkább sajnáltam mindig: mért vagyok kíváncsi rá, mért drukkolok neki harmincöt éve úgy, hogy sok mindent odaadnék, csak hogy sikeres életű, boldog embernek tudjam; minek pazarlom rá most is töprengésemet, szavaimat; kicsoda volt ő?

Monoki a szakasz kriplije volt.

Kripli – micsoda szó ez, micsoda ízetlen, megemésztetlen, igazi csúf jövevényszó; sokan bizonyára nem is értik, bizonyára a szótárban sincs meg,^{*} hiszen csak a katonaargó tenyészeteiben, annak is csak a legalján ragadt meg valamikor, nyilván a k. u. k. idején (akár a strimfli, a krigli); mindazonáltal pontos és nélkülözhetetlen, s annak, aki tudni akarja, ki volt Monoki, előbb azt kell megtudnia, ki a kripli.

Kripli az, aki mindig mindenről elkésik, aki sohasem készül el idejére; akinek csizmája, bakancsa sohasem ragyog igazán, bevetett ágya, fehérneműpolca, nyakszegélye sohasem tökéletes; az, akinél lóvizsgán, fegyvervizsgán mindig hibát találnak, mert lova csüdjét, karabélyá robbanókamráját sohasem ér rá kitörülni; aki-

^{*} Megvan benne, a német Krüppelből származik, ami sántát, nyomorékot jelent.

nek mindig hiányzik legalább egy gombja, egy inge, legalább egy tölténye a tárból; akinek rangjelzése örökké feslett, köpenye bő és viseltes, csizmája ellenben szűk, úgyhogy valóságos tortúra felhúznia; kripli az, akinek vezetéklóva folyton elszabadul, lövészeten sosem lő tízest, gyakorlaton mindig utolsónak ugrik az ellenséges lövészárókba, s általában a másodperc töredékével elkésve hajt végre minden parancsot; aki tulajdonképpen lépést tartani sem tud (talán mert nincsen ritmusérzéke), puskája valahogy mindig odakoccan a kövezethez; ha jobbraátot vezényelnek, tévedhetetlenül bal felé fordul, s emiatt másodpercenként szembekerül szakaszával; kripli egyszóval az, aki valamely sorsszerű időzavar, valamely végzetes tehetetlenség folytán mindig megbontja a szép összhangot, a pompás, feszes, katonás egyöntetűséget, s aki miatt a szakaszt – az egész szakaszt! – naponta megbüntetik.

A kripli semmit sem csinál igazán jól, s valahogyan, ki tudja, hogyan, nem is jut neki semmiből igazán jó. Ha egyetlen rosszul belőtt, félrehordó karabély van a raktárban, a szerencse különös játéka folytán azt föltétlenül a kripli faszolja; a legelnyűttebb bakancsot, zubbonyt a kriplinek osztják; a legmócsingosabb csajka gu-

lyást a kripli eszi. Szerencsét mondok, pedig hát nyilván a sorsáról van szó: kripli mivolta valahogy mindig elárulja magát, kisugárzik környezetére, s az öntudatlanul sem nyújt neki mást, mint amit megérdemel. Ezért a kripli örökké mohó, örökké sóvár, örökké büntudatos; sohasem mer ellentmondani, soha a sarkára állni; beletörődik nyomorúságába; szó nélkül elfogad mindent, amit odalöknek neki. De ha már elfogadta (a lusta lovat, a szűk csizmát, félrehordó karabélyt), ez megint visszahat krippliségére: csak annál elveszettebb, tanácstalanabb, tehetetlenebb lesz; csak annál kripplibb; a szükségképp fellépő alacsonyabbrendűségi érzéstől el is tekintve, már csak a rossz minőségű felszerelés miatt sem tud lépést tartani társai-val; krippliség és balszerencse egymásra talál, kölcsönösen táplálja egymást, beáll a circulus vitiosus, s ebből már sosem lehet kitörni, ezt már soha helyreütni, kinőni; hiába lohol a nyomorult, hogy a lelke szakad ki, sosem éri utol környezetét: aki kripplinek született, holtá napjáig kripli marad.

Ez volt tehát Monoki István.

Egyébként Munkácsról származott, apja, ha jól tudom, tisztviselő volt, s én már akkor rettenetesen megsajnáltam az apját. Hát hogyné,

itt van ez a fiú, a teste, a vére; táplálja, felneveli, belehelyezi ambícióit, hogy talán többre viszi, mint ő odafent Huculországban; ideküldi azzal a biztos reménnyel, hogy tiszt lesz belőle, tábornok lesz, talán vezér lesz, felvonuló seregek hódolatát fogadja majd őhelyette, aki szintén vezérnek való volt, de csak tisztviselő lett – s akkor pár hónapon belül kiderül majd: nemhogy vezér, nemhogy tábornok, még csak csapattiszt sem lehet soha, mert már káplárnak, közlegénynek sem való szegény! Micsoda meghasonlás készül ott, Munkácson, micsoda csalódás a fiúban; mit a fiúban – saját örökletes állományában, amelyet fiának továbbadott; micsoda gyötrelmes leszámolás reményekkel, ambíciókkal, magával az emberi értéktudattal; micsoda szegény! Rettenetesen megsajnáltam Monoki apját a közlgő katasztróféért, amelyről még nem is tudott; s nem tudta talán még Monoki sem, aki az elkínzott állatok fatalizmusával viselte sorsát, valamiféle ködben élt, az időzavar, a tehetetlenség sűrű, nyomasztó ködében, s nyilván azt hitte: mindenki így van vele.

Ha már az apját ennyire megsajnáltam, mennyire szánhattam magát Monokit!

Rajbelim volt a gyakorlótéren, padtársam az osztályteremben; mellém ültették, a legelső

padba, hogy segítsék neki. Istenem, mit segíthettem? Buta volt, akár a tök, akár a tinó, Harkay sem, senki sem lehetett nála butább! A legkézenfekvőbb összefüggést sem tudta felfogni, a legegyszerűbb szöveget se memorizálni; sohasem vitte annyira, hogy legalább a szolgálati szabályzat kezdőmondatát hibátlanul ledarálja, pedig azt Derényi Rajmár százados vezényletével két kerek hónapig ismételtük, úgyhogy a könyökén jött már ki mindenkinek. Ott ült mellettem a széken, a zöldre festett fedeles asztalka mögött, kissé görnyedten, ernyedt gorillatartással, ahogy állni is, járni is láttuk; állát, képét (talán még homlokát is) sűrűn benötte valamely finom szálú szőrzet, ami nem lehetett más, mint kamaszpehely; borzasan meredt szanaszét ez a puha szőr, akárcsak a sarjadó hajzat kopaszra nyírt koponyáján; sárgásan izzott az ablakon betűző sugárnyaláiban; valóságos kis glóriával vette körül lágy arcát, nagy lepényarcát, elnagyolt, szomorú arcát: Monoki pihés feje világra olyan volt, mint egy fészkeből frissen kipottyant bagolyfióka. Ott ült mellettem, kezében a könyvvvel, reménytelenül bámult a szövegre, mint aki olvasni sem tud, s akkor hozzám fordult, és segélykérő, széles vigyorral megkérdezett valamit, aminek az égvi-

lagon semmi köze sem volt a tananyaghoz. Különös kérdései voltak; máig sem tudtam eldönteni, hogy egyszerűen csak ostobaságból vagy inkább az ostobaság mögött meghúzódó (magát mintegy ostobasággal álcázó) rendkívüli intelligenciából fakadtak-e. Ilyen sok idő múltán már csak kevésre emlékszem, inkább csak azokra, amelyek sorsfirtató pimaszságukkal különösképpen felháborítottak, s hosszú, hiába-való, ráadásul megalázó vitákba kevertek Monokival – mert hiszen hol jöhetett ő komolyan szóba mint vitapartner?! Sohasem felejttem például ezt:

– Mondd csak, Székely, teszerinted kicsodák a katonák; nem azok az okosak-e, akik *abból élnek meg, hogy meg fognak halni?*

Az ötlet már akkor is pimasz, ha nem katonára kérdezi katonától; így azonban valódi szentségtörés volt; valamiféle indokolatlan fölényt, rálátást, distanciát tételezett fel Monoki részéről saját választott hivatásával szemben; a közösség valamiféle ironikus megtagadását, amelyet bárkitől inkább eltértem volna, mint tőle. Ilyesmiket kérdezett mindig, felütve fejét a könyvből s szélesen rám vigyorogva, miközben tudtam, hogy hiába mered, naphosszat mértanfeladatára, másnap mértanból is, földrajzból is,

szolgálati szabályzatból is beszekundázik. Padtársam sohasem volt jelen egészen, kis esze mindig másfelé kalandozott, szó sem lehetett arról, hogy valami szükségesre és hasznosra komolyan odafigyeljen, hát hogyan segíthettem volna bármiben is?

Pedig szerettem volna, ezt nyugodtan elmondhatom; életem egy fontos szakaszában nem is volt számomra ennél fontosabb kérdés: mit tegyek érte? Előbb csak avégett, hogy megmentsem őt a bukástól (nehogy mindjárt az első évről hazaküldjék Munkácsra, megszégyenült szüleihez), de később komolyabban, zordabban merült fel a kérdés, s voltak hetek, amikor bizony már Monoki életét láttam függeni attól, hogy sikerül-e megvédelmeznem.

Mert Monoki mindig mindenről elkésett, soha semmivel sem volt egészen rendben, évharmad végén két-három tárgyból bukott, s mindennek persze mi ittuk meg a levét; el sem tudom mondani, hányszor fosztottak meg miatta vasárnapi kimenőnkől, hányszor járattak vasárnapi ébresztőre menetöltözetben; hányszor ugráltattak fel-alá magasba emelt karabéllyal, rohamsisakkal, békaügetésben meredek lépcsősorokon, úgyszólván mihelyt egyikünk–másikunk megcsúszott, vagy belebotlott köpenyébe, máris hangos

csörömpöléssel gurul le a lépcső aljába (az útjába esőket is egytől egyig magával sodorva), mint valami elszabadult olajoshordó – s ez az ügyetlen legtöbbször megint csak Monoki volt! Nem lehet elmondani, mennyit túrtunk miatta, mert a csapattisztek, a parancsnokok – ismétlem – sohasem egyedül őt, hanem mindig az egész szakaszt büntették a rendetlenségért, mintegy ránk bízva, bosszút állunk-e a vétkezésen a kiállott gyötrelemért. Hanyag fölényük, általánosító nagyvonalúságuk afféle nyílt felszólítás volt, hogy mi magunk szedjük őt ráncba, vessük be ellene tulajdon fegyvereinket (a kiközösítést, a pokrócozást), szóval hogy neveljük őt a közösség erejével azzá, ami nem volt: ügyes fickóvá, pontos, kemény katonává. Ne legyen kripli a kripli; Monoki ne legyen többé Monoki – ez persze nem ment, s minekünk egyre több okunk lett volna a gyűlölködésre. A szakasz becsületére válik, hogy mégsem üldöztük soha őt; nemhogy pokrócozást, még csak afféle példastatuáló fegyelmi nyakonöntést sem kellett soha kiállnia, mint nekem magamnak; senki, maga Harkay sem süllyedt odáig, hogy bosszútervekkel álljon elő Monoki ellen. Mert buzgalma amennyire hiábavaló, éppannyira nyilvánvaló volt; mindenkinek látnia

kellett: nem azért mulaszt és késik csetlik és botlik, mintha hiányzana belőle a jóakarat, hanem mert képtelen többre. Röhögtük, szántuk, lenéztük, de tudtommal sohasem büntettük őt, így aztán a két szemben álló nagyhatalom (a tisztikar és a szakasz) bosszúját Monoki szerencsésen megúsza. Nem úgy a közbeeső hatalmakét!

Nem tudom, másutt hogyan volt, minálunk, a gyorsfegyvernemnél szerfelett praktikusán építették ki az iskola szervezetét. A parancsnoki kart tényleges tisztekből toborozták, a tanári kart behívottakból, mi azonban ritkán, épp csak az oktatás folyamatában találkoztunk ezekkel a hatalmasokkal: közvetlen fölötteseink felsőbb évesek voltak. Ők végezték a kiképzés nehéz munkáját, ők vezényeltek, fegyelmeztek, ellenőriztek minket, így gyakorolva (s mintegy rajtunk próbálva ki) parancsnoki készségüket: az iskolának a hadügyminiszter koncepciója szerint önellátó s ráadásul önszabályozó képzési rendszerként kellett működnie. Rajparancsnokaink harmadévesek voltak, szobaparancsnokunk negyedéves, hozzánk hasonló, épp csak valamivel idősebb, romlottabb, pattanásosabb kamaszok, akiknek nemrégén maguknak is végig kellett szenvedniök az újonckiképzés gyöt-

relmeit, felsőbb éveseik kegyetlen basáskodását, s most azon voltak, hogy busásan, tetézve, kamatostul fizessék vissza lefelé mindazt, amit annak idején felülről bezsebeltek. Ezeknek a sóvár kamaszoknak, akiknek minket, gólyákat kényükre–kedvükre kiszolgáltattak, ráadásul még a minősítésük is attól függött, hogy sikerül-e belőlünk katonákat faragniok, meg tudják-e valósítani a maguk hatáskörében a tökéletes rendet. Monokit – be kell ezt látnom – valóságos átoknak tarthatták magukra nézve, aki miatt soha semmi sem lehetett igazán tökéletes. Hát micsoda katonák ők, alázatosan kérdem, micsoda katonák, ha annyit sem tudnak elérni, hogy a szakasz egyszerre lépjen, hogy fegyvervizsgán legalább egyszer ne merüljön fel kifogás, hogy az ügyeletes tisztnek legalább egyetlenegyszer ne kelljen leborítania Monoki ruhapolcát takarodókor; micsoda katonák ők, s katonák-e egyáltalán; mit gondolnak, hogyan kerül be mindez a minősítésbe?! Kimondhatatlanul unták Monokit, el voltak keseredve miatta, legalább annyira tartottak tőle, mint Monoki tőlük, csak hogy önekik eszközök is adtak, hogy érvényt szerezzenek szempontjaiknak. Büntették, ahol lehetett; százsámra, ájulásig gyúrárták vele a feküdjöket; egyszerre

két dögnehez golyószórával nyargaltatták körbe a gyakorlótéren; hetente hétszer ébresztőre menetöltözetben, úgyhogy már éjszakái sem voltak szegénynek; végül rajta próbálták ki a büntetések netovábbját is, amelyről addig csak hírből hallottunk: este, takarodókor jelentkeznie kellett Thoroczky szobaparancsnoknál egy törülközővel, amelyre előzőleg összes ruháiról levágott összes gombjait fel kellett fércelnie (igen sok ruhánk volt, igen sok gombbal), reggelre aztán minden gombot vissza kellett varrnia ruháira, s úgy jelentkeznie megint Thoroczky szobaparancsnoknál, kifogástalan ruhapolccal, kifogástalan menetöltözetben. Varrt szegény Monoki, egész éjszaka varrt odakint a mosdóban, egyetlen, magasra függesztett, negyvenes villanykörte világa mellett; elszántan fűzött és öltött, reménytelenül meresztette vörösre gyuladt szemét, s mi különböző ürügyeken oldalogtunk ki a mosdóba, hogy szemügyre vegyük munkálkodását (Harkay – becsületére váljék! – még a tübefűzőjét is kölcsönadta neki, hogy reggelig egyáltalán elkészülhessen). Büntették minden úton és módon, egész élete egyetlen töredelem volt, egyetlen súlyos, leküzdhetetlen li-dércnyomás, mindamellett ezek csak a bevett büntetések voltak (magam is kipróbáltam vala-

mennyit), nem haladták meg a szokásosat; közös sors volt, el lehetett, el kellett viselni.

Egyszer azonban, Monokinak egy különösen ostoba mulasztása s ezt követőleg a szakasznak egy különösen súlyos megszegyenülése után, amikor az ügyeletes tiszt már nemcsak bennünket, hanem az egész századot levezényelte a lovarda alá, s irgalmatlanul „megcsuklóztatta” (vért izzadtunk tőle), ez után a hallatlan eset után a hálóterem végéből, ahol Monoki ágya is állott, érdekes párbeszéd ütötte meg a fülemet. Dézsi vagy Derzsi – vagy hogyan is hívták? – harmadéves növendék, rajparancsnok, egy szokatlanul szenvedélyes, feszült arcú, ideges fickó, dialogizált Monokival:

– Monoki, maga szerencsétlen, mit csinált már megint? A kutyaúristenit annak a hülye fejének, hát ezentúl már mindnyájan vért izzadunk maga miatt? Monoki, maga kripli. Micsoda maga, Monoki növendék?

– Alázatosan jelentem, kripli vagyok.

– Monoki, maga balfasz. Micsoda maga, Monoki növendék?

– Alázatosan jelentem, balfasz vagyok. (Ez a mondat különösen mulatságosra sikeredett, ma is a fülemben cseng, mert Monoki

kissé pöszén beszélt, az *f* meg az *sz* hangot nehezen tudta kiejteni.)

–Monoki, maga nyomorult hülye. Micsoda maga, Monoki növendék?

–Alázatosan jelentem, nyomorult hülye vagyok.

Ez volt a kezdet. El sem szörnyedtem túlságosan, hiszen magam is szerfelett dühös voltam Monokira a nemrég kiállott kollektív gyötrelmért, de azért a készséget, amivel belement az önmegalázásba, mégiscsak túlzottnak véltem. Semmi méltóság nem volt a szerencsétlenben, semmi ellenállás, habozás, hogy balfasznak, kriplinek, nyomorult hülyének nevezze magát. Jó, hogy parancsra tette, de talán túlságosan is készségesen teljesítette ezt a parancsot. Nem tudtam, hasonló helyzetben mit kell cselekedni (legokosabb persze eleve elkerülni a hasonló helyzeteket), de biztosra vettem, hogy én parancsra sem tennék soha ilyesmit, talán nem is kaphatnék soha ilyen parancsot. Csakis azt a parancsot add ki, aminek végrehajtásában biztos lehetsz – ez a parancsolás egész tudománya. Ha Dézsi vagy Derzsi – vagy hogyan is hívták? – harmadéves növendék, hozzánk hasonló takonypóc, olyasmit parancsolt Monoki-

nak, hogy önmagát megalázza, akkor talán tudta: nem fog kudarcot vallani kísérletével. Mondom, ez volt a kezdet. Legközelebb, amikor Monoki megint elkövetett, lekésett, elmulasztott valamit, ami miatt vért izzadt a század, a hálóterem végéből egészen másfajta parancsra figyelhettem fel. Ezúttal Terényi, a nyurga, szeplős, vörös (egyébként nem is antipatikus) Terényi növendék, az első raj parancsnoka foglalkozott Monokival, a szokottnál is vörösebben:

– Monoki, hozzám!

Monoki görnyedten, álmosan vánszorgott elő ágya mögül, s megállt előtte vigyázzban.

– Ugye tudja, mit követett el?

– Alázatosan jelentem, igenis.

– Törzshajlítás előre!

Monoki derékszögben megcsuklott Terényi előtt, két kezét térdére támasztotta, s kíváncsi, hülye vigyorral bámult fel meghajlásából. Terényi pedig elővette s élvezettel ropogtatta meg lovaglópálcáját, mintegy kipróbálta rugalmasságát (szerencsére nádpálca volt, nem éppen bikacsök), többször is meghajlítgatta, megsuhogtatta, aztán gyorsan, élesen Monoki fenekére vágott vele.

A lavinát nem lehetett többé megállítani.

Noha a testi fenyítést szigorúan tiltotta minden szabályzat, s noha eddig szigorúan be is tartották ezt a tilalmat, Monokit ezentúl a legkisebb vétségért, mulasztásért, sőt azonkívül is, csak jókedvükből is, irgalmatlanul elnadrágolták fölötteseink. Bármilyen apró bosszúságban volt részük, Monokin álltak érette bosszút, rajta vezették le az idegességük, vettek elégtételt kudarcaikért; idővel híre is ment a dolognak, mások is be-bejártak a hálóterembe, harmad-, negyedévesek, sőt végül másodévesek is, hogy tanulni legyenek a pompás látványosságnak, óriásiakat röhögjenek rajta, vagy éppenséggel maguk is elfenekeljék Monokit, aki mindezt szó nélkül tűrte, nem is csak tűrte: egyenesen kezükre játszott; naivul, nemtelenül, kétségbeesetten óbégatott minden ütésre (mert talán rájött, hogy ezt várják tőle); önérzetét feladva, méltóságáról megfeledkezve üvöltött minél nagyobb, még fintorgott is hozzá, hogy annál hangosabban törjön ki körös-körül a röhögés; naponta véresre verette a fenekét, úgyhogy lóra sem tudott már ülni sziszegés nélkül; s ezt mindig megtette, valahányszor ráparancsoltak; sohasem vágta szemükbe, hogy most már elég volt, eddig s ne tovább.

Ó, pedig mennyire vártam, hogy kimondja

vége! Mert mindez számomra is rettenetes volt, én is szenvedtem tőle, akárcsak Monoki, hiszen rám bízták, hogy segítsem őt, s különben is régóta megszántam már a nyomorultat. Mit tehetne, mit kellene tennie, hogy megszabaduljon ettől a lidércnyomástól, töprengtem magamban, de megoldást én sem találtam: miután belement a játékba, s elfogadta szerepét, most már nem volt mód megszabadulnia tőle. Forma szerint helyesen, katonásan viselkedett, mert nem az-e a jó katona, aki szó nélkül végrehajt minden parancsot? – s Monoki végeredményben nem tett egyebet. Ám ugyanakkor van-e rosszabb katona, mint aki szó nélkül végrehajt minden parancsot? A szolgálat furcsa paradoxája, érthetetlen ellentmondása, hogy a tökéletes és a nagyon rossz (a már-nem-is-katona) meghatározása teljesen egybeesik; jó és rossz itt ugyanaz; találkoznak, egymás képét öltik fel a föltétlen engedelmességben, úgyhogy azt is mondhatnók: a katona sohasem lehet igazán jó, mert tökéletességében egyúttal hitvánnyá válna. Így vált Monoki abban az igyekezetében, hogy végrehajtson minden parancsot, s legalább ezen a téren jó katonává legyen, minősíthetetlenül rossz katonává.

Mit tehet, mit kellene tennie, töprengtem he-

lyette gyakran, de mert nem láttam semmi megoldást, s mert látszólag Monoki is eléggé könnyen (a betört igásállatok közönyével) viselte sorsát, a kérdést mindannyiszor elhessegettem. Hát mit gyötrődjem, és emésszem magam miatta, minek töprengjek én, amikor ő maga sohasem gyötrődik, sohasem töpreng; minek lázadjak én, amikor ő maga sohasem lázad; minek búsuljak én érte, hiszen őt magát, úgy látszik, korántsem érinti annyira gyalázata, amennyire másokat (például engem is) érintene, s ezek szerint csakis azt kapja, amit megérdemel?! Már-már azon voltam, hogy lélekben is sorsára hagyom Monokit, amikor egyszer egy unalmas vasárnapon (mikor is – éppen miatta – megint megfosztottak a kimenőtől) egyedül találtam őt az osztályteremben. Görnyedten, lomha gorillatartással ült a helyén, fejével, felsőtestével a zöldre festett, fedeles asztalkára borult, s jó ideig észre sem vette, hogy benyitottam. Azt hittem, alszik, az ébresztőre járással, gombvarrással töltött éjszakákat próbálja pótolni valamiképpen, igyekeztem tehát kímélni álmát: lopva magamhoz vettem tornafelszerelésemet, s lábujjhegyen hátráltam ki a teremből. De ő egyszer csak mégis felnézett reám. Sohasem felejttem kétségbeesett arcát, pihés, masza-

tos, kimarjult arcát, emberfeletti fájdalomtól felszabdalt, darabos, lepényszerű arcát, ezt az irgalomért, segítségért, megváltásért rimánkodó, elgyötört majomarcot s a belőle kitekintő, ide-oda rebbenő, vörösre gyulladt szemet! Monoki sírt. Ott ült az osztályteremben egyedül, és sírt. Rettenetesen megszántam újból, de ugyanakkor szinte fellélegeztem. Mert ezek szerint mégsem viselte épp olyan könnyen a sorsát, ezek szerint mégiscsak gyötrődött, töprengett ő is; nem igaz, hogy mindenbe beletörődött. Amíg szenved az ember, addig nem tört meg egészen, addig még lázadni tud. Aki szenved, már ezzel is lázad; aki el akarja fojtani lázadásunkat, annak előbb a szenvedést kell bennünk megfojtania. A szenvedés maga lázadás, egyet nem értés és tiltakozás; a nagy baj akkor kezdődik, amikor nem is szenvedünk többé. Fellélegeztem Monoki bőgő majomarca láttán, megkönnyebültem a lelke miatt (hogy az még mindig nem egészen az ördögöké), ám ugyanakkor egy régi terhet éreztem ismét magamra nehezedni, egy őszintén vállalt kötelességet, hogy tudniillik segíteni kellene őt.

Nem szóltam Monokihoz, mert katonák között hogyan is eshetett volna szó sírásról, kétségbeesésről, de bátorítóan a vállára csaptam,

s elhatároztam, hogy nem hagyom magára, mindvégig mellette leszek. Erre annál is nagyobb szükség lett volna, mert megkínzása épp akkoriban újabb fordulatot vett. Ezentúl a három rajparancsnoknak vagy akármelyik felsőbb évesnek, aki demonstrálni kívánta férfiaságát, már nem is kellett megmondania, mit ismerjen el Monoki magamagáról, már szükségtelen volt expressis verbis parancsba adnia, mit ismételjen, elég volt, ha ráordított:

– Micsoda maga, Monoki növendék? – és ő csalhatatlan automatizmussal, bocsánatkérő, hülye vigyorral máris rávágta:

– Alázatosan jelentem, balfasz vagyok.

De ez még a kisebbik baj volt. Felsőbb éve-seink, feledhetetlen parancsnokaink ugyanis rájöttek, hogy Monoki elfenekelésének látványosságát pusztán a ráért ütések erejével nem lehet többé fokozni, hiába verik teljes erőből, akár bikacsökkal, nagyobbbat már úgysem ordíthat, ezért azt találták ki, hogy pucér fenekét verik el, s így szorítják őt fokozott teljesítményre. Meg kellett hát érnem, hogy hálótermünkben fülem hallatára csattanjon fel a vezényszó :

– Monoki, hozzám: nadrágot, gatyát letolni; törzshajlítás előre!

És ő, a nyomorult, haladéktalanul letolta nadrágját, gatyáját, derékszőgben előredőlt, kezével térdére támaszkodott, s szó nélkül (bár közben nagyokat ordítva) tűrte, hogy elverjék s ráadásul kiröhögjék. Soha még olyan szánalmas látványt! Monoki feneke rendkívül sápadt volt, kivált azon a részen, ameddig fürdönadrágja ért; körös-körül finom szálú szőrzet, afféle kamaszpehely borította, akárcsak az arcát; s egymást átszelő hosszabb-rövidebb urmók, régebbi verések nyomai kéklettek-zöldelltek rajta. Reszketett, le a horgasináig, mintha csak fázna; minden ütésre külön megrándult; aztán egyszerre vörös hullám öntötte el; rendkívüli fehérsége pirosba váltott; úgy van, sohasem hinném, ha nem láttam volna: Monokinak a feneke is elpirult szégyenében. Magam is pirulva, az undortól, a felháborodástól dideregve vártam, hogy most aztán megfordul, és sarkára áll, mert hogyha nem, akkor már igazán csak az öngyilkosság van neki hátra; vártam, hogy kihúzza derekát, és képükbe üvölti tiltakozását, s akkor majd én is melléje állok, vele üvöltök, segítségére sietek. Ehelyett Monoki észbontóan sikoltozott (mintegy segítőkészen nyugtázta hóhérainak, milyen pompásan értik a dolguk), aztán, mihelyt azok megelégték az előadást, szó

nélkül felhúzta gatyáját, nadrágját, ágyához vánszorgott, s elterült rajta. Még valamiféle hálás vigyort is kiszorított öltözködés közben, amiért futni engedték, s nem verték éppen halálra.

Arra kezdtem gyanakodni, hogy talán a szülei a hibásak, talán elfelejtették őt megtanítani egy szóra, egyetlen fontos kicsi szóra, amelyet minden gyermeknek legelőször kellene szájába rágni, most tehát egyszerűen nem tudja azt mondani: *nem*. Talán nagyon a lelkére kötötték, hogy húzza meg magát, s mindenben engedelmeskedjék; talán olyan alkatot örökítettek reá, amely képtelen a konfliktusvállalásra, ellenszegülésre; talán utál otthon, nagyon fontos neki, hogy meggyökerezzen itt miközöttünk, s ezzel a baromi engedelmességgel próbálja elérni a célját. De hát ilyen módszerrel csakis az ellenkezőjét érheti el, ezzel még azt is megakadályozza, hogy mások segítsenek rajta. Nem és nem tudtam kiállni érte, nem járt a kezemre ebben. Segítségemre kellett volna lennie, hogy segítségére lehessenek; legalább valamelyes habozást, vonakodást, tiltakozást kellett volna tanúsítania, hogy pártját foghassam és közbeléphessek, de ő még ezt a gyöngé támpontot sem szolgáltatva soha nekem. Világos volt: hiába várom

a segítséget, egyedül, a magam szakállára kell cselekednem, ha cselekedni akarok egyáltalán. De hát miképpen? Nekem sem volt olyan szilárd helyzetem ott, hogy mások vagy akár a magam ügyében szembeszállhassak fölötteseimmel; sem jó lovasnak, sem kiváló vívónak nem tartott senki; apám nekem is tisztviselő, csizmám nekem is szűk volt; én is mindig a legutolsó percben, éppen csak idejére készültem el az öltözködéssel; sőt a katonaközösség íratlan törvényeivel sem voltam még tisztában egészen, úgyhogy példastatuáló fegyelmi nyakon öntéseket kellett kiállnom – szóval magam is mindig a kripliség határán egyensúlyoztam. Igaz, számtanból, rajzból, elméleti tárgyakból fölényesen vertem az osztályt, emiatt évharmad végén osztálymásodik lettem, ám ez ott nem volt erény (inkább még hátránynak véltem); a katonadolgok közül egyedül céllövészetben bizonyultam ügyesnek, csakhogy ez szintén nem látszott elegendő erkölcsi alapnak ahhoz, hogy a lázadást megkockáztassam. Az is zavarba hozott, hogy a többiek, köztük az ezredesfiúk, tábornokgyerekek, a jó vívók, jó lovasok, akiknek nem lehetett félnivalójuk, szintén tétlenül nézték Monoki kínszenvedését, noha érzésem szerint nekik sem tetszett. Ha most én megháborodom,

s egyedül, kéretlenül, illetéktelenül felszólalok Monokiért, hát majd rám vetik magukat feletteseim, a bosszúállás ezeregy változatát bányászák fel találékonyságuk kincsestárából; lép-ten-nyomon büntetnek, gáncsolnak, üldöznek, gyötörnek, s végül még engem is szabályos krip-livé tesznek. És ahogyan Monokinak, nekem sem akad majd, aki pártomat fogja.

Mit tegyek, mit tehetek, őrlődtem szinte naponta, s mert titokban nagyon jól tudtam, hogy semmit sem fogok tenni (mivelhogy féltem a bőröm, mivelhogy gyáva vagyok), mindenféle tervezgetésre fanyalodtam. Azt kellene tennem – ábrándoztam néha, már félálomban, takaródókor –, hogy megvárom, amíg legközelebb ismét levetköztetik Monokit, vagy valami újabb rémségnek vetik alá (mert ennek soha határa nem lesz; mert ez a nyomorult, bármit eszelnek ki ellene, azonnal beletörődik; ha eszükbe jutna meszet étetni vele, hát meszet enne; ha kedvük támadna végiggyalogolni a hátán, hát habozás nélkül hasra feküdne), meg kellene várnom egy ilyen esetet, s akkor odaállnak vi-gyázzban Dézsi, Terényi vagy Orbán elé, sza-bályosan tisztelegnék neki, s szenvtelen, szolgálati hangon, sőt annál kissé még lágyabban, melegebben, de azért eléggé hangosan, hogy

mindenki meghallja a hálóteremben, ezt mondanám:

– Növendék úr, alázatosan kérem, ne bánjon a bajtársammal méltatlanul.

Nagyot nézne Dézsi, Terényi vagy Orbán, egészen oda lenne a csodálkozástól, jó ideig szóhoz sem jutna, de aztán megemberelné magát, s teljes fölöttesi tekintélyével rám vicso-rogna :

– Mi az, megháborodott, Székely növendék? A kutyaúristenit, csak nem akar megleckéztetni? Na, majd megmutatom én magának, ne féljen; majd megemlegeti még a jó anyja kín-ját, maga kripli! Törzshajlítás előre!

S már venné is elő a lovaglópalcát, ugyan-azt, amellyel Monokit verte, már próbálgatná, ropogtatná is, gyönyörű körívbe hajlítaná, hogy annál jobban rettegjek tőle; de én csak állnék hősies, merev vigyázzban, eszembe se jutna meghajolni Dézsi, Terényi vagy Orbán előtt. Ő sápadt, merev arccal, elfojtott szenvedéllyel, nagyon halkan, de annál fenyegetőbben ismételtné meg a parancsot:

– Azt mondtam: törzshajlítás előre.

Akkor én megszólalnék végre, s még lágyab-ban, még melegebben, szinte engesztelően (de

megint csak eléggé hangosan, hogy mindenki meghallja) azt válaszolnám:

– Alázatosan jelentem, nincs kedvem erre.

Innét kezdve Dézsi, Terényi vagy Orbán kétféleképpen viselkedett volna, tehát én is két változatban képzeltem el s építettem tovább a történetet.

1. Ha haladék nélkül rám húzna a lovaglópálcával – ami nagyon is valószínű –, ha mondjuk, egyenesen a képembe váгна, várnék pár pillanatig, aztán nyugodtan, hangosan számolni kezdenék:

– Egy, kettő, három...

Ezt azért tenném, hogy bizonyítékom legyen: ő ütött először, de azért is, hogy elcsodálkozzék. És akkor csodálkozását kihasználva, gyorsan és kivédhetetlenül, ököllel a képébe vágnék. Mindegy, mi történnék ezután, véresre verhetne, agyonüthetne, földre tiporhatna, megtaposhatna dühében (mindezt megtehetette volna, mert sokkal nagyobb, két évvel idősebb volt nálam), az már csak két magánember harca maradna, s minthogy legalább egyetlenegyszer visszaütöttem, nem kerülhetnék ki belőle méltatlanul. Ő viszont megszegyenülne, tekintélye oda lenne, tudomásul kellene vennie, hogy korántsem parancsolhat bárkinek bármit, Monoki-

hoz sem nyúlhatna soha többé, s ráadásul holta napjáig titkolnia kellene szolgálati visszaélését.

Ez lett volna tehát a történet magánemberi változata.

2. Ha viszont sikerülne visszanyernie önuralmát, s szolgálati útra terelné a dolgot, a párbeszéd így folytatódna:

–Igenis, megtagadom.

–Jól értem, Székely növendék? Megtagadja a parancs teljesítését?

Ő persze ez után a katonafülnek elviselhetetlen mondat után nem tehetne mást, szolgálati úton elküldene kihallgatásra. Felöltöznék szépen kihallgatásra, ragyogó gombokkal, glaszékesztyűben, minden szempontból kifogástalanul állnék be szombat délben a sorba; amikor aztán fanyar, férfias illatfelhőtől övezve megérkezne a századparancsnok, s egyenként végighallgatva a jelentéstevőket, végre hozzám érkezne, nem olyan zavartan, hebegve, odafigyelni sem tudva, mint legutóbb, hanem nyugodtan, katonásan jelenteném:

–Őrnagy úr, alázatosan jelentem, Thorockay növendék úr parancsára kihallgatáson megjelentem.

–Mit történt?

–Alázatosan jelentem, parancsmegtagadás.

Szilágyi Dezső őrnagy éles vonalú, barna, latinos arcán, ezen a mindig fegyelmezett, sőt a szolgálati rutinba kissé már belefáradt, rokon-szenves, merev arcon némi érdeklődés villanna meg.

–Mi az ördög, megtagadta a parancs teljesítését?

–Igenis.

–Gondolom, számolt a következményekkel. Mi volt a parancs?

–Törzshajlítás előre.

–Nézzünk oda, növendék, hát aztán mért tagadta meg?

–Alázatosan jelentem, mert az emberi test nem arra való, hogy lovaglópálcával verjék.

Ily módon, ezzel a ravasz, általános, szentenciózus, mindjárt az emberi méltóságra célzó fogalmazással remélhetőleg sikerülne végleg fölkeltenem érdeklődését. Megkérdezné a nevet, kifaggatna az eset felől. Olyan higgadtan, okosan, bensőségesen ecsetelném a történeteket, annyira méltányosan és szemléletesen adnám elő bajtársam kálváriáját, valamint saját érveimet, hogy a parancsmegtagadás elrémítő ténye szinte háttérbe szorulna, sőt jogos – többet mondok: katonás! – cselekedetnek tűnne fel ahhoz képest, ami kiváltotta (mint ahogy, vall-

juk meg őszintén: tényleg az lenne). A kihallgatás teljes győzelmmel végződne: engem pár napra fogdába csuknának parancsmegtagadásért (kész üdülés), Dézsi, Terényi vagy Orbán növendék urat viszont, beosztottjainak vadállati bántalmazása, emberi méltóságuk megsértése, magyarán: szolgálati visszaélés miatt minden bizonnyal leváltanák. Arról, hogy a felsőbb évesek közül bárki bárhogyan zsarnokoskodhassék még Monoki vagy bárki fölött, ezek után persze már szó sem lehetne.

Így ábrándoztam, ilyesmiket terveztem én félálomban, takarodókor, miközben nappal arc-rándulás nélkül, lesütött szemmel, mintegy oda sem nézve statisztáltam végig Monoki tragédiáját. Igen, mert ábrándjaimban mindig sikerült győzelemre vinnem az ügyet, Dézsi, Terényi vagy Orbán mindig pórul járt, én viszont mindig megdicsőültem, de nagyon jól tudtam, hogy a valóságban egészen másképp is alakulhatnak a dolgok. Mi lesz például, ha arra a jól kitervelt, kifogástalan szolgálati kérelemre, hogy:

– Növendék úr, alázatosan kérem, ne bánjon a bajtársammal méltatlanul –,
mi lesz, ha erre Dézsi, Terényi vagy Orbán nem jön ki a sodrából, nem próbál engem is el-

fenekelni, hanem átveszi saját fegyveremet, s száraz, szolgálati hangon így válaszol:

– Kérése indokolatlan; véleménye nem érdekel; hátra arc, előre indulj –; mit tehetek én akkor egyebet, mint hogy kivágom a hátraarcot, s kemény léptekkel elvonulok? Monokit továbbra is véresre vernék, sőt tán még gyakrabban, hogy mindenki értsen belőle, énrám viszont rám szabadulna a pokol, a mártírium: másnap már arra ébrednék, hogy ötszáz feküdj öt kell reggeli helyett levágnom; bevetett ágyam, nyakszegélyem, lovam, ruhapolcom soha többé nem minősülne tökéletesnek (újabb okok a büntetésekre); magasra emelt karabéllyal, békaügetésben róhatnám fel-alá a lépcsőket reggeltől estig, éjszakánként viszont két hétig egyfolytában metélhetném–varrhatnám gombjaimat, úgyhogy egészen belehülyülnék az álmatlanságba; tanulmányi eredményeim emiatt rohamosan hanyatlanának, már azok sem nyújthatnának nekem menedéket – úgy van, nem több, mindössze két hét alatt száználmas, szerencsétlen, ostoba kriplivé, kiköpött Monokivá gyúrnának engem.

Ilyen kedvezőtlen lehetőségek is szunnyadtak tehát ábrándosan kitervelt jövőmben, sőt ha jól meggondolom, még nagyobb számban, nagyobb

valószínűséggel is, mint a kedvezőek, s én újra meg újra meghunyászkodtam fenyegetésük alatt. Addig töprengtem, mit tehetnék Monokiért, s addig nem tettem semmit, míg végül már látni sem bírtam szegényt. Hát hogysisne, ennyi tervezetést, ennyi lelki és szellemi energiát vetni be valaki mellett, anélkül hogy a legcsekélyebb látatja lenne; újra meg újra nekirugaszkodni, s aztán a szükségszerű kudarc csömörével visszakozni mindannyiszor – ez végül is megbosszulja magát, s okvetlenül visszahat érzelmeinkre! Egyre ritkábban beszélgettem el Monokival, egyre kedvetlenebbül válaszolgattam kérdéseire (amelyeknek semmi közük sem volt a tananyaghoz); egyre gyakrabban jutott eszembe, hogy hiszen csak véletlenül (mintegy parancsra) ülök egyazon padban vele. Miért? Mert egyre mélyebben ásta magát tudatomba (sőt tudatom alá) a megfontolás, hogy talán már pusztá pajtáságunk is rossz benyomást tesz fölötteseimre, esetleg már az is bosszúállásra készíti őket, ha túlságosan gyakran látnak együtt vele. Félttem, hogy rám ragad Monoki átkozottsága, félttem, hogy a magam dolgát is elrontom, miközben rajta sem segíthetek; félttem, hogy közösséget vállalva vele, én is a sorsára jutok, így aztán néha már azon kaptam magam, hogy kerülöm őt.

Megszégyenülten tértem meg ilyenkor hozzá, de éppen a szégyen, éppen a felismerés, hogy javíthatatlanul önző, aljas és gyáva vagyok, megint csak ellökött tőle: nem szívesen vagyunk együtt azzal, aki ilyen keserves felismerésekre szorít. Így aztán hol távolodtam Monokitól, hol ismét pártjára álltam, de mindezt csak odabent, lélekben tettem, idekint a világban az ujjam sem mertem mozdítani érte. Monoki pedig mindezenközben szenvedett, gyötrődött, sorvadt tovább; egyre hülyébb, ziláltabb, ügyetlenebb lett; olykor már attól tartottam, hogy gyakorlat közben (mintegy véletlenül) felrobban kezében a gránát, vagy szembefordul élesre töltött karabélyával: én a helyében bizony már régen ezt tettem volna. Határtalan alázatról, türelemről tett tanúságot; amit kieszeltek ellene (s egyet-mást még kieszeltek, mert az engedelmesség, mint tudjuk, valósággal provokálja az újabb parancsot), aminek tehát még alávetették, abba továbbra is szenvedve, de szó nélkül beletörődött, amit vezényeltek neki, azt továbbra is szenvedve, de szó nélkül végrehajtotta; egész élete ebben merült ki; hitem szerint az öngyilkosságot is csak azért kerülte el, mert nem akadt főnök, aki megparancsolja. Soha nem szolgáltatta a legcsekélyebb támpontot sem,

hogy pártját foghassam, s – akár a bőröm kockáztatásával is – közbeléphessek. Az engedelmesség bajnoka volt; nem lehetett segíteni rajta. S én így, a lélek titkos és aljas önvédelmi munkája folytán, lassan, de egészen őszintén megfedekeztem a magamra vállalt kötelességről; elhessegettem fogadalmaimat; elbuktam; testben is, lélekben is sorsára hagytam Monokit. Azt hiszem, akkor nőttem ki gyermekkoromból. Azért búcsúzásképpen annyit még megtettem érte, hogy egy tavaszi vasárnapon, amikor valamely csoda folytán nem fosztották meg kimenőjétől, titokban, hogy senki se tudja, senki se lássa, meghívtam őt haza, a szüleimhez. Aranygaluskát, habos kávét kapott uzsonnára, anyám megvarrogatta a paroliját, húgom szórakoztatta, s szerettük, Pistának, Pumánokinak, Nepumánokinak becéztük, aminthogy nem is vittem másért magammal, épp csak hogy lássa: azért mégiscsak sajnálja őt valaki. Kimondhatatlanul hálás volt; véges-végig báván vigyorgott; meg is ajándékozott engem viszonzásképpen a szép délutánért; különös kérdéseinek legkülönösebbikét hagyta reám; egy szörnyű, szomorú kérdést, amelyről sohasem tudtam eldönteni, vajon közönséges hegyi kreténység, vagy az átlagot messzire meghaladó, fölér

nyes (bár némiképp gyakorlatiatlan) intelligencia terméke volt-e; azt kérdezte ugyanis kimenőről visszatérőben, az Iskola utca gyönyörű hársfái alatt: „Mit gondolsz, Székely, nem lehetne azért egészen jól meglenni a Földön, *ha nem élnének rajta emberek?*”

Ennyit tehettem érte, többet már semmit, mert menetgyakorlat, majd kihelyezés, majd nyári szabadság következett, s amikor ősszel, a közelgő háború tumultusában az évfolyam nagy nehezen ismét összeverődött, Monoki nem tért vissza közénk. Elmaradt valahol a világban, odalett, azóta sem hallottam róla.

S azóta is várom a híré, azóta is szorongva kérdek: mi lett vele? Hiszen ő volt a legártatlanabb, legalázatosabb ember, akivel valaha összeakadtam; ő volt, aki senki teremtettségnek nem volt hajlandó ártani, ellenállni, csalódást okozni, legádázabb ellenségeinek sem meghazudtolni várakozását; aki mindent, de mindent megtett, amit kívántak tőle, s kinszenvedésnél egyebet nem kapott érte. Akkor is, azóta is sokat tűnődtem, mi volt a kulcsa viselkedésének. Hibáztattam lány alkatát, megaluvó természetét: hibáztattam szüleit, nevelését; naiv ostobaságát, minek folytán olyan hivatást választott, amelyre alkalmatlan volt; még

a véletlent is hibáztattam, amiért épp őt szemelte ki áldozatul a hatalom örületének. Arra is gondoltam, hogy egyszerűen csak jó volt, sugárzóan, embertelenül jó: Miskin herceg, aki parancsnokok és fölöttesek, Szent Ferenc, aki sakálok, pumák, tigrisek közé tévedt, s ez magyarázza tragikus kiszolgáltatottságát. Most, amikor érett (sőt talán már túlérlett) fővel töprengek ugyanezen, belátom végre: semmilyen kulcsa, egyetlen különös oka sem lehetett viselkedésének – kivéve egész mivoltát; kivéve, hogy az volt, aki. volt. Monoki önmagában, karakterében, mondhatni testszövetében hordozta kárhozatát. Ha nem emlékeznék oly megrendülten keze melegére, pihés fejére, segélykérő, széles vigyorára, ha nem állna ma is előttem mármár tapinthatóan egész szánandó s egyúttal viszolyogtató lénye, szinte azt hinném, nem is élt igazán, csak a szavak varázserejével teremtettem meg őt, valamely átlátszó írói igazság szimbólumaképpen. Pedig hát a szemem előtt csetlett-botlott, szenvedett, sírt, szuszogott; pedig hát nagyon is valóságos kripliként, eleven fájdalomgócként élt köztünk majdnem egy évig; ember volt ő kétségtelenül, ámbár emellett mintha csakugyan jelkép lett volna; jelképe annak, ami folyton kísért, aminek hanyagságunk-

ban be is hódolunk néha: ő volt a mindnyájunkban ott szunnyadó engedelmesség (és önfeladás) két lábon járó megtestesülése. Meg a szintűgy bennünk szunnyadó gyermeki együgyűségé. Úgy járt az uralkodás tébolyába esett világon, ahol bonyolult függelmi viszonyok érvényesülnek, s mindenki azon igyekszik, hogy másokon hatalmat nyerjen, önmagát viszont kivonja mások hatalma alól, úgy járt ezen a szomorú földön, hogy mit sem tudott uralkodásról, harcról, hatalomról – éppen csak beléjük pusztult. Vagy mégsem pusztult bele, megvan még, él valahol? Mit tudtok róla, mivé lett, merre találok? Mit tettetek Monokival?

Emberbarátok

Nem láttam saját szememmel, nem voltam ott: ez még a keleti fronton esett meg. Ugyanaz a front volt persze, amely elől később mi is menekültünk, ugyanaz a nyugatra hömpölygő lángfal, amely Bergenig, Ditmarschenig, Európa nyugati partvidékéig, már-már a világ végéig üldözött minket (úgyhogy végül a kontinens pereméről lógathattuk lábunkat a világóceánba), nem volt az más front, ugyanaz volt, de akkor még keletre járt. Úgy is mondhatnám: akkor még kelet felé indult a keleti frontra, aki oda-indult, mi már nyugat felé; akkor még előre, mi már csak hátra; ezért is hívtak minket ironikusan nyugatosaknak; mi voltunk a nyugati hadtest.

Nem láttam saját szememmel, nem voltam ott, de a történet több változatban is eljutott hozzám, szereplőit szerettem, szántam, megpróbálom hát legjobb tudásom szerint rekonstruálni (vagy legalább lejegyezni), hogy azért ne menjen épp feledésbe. Elmondhatatlan, mennyi

gyötrődés, szorongás, mennyi lelki és erkölcsi energia ment rá, három emberélet is ráment: nem történt mindez hiába, maradjon nyoma legalább.

Azokban a napokban történt, amikor a keleti front éppen átlépte a Kárpátokat, szóval tényleg keleten még, noha már itthoni földön. A háború rutinjába betört legénység, amely hetek és hónapok óta földre süttött szemmel gyalogolt hátrafelé, s lélektelenül tette a dolgát, most az otthon közelségétől egyszerre roppant izgatottá lett: naponta fordultak elő a kötelességmulasztások, függelemsértések, parancsmegtagadások – sőt végül a szökések is. Hát hogyan, gondoljuk csak meg: sok száz kilométeren át örökké visszavonulni; hetekig, hónapokig szakadatlan vereségben élni; végigszenvedni egy háborúnak nevezett, hosszú lidércnyomást, amely kezdettől fogva értelmetlen volt, s most már régóta kilátástalan is – és akkor egyszerre a szabadulás elérhető közelségébe kerülni: ez bizony kísértésbe visz minden katonát! A közlegénytől a szakaszvezetőig mindenki zaklatott volt, ideges volt, mindenki megpróbált „olajra lépni”, hazajutni, s ott civil ruhában (esetleg padlásokra, pajtákba bújva) kivárni, míg rajta is átlép a front; mindenki így tett, vagy ezt ter-

vezgette; a hadsereg szelleme végleges bomlással fenyegetett.

Azt lehetne hinni, hogy az otthon közelsége ismét harci kedvet önt az elcsüggedt katonákba, mintegy felszítja bennük a honvédelem gondolatát. Épp ellenkezőleg: negyvennégy őszén a hazai föld inkább destruktívnak bizonyult: sötét szívóhatása nagyobb emberveszteséggel járt a visszavonuló seregre nézve akárhány hadműveletnél! Éppen ezért a tábori csendőrség naponta kapta a dühös dorgálásokat, parancsokat, hogy a lemorzsolódást minden eszközzel, akár presztízse árán is, gátolja meg.

Mit tehet a tábori csendőr? A szökési hajlam nem rajta múlik (hanem a kilátástalan háborúzáson), okait megszüntetni nem áll módjában, viszont a főparancsnokság mindenért őt teszi felelőssé. Ő tehát minden új szemrehányásra új intézkedéssel reagál: a megtorlás új meg új módszereit vezeti be; mészárol, fenyegetőzik; mintegy terrorral próbálja elérni az elérhetetlent. Negyvennégy őszén például kitalálta, hogy ezentúl tulajdon körletében, saját csapatával kell agyonlővetni minden szökevényt. Olyasmit remélt, hogy ez majd megfélemlíti a többieket is: aki részt vesz saját bajtársa kivégzésében, annak majd elmegy a kedve, hogy saját bajtár-

saival lövesse agyon magát. Ilyesmit remélt a tábori csendőr – el kell ismerni: joggal remélte –, s ha a dezertálásnak még ezzel sem sikerült elejét venni, arról ő igazán nem tehetett.

Ez volt tehát a helyzet, ilyenek voltak a rendelkezések, amikor negyvennégy szeptemberében, egy borús, kora őszi napon, valamely csendőrrjárat fiatal katonaszökevényt kísért be valamely tűzérzászlóalj irodájára. Történetem legelső jelenete, amelyet nagyon jól el tudok képzelni, noha nem voltam ott, nagyjából a következő.

Hűvös, ködös havasi reggel; felhőt pipáló hegyoldalak; a keskeny völgy mélyén néhány parasztház. Nyomorúságos, szűköcske telkek, egyik végük az útra, másik a bőven párálló folyóra rúg ki; rajtuk lakóház, disznóól, pajta (mindez boronából); előttük léckerítés. A házak homlokzatát mind kékre meszelték, zsindelytetejük nyirkosan sötétlik a gomolygó ködben; az országút helyenként maga is nyirkos, helyenként azonban még száraz.

És ezen az úton – mindenütt a közepén – feszesen, fegyelmezetten három katona lépked a házak felé. Eleinte csak halvány sziluettek, alig derengenek még, de aztán mindjobban kiválnak a ködből, s akkor már pontosan felmér-

hető, kicsodák. Ketten közülük csinos, jól szabott köpenyt viselnek; szépek, daliásak; feltűzött szuronyuk (a köd ellenére) messzire villog; sapkájukon vígan leng a kakastoll. A harmadik ellenben, akit ezek ketten közrefognak, és szigorú arccal kísérnek, derékszíját is elhagyta, fegyvere sincs; gombjai mind leszakadtak, köpenye kétfelé nyílik, sapkája csáléra áll. Lépést tartva vonulnak, mintha nem volna köztük semmi különbség, pedig az ágrólszakadtat csuklójánál fogva odaláncolták az egyik daliáshoz. Fegyelmezetten közelednek az úton, habozás nélkül vágnak át nyirkos meg száraz szakaszain (úgyhogy bakancsuk egyszerre sáros is meg poros is); dobogva, végzetszerűen jönnek, aztán megállnak a középső telek előtt, s befordulnak a nyitott kapun.

A középső telken, illetve hát a rajta álló kis, tornácos házban székel a zászlóalj parancsnoksága. A sötét, sáros pitvarban küldönc nyújtózik, bent a tisztaszobában ügyeletes tiszt bóbiskol a telefon mellett. Azok ketten magabiztosan, nem sokat teketóriázva törnek rá az ügyeletesre, dübörögve, nyakukat mélyen behúzva vonulnak be az alacsony ajtón, s vonszolják magukkal a harmadikat; odabent szabályosan felsorakoznak; rangidősük (mondjuk egy főtörzs-

őrmester) kilép, tiszteleg, s értelmes, katonás szóval jelenti:

– Főhadnagy úr, alázatosan jelentem, X. Y. szökevényt, miután a hadbíróság halálra ítélte, kivégzés végett átadom alakulatának.

Azzal írott parancsot meg egy igazoló elismervényt von elő köpenyujjából, s mindkettőt az asztalra ejti.

Így képzelem el a történet legelső jelenetét; így is történt bizonyára. Kik voltak ezek a katonák, miféle zászlóalj volt ez?

Fegyvernemét az imént tüzérnek mondtam, de csak azért, hogy kitűnjön: nem tudom pontosan, és egészen mindegy (tüzér zászlóalj tudniillik nincsen, hanem csak tüzérosztály meg tüzérüteg). Sokkal fontosabb ennél, hogy egész állományát egyazon közeli – most már nagyon is közeli – erdélyi városkából, a mi kedves kisvárosunkból sorozták. A ténylegeseket kivéve úgyszólván mindenki odavaló volt: mindenki mindenkit ismert, mindenki mindenkiről mindent tudott; ha nem éppen atyafiságot, hát legalább jószomszédságot tartott mindenki mindenkivel. A zászlóalj éppen ezért afféle patriarkális nagycsaládhoz vált hasonlatossá; a kötelező bajtársiasságon túl is összetartott; a legénységtől a tisztikarig mindenki gyűlölte, pletykálta, szidta,

de egyúttal segítette, óvta, fedezte is egymást – már ahogy kedves kisvárosunk szelleme ezt mindenkor megkövetelte.

Ebből a zászlóaljából szökött meg s próbált hazajutni tehát (saját kezűleg hamisított nyílt parancsával) X. Y. fiatal őrzetű, mindnyájuk földije, szomszédja, jó ismerőse, akit a tábori csendőrség már szökése negyedik napján elfogott, rövid úton halálra ítéltetett, majd őrsről őrsre kísérve, szabályosan visszatoloncolt csapathoz. Nem tudom őt bemutatni, mert nem ismertem, sohasem láttam, noha ezek szerint földim volt énnekem is. Annál gyakrabban láttam, jobban ismertem viszont az ügyeletes tisztet, akinek most átadták, hogy agyonlövesse. Hiszen Gálfy Benjámin tartalékos főhadnagy volt az, Gálfy Béni, Béni bácsi, civilben számtantanár a híres–neves hajdani Kollégiumban, nekem azelőtt is, azután is kedves jóakaróm. Most, ahogy írás közben megidézem magas, testes alakját, komoly, barátságos lényét, ahogy visszaemlékszem, miként törte magát, hogy bevezessen minket az absztrakciók birodalmába, miközben x-ek, y-ok helyett császárkörtéket, lekváros palacsintákat emlegetett; amint újra meg újra megjelenik előttem például az Iskola utca hársfái alatt, komótosan diskurálgatva vagy jóízűen

rágva rövid szárú pipáját, hát szívem szorul el a megkésett száanalomtól, szeretettől. Mert ő sincsen már, ő is odalett, mint ahogy históriáin minden szereplője réges-rég odalett már; ezért is vállalkozhatom megírására, senkit sem sértek többé vele.

Na, szóval a foglyot szabályszerűen átadták a zászlóalj-ügyeletesnek, írásos parancsot is mellékeltek hozzá; a csendőr őrmester, miután így letudta kötelességét, újból tisztelgett, s várakozóan tekintett Gálfy főhadnagy úrra. Egy hivatásos katona ilyenkor persze azonnal tudta volna, mi a teendő. Átvenni az írott parancsot, értesíteni az alezredest, riadót fúvatni (mielőtt a legénység bármit is megneszelhetne), s aztán haladék nélkül, még a meglepetés lendületével végrehajtani az ítéletet! Egy hivatásos katona rögtön megmondta volna, hogy kár az ilyen parancsokat firtatni, halogatni, részint mert a legüdvösebb módon mentenek fel a felelősségtől, részint mert hiába keverednénk miattuk bonyodalmakba: végül úgyis csak végre kell hajtani őket. Egy hivatásos mindezt azonnal tudta, s akkor talán még végbe is vihette volna. Béni bácsi azonban nem volt hivatásos, még csak katona sem volt, hanem tanár, ráadásul humanista. Egy munderba bújtatott humanista, egy katona-

helyzetbe jutott emberbarát – hallgassák meg, kérem, mi sült ki ebből.

Miután felocsúdott kábulaából, s kitörülte szeméből az álmot (nem ment könnyen, mert akkor már huszonharmadik órája volt ügyeletes), Gálffy tanár úr kerekre, mind kerekrebbre táguló szemmel, jeges, elborzadt, tanácstalan szemmel meredt a szökevényre. Hiszen ő ismeri ezt a fiút! Hiszen ez neki földije, jó emberei Amióta kivezényelték a frontra, mindig együtt szolgáltak, heteken, hónapokon át együtt menekültek, előbb szakaszbelije, később már csak századbelije, de mindvégig parancsnoka volt a nyomorultnak. Sőt mintha már azelőtt is, odahaza is ismerte volna; hát persze: nemhogy ismerte, egyenesen tanította – ha éppen őt nem is, a bátyját egészen bizonyosan. Itt áll előtte beosztottja, volt tanítványa, egy hamvas arcú gyereke, akáról inkább gondoskodni szeretne, idehurcolták, hogy lövesse agyon. Félórán belül fél kell sorakoztatnia a zászlóalj, mindenkit, aki a körletben tartózkodik, ki kell sorolnia az ítélet végrehajtóit, s közös ismerőseik, szomszédaik (mondhatni a fél város) szeme láttára tüzet kell vezényelnie rá. Aztán, ha valaha még hazajut, oda kell majd állnia X.-ék elé, s számot adnia kedves fiukról. De különben is:

kicsoda ő, hogy jön ő ahhoz, hogy saját beosztottjait gyilkolja le? Igaz, valamikor erős esküt tett, hogy habozás nélkül végrehajt minden parancsot, s tudomásul vette a játékszabályt is, hogy ellenkező esetben főbe lövik, csakhogy ő akkor sem gondolta egészen komolyan ezt, s akkor még mások is voltak a rendelkezések! A régi törvényekre tett eskü nem vonatkozhat az új törvényekre. Letette az esküt, igaz, mivelhogy mindenki letette, de most már tettekre került a sor, most már személyesen őrá van szó; most már azt kockáztatja, hogy eltékozolja a lelkét, s közönséges hóhérá válik. Úgy képelem, mindez egyetlen szempillantás alatt járta meg Béni bácsi fejét, s még ugyanabban a szempillantásban el is döntötte: szó sem lehet róla, ezt ő a világ minden kincseért sem teszi meg.

– Jól van – mondta tehát nehezen megőrzött önuralommal, miközben odafirkantotta kezgyét az eléje tolt elismervényre –, jól van, a foglyot átveszem. Maguk akkor most el is mehetnek.

– Alázatosan jelentem, minden végrehajtásnál jelen kell lennünk. Sajnos, ez a szabály.

Béni bácsit, miután titkos szándékai így lepleződtek, s jóformán még kialakításuk előtt megghiúsultak, az algebraórákról ismerős vad

pulykaméreg öntötte el. Mégis csendesen, tisztí fölénnyel, már-már ironikusan vetette oda:

–Mi az, őrmester, maga nem bízik bennem? Azt mondtam: lelépni.

A tábori csendőr azonban rendíthetetlennek bizonyult. Ha lehetséges, még katonásabb vigyázzban, még alázatosabban, de emberségessé árnyalt hangjában egyúttal még több fenyegetéssel oktatta ki feljebbvalóját:

–Főhadnagy úr, alázatosan kérem, ne tessék minket zavarba hozni. Parancsom van rá; a fejemmel felelek érte.

Azzal csakugyan előhalászott köpenye ujjából egy újabb parancsot, s azt is nyugodtan az asztalra tette.

Hogy is van ez, uramisten, miképpen is történik ez a katonaságnál? Adva van egy tiszt, akinek a szolgálati szabályzat rendelkezése szerint minden altiszt alá van vetve; egy feljebbvaló, akinek habozás nélkül teljesíteni kell minden parancsát, mert ellenkező esetben bárkit bíróság elé állíthat és agyonlövethet. Adva van ugyanakkor egy altiszt, egy nyomorult főtörzsőrmester, akit katonai eskü kötelez engedelmességre minden feljebbvalója iránt, de azonkívül is: előmenetele, minősítése, mondhatni a sorsa függ minden fölöttesétől, úgyhogy vérévé vált

már a szófogadás. És ez a tiszt mégsem szerezhet érvényt szándékainak, és ez az altiszt mégsem hajtja végre feljebbvalója parancsát! Többet mondok: mégis a fölöttes hátrál meg alantásától, és alantasa diktál neki. Igen, mert a kötelező függelmi viszonyok mélyén egészen másfajta függelem érvényesül. A szolgálati út, a beosztás, a hatalmi pozíció rangsora lapul ott; a funkció, az elkötelezettség, a megbízhatóság hierarchiája – mondhatni a féleleméi így állhat elő a paradox helyzet, hogy egy zöldfülű hadnagy, mihelyt parancsa van rá, nyugodtan le tartóztathat bármely tábornokot, még ha csak századosától kapta is azt a parancsot.

Gálfy tanár úr pontosan ebben a helyzetben találta magát. Tapasztalnia kellett, mekkora erőfölényben van az, aki a felsőség pártján áll, és a rosszat akarja, még ha rangja szerint csak alárendelt is. Nehezen megőrzött önuralma végleg odalett, rémülten pillantott hol a pirosposztógás csendőrre, hol a sápadt fogolyra, s szorultságában már csak annyi jutott eszébe, hogy most tehát időt kell nyerni. Ezért röviden így szólt:

– Jól van, akkor hát menjenek át ide, a csűrbe, ott megpihenhetnek. Reggelit a konyhán vételezünk. Jobbra át; előre indulj.

Azok hárman kidübörögtek a fülledt szobából, borzongató hidegen, ázott posztószagot hagyva maguk után; Béni bácsi egyedül maradt szorultságával. Időt nyerni, időt nyerni – zakartolt a fejében szüntelenül, miközben öklét az asztalra ejtette, s tehetetlenül nézett maga elé. Hogy mit kell kezdeni aztán a megnyert idővel, arról még nem volt fogalma (mindenesetre: amíg idő van, van még remény is), de később, ahogy öklét bámulta, s közben az időn tűnődött, önkéntelenül karórájára esett a tekintete. És akkor már tudta is, mi a teendő. Időt nyerni: átadni a szolgálatot (hiszen már huszonharmadik órája ügyeletes); időt nyerni; megszabadulni ettől a pokoli kötelességtől, s aztán — majd csak lesz valahogy azután is!

Béni bácsi tehát időt nyert. Nem sokat, mindössze másfél óra időt, s ezalatt tényleg megmentette a lelkét, de élete nyugalmaát elveszítette.

Mert a soros tiszt, aki reggel nyolckor pontosan jelentkezett, hogy átvegye tőle a szolgálatot (s ezzel együtt a kivégzés feladatát), nem akárkí volt. Nem bizony, nem akárkí, hanem eleven ember, még hozzá jó ismerőse: Cseke Mihály tartalékos hadnagy, fiatalabb tanártársa, szomszédja, mondhatni legjobb barátja. Most,

ahogy első ízben írom le a nevét, hökkentő elevenséggel jelenik meg előttem Cseke tanár úr alakja is. Nem volt az a testes, daliás férfi, mint Béni bácsi, inkább sovány és alacsony – ám azért eléggé keménykötésű. Nem az a piros arcú, duzzadó ajkú, inkább fakó és száraz. De két szeme okosan szúrta elő bozontos szemöldökéből, s ha tanítás közben olykor valamelyikünk felbosszantotta, hát hihetetlen kifejezőerővel tudta a szemébe vágni: te hitvány!

Hitvány! – ezt a rövid szót hallom magamban, valahányszor Cseke tanár úr eszembe fut. Ennél durvábbat nem is használt soha, de ezt úgy mondta ki (félszájjal, fitymálólággal), hogy a világ minden korholása, megvetése, sőt megbélyegzése együtt volt benne. Senkivel sem találkoztam azóta, aki olyan ízesen ejtette volna, mint Cseke tanár úr; most, hogy már tőle sem hallom, eltűnt a világból a „hitvány” szó zamatata is.

Ez a fiatal tartalékos tiszt jelentkezett tehát pontosan nyolckor a zászlóalj parancsnokságán, az ügyelet átvételére. Nem hiszem most már, hogy Béni bácsinak időhúzása közepette világos elképzelése lett volna, kinek és hogyan adja majd tovább képtelen feladatát (s mi lesz a következménye), őbenne bizonyára egyetlen gon-

dolat élt: átadni, lerázni, mindentől mielőbb megszabadulni. Most azonban, amikor tényleg lerázta, de nem ezt–azt, akárkit, nem valamely személytelen uniformist, hanem fiatal barátját látta belépni az ajtón, most végre ráébredt felelősségére. Hiszen ő hitvány volt, hiszen ő csak magára gondolt! Éppen emberbaráti finnyásságban bizonyult embertelennek! Megmentette ugyan a lelkét, de más lelke árán mentette meg; ott járt, kopogott nála egy feladat, de ő kitért előle, másvalaki nyakába varrta. Sápadtan állt fel Béni bácsi az asztal mögül, s alig hallható hangon kezdte gyónását:

– Te Miska, rettentő baj van, nem tudom, mit tehetünk ...

Semmit sem tehettek persze. Amit egy hivatalos tiszt a játékszabályok ismeretében rögtön megmondott volna (hogy kár az ilyen parancsokat fontolgatni, halogatni, mert végül úgyis csak végre kell hajtani őket), az természetesen szíinigaznak bizonyult. Így aztán Cseke Mihály, noha maga is emberbarát volt, s talán még Béni bácsinál is jobban féltette a lelkét, mindjárt szolgálata első percében szemben találta magát a feladattal, amely alól idősebb tanártársa oly szerencsésen kihúzta magát.

Ugyanazzal a feladattal – csakhogy nem ugyanolyan feltételek közt!

Mert először is Cseke Mihály nem bízhatott már az időhúzásban: egy teljes napi szolgálat állott előtte, mialatt az alezredesnek is meg kellett érkeznie, a csendőröket is újtukra kellett bocsátani. Egy-két óra haladékot talán még nyerhetett volna, huszonnégyet már semmiképpen sem. Különben is ott volt előtte Gálffy Béni példája; bőrén érezte, milyen az, ha valaki másra tolja a kötelességét; nem tudott (nem is akart) ugyanabba a vétekbe esni.

Azután – s ez volt a fontosabb különbség kettőjük helyzete közt – Gálffy Béni még számíthatott volna a meglepetés lendületére, ő még nehézség nélkül végrehajthatta volna feladatát. Csakhogy közben majdnem két óra telt el, a légénység nyilván réges-rég tudomást szerzett az eseményekről, s azóta nyilván egyebet sem tett, mint pusmogott, szörnyülködött, lázadózott. Amilyen zaklatott volt akkor a hadsereg hangulata, ahogyan mindig is összetartozott az a légénység (hiszen földije, szomszédja, jó ismerőse volt ott mindenki mindenkinek), félősnek látszott, hogy mint Gálffy Béni, éppúgy közvetlen bajtársai sem lesznek majd hajlandók kezét emelni X. Y.-ra.

Szóval Cseke Miska, noha éppúgy irtózott tőle, már jóval nehezebb körülmények közt vette át elődje feladatát. Számot is vetett mindezzel, s azonnal intézkedett. Úgy képzelem, küldöncöt menesztett a körlet minden zugába, sorakozót fúvatott, s mihelyt mindenki előállt, kivényelte a zászlóaljzat egy kikericssekkel tele-tűzdelt közeli rétre, valamely régi kőbánya alá. Csak úgy zengett a kürtszó, csak úgy mennydörgött a bakancsok dobogása a sárgára, pirosra hervadt hegyoldalak közt, a közélről odahallatszó folyózúgásban. Úgy képzelem, hogy mialatt intézkedéseit végrehajtották, minden úton és módon igyekezett megszabadulni feladatától. Mindenekelőtt parancsnokát (egy különben eléggé jóindulatú alezredest) próbálta megkörnyékezní: vegye át a vezénylest, kérte, vagy jelöljön ki helyette valaki mást, mert őneki roppant nehezeére esik kezét emelni tulajdon beosztottjára, akinek ráadásul jól ismeri otthon a szüleit is. Az alezredes azonban rendkívül csodálkozott, írásos parancsa van, mondta, ne féljen, nem terheli felelősség. Egészen véletlen, mondta, hogy éppen ő most a napos tiszt; nem ő cselekszik, hanem a hivatala; soha semmiféle szemrehányás sem érheti érte.

– Nézd, Miska – fogta végül bizalmasabbra

hangját az alezredes –, ne hidd, hogy én nem szánom azt a fiút. De hát ismerte a törvényt, mégis megpróbált hazaszökni; kockáztatott, hát rajtaveszt. Aki hivatalból cselekszik, nem felel érte. Ha én most helyetted másvalakit jelölök ki, rögtön felelőssé teszem azt is meg magamat is.

Szóval a felsőbbség nem méltányolta Cseke tanár úr szempontjait, talán nem is értette őket egészen. Akkor azt vette fontolóra, mi lenne, ha megtagadná a parancs teljesítését. Öt magát bíróság elé állítanák, és azonnal agyonlövetnék – jól van, ezt még vállalta volna. Csakhogy azért persze kivégeznék X. Y.-t is! Ha viszont kihasználná napos tiszti mivoltát, s a nagy zűrzavarban megpróbálna „olajra lépni”, ha erre a végső (reménytelen) lépésre szánná el magát, hát huszonnégy órán belül ugyanaz a sors várna rá is, mint X. Y.-ra, miközben az égvilágon senkin sem segítene.

Csak miután így tisztába jött esélyeivel, s belátta, hogy nincs kibúvó, a parancs mindenképp végrehajtódik, Cseke Miska csakis akkor látott hozzá a kivégzőosztag sorsolásához – legalábbis én így képzelem.

Különös játékszabály ez a katonaságnál, érdekes árulkodó jel. A kivégzőosztatot nem je-

löli ki, nem toborozzák önkéntesekből, hanem sorshúzással állítják össze. A felelősség elhárítását szolgálja ez nyilvánvalóan, arra való, hogy személy szerint senki se érezze magát bűnösnek bajtársa kivégzésében, sőt mások se tarthassák soha annak. Amiként a napos tiszt nem tehet róla, hogy a kivégzés éppen az ő szolgálatának idejére esik, s így őreá hárul a végrehajtás kötelessége, azonképpen a kivégzőosztag tagjai sem tehetnek erről, mert hiszen csakis a sors (a jelentés nélküli vakvéletlen) ruházza rájuk a feladatot. Tapintatos, humánus szabálynak látszik; ha nem tudnók, hogy tulajdonképpen a hóhérmunkára kényszerített katonák vonakodását hivatott leszerelni, még tán hálásak is lehetnénk érte. Annyit mindenesetre elárul, hogy a felsőbbség nem ringatja magát illúziókban, nem hiszi el tulajdon szólamait, hanem a józan valóság talaján áll. A porosz típusú hadsereg hivatalos nézete szerint ugyanis a katona boldogan hajt végre minden parancsot, lelkesen, önként adja oda az életét, a vérét, örömmel vállalkozik akár hóhérmunkára is, mihelyt „a haza” ezt kéri tőle, s aki nem így tesz, az csak ritka kivétel, golyóra érett gazember lehet. Így tartja a nyilvános nézet, s csak egy-egy ilyen furcsa szabály (illetve annak hát megetti jelentése)

árulja el, hogy minden bizony csupa szólam és frázis, a felsőbbség nevelő célú propagandája, mert a katona tetteinek mozgatórugója természetesen nem annyira az önkéntes lelkesedés, mint inkább a félelem meg a kényszer, s ezt nagyon jól tudja a hatalom is. A hadsereg: engedetlenségre hajlamos egyének olyan különös szervezete, amely fegyverrel kényszeríti engedelmességre magamagát. Hogy miképpen sikerül a valóságba ültetnie egy paradoxont, arról még nem tudunk eleget, de biztos, hogy sikerül. Szóval a hadsereg valódi szerkezetébe, a katonai viszonyok legmélyére világít be ez a szabály, mintegy a szoldateszka megromlott lelkiismerete jut benne kifejezésre.

Cseke Mihály meg a kisorsolt közlegények dolgát mindenestre megkönnyítette. Elképzelni sem tudom most már, hogyan ment végbe az a sorshúzás; szerencsém (és talán fiatalságom) megkímélt attól, hogy részt vegyek ilyesmiben, éppen ezért leírására sem vállalkozom. Elég az hozzá: ott állt a zászlóalj, szépen felsorakozva, mint valami tömör emberfal, szemben a kőbánya nyirkosán sötétlő sziklafalával; ott állt a tisztikar, szépen felsorakozva, a csapat előtt; ott állt a kivégzőosztag, egészen közel a természetes golyófogóhoz, „pihenj”-ben, „lábhoz” tett mann-

licherekkel; s végül ott állt Cseke Mihály is, lázasan tüzelő arccal, dideregve, csaknem összeroskadva sorsának súlya alatt – ott állt legelöl, mintegy a cselekmény gyűjtőpontjában, s úgy képzelem, imádkozott.

Akkor a csendőrök elővezették a foglyot.

Eleinte rendben ment minden; a zászlóalj, bármilyen fegyelmezetlen, zajos volt máskor, ezúttal pisszenni sem mert. Merev arccal, tágra nyílt szemmel követték a katonák bajtársuk botladozás át (sőt rángatózását) a csendőrmarkok szorításában; rettenetes nagy csend támadt; csak a folyó zúgása-csobogása növekedett meg egyszerre körös-körül.

Akkor a foglyot odaállították a kivégzőosztag elé.

Nekitámasztották valami kőnek, hosszan duruzsoltak neki, meg is paskolták kissé a hátát, bátorításul, hogy talpon maradjon, mert majd összeroskad a rémületében.

Aztán bekötötték a szemét, és magára hagyták.

Cseke Mihályra került a sor; vezényelnie kellett.

– Zászlóalj, vigyázz! Kivégzőosztag, puskát váll-hoz! Szuronyt szegezz! Élesre tölts! – csatantak vezényszavai magas, elcsukló hangon,

ám azért eléggé szabályosan, miközben maga is elővonta szolgálati pisztolyát, és csőre töltötte, mert tudta, hogy esetleg kegyelemlövésre lesz szükség, s különben is ez a szabály.

Amikor azonban szívszorítóan, kivárhatatlanul hosszú szünet után végre elszánta magát, és tüzet vezényelt, pontosan az következett be, amitől eleve tartott, s amit titokban talán remélt is – tudniillik nem történt semmi.

Semmiféle roppanás nem remegtette meg a sziklafalat, semmilyen dőrej nem hömpölygött végig a völgyön megújuló visszhangjaival, hanem csak a folyó zúgása növekedett ismét sokszorosára. A kivégzőosztag megtagadta a parancs teljesítését. Illetve hát nem tagadta meg, nem szólt ellene semmit, éppen csak végre sem hajtotta azt.

Így érkezett el Cseke tanár úr élete legfontosabb pillanatához.

A katonák összebeszéltek, ezt rögtön belátta: az alatt a másfél-két óra alatt beszéltek össze, amíg Gálfy Béni a lelkére gondolt. Megállapodtak, talán esküt is tettek (nem kötelező, kincstári esküt, hanem egészen önkénteset), hogy bármi történjen, bárhogyan essék, ők nem lőnek földijükre, komájukra, kedves jó ismerősükre. Nemcsak a kivégzőosztag állapodott meg eb-

ben, hiszen annak alkalma sem lehetett összebeszélni, hanem nyilván az egész legénység; hiába vezényelne ő most a kisorsoltak helyére másik hat katonát, parancsát azok sem hajtanák végre. Cseke Mihály megkönnyebbülten sóhajthatott volna, hogy íme, a sors (vagy inkább az emberi szolidaritás) mégiscsak megkímélte a hóhérvadástól, volt még kibúvó, mégsem lett oda a lelke – csakhogymár régóta tudta: ez bizony nincs így. Őt magát, ha megtagadja a parancs teljesítését, bíróság elé állítják, és azonnal főbe lövik, miközben persze X. Y.-on is végrehajtják az ítéletet – hisz éppen emiatt nem tagadta meg. De ez a kivégző osztaggal sincs másképp, annak is pontosan ez lesz a sorsa! Egy ember élete helyett így most már hét emberé forog kockán, s ha újabb hatot vezényel ki, hát az egész zászlóalj hadbírótság elé kerül. Hiszen ez lázadás, hiszen ez szervezkedés, hiszen ezért tizedelés jár! A hadsereg nem engedheti meg ugyan magának egész csapattestek lemészárlását, ezért lázadás esetén is csak minden tizedik embert lövet agyon (találomra, mintegy az összes helyett, hogy a többivel azért tovább rendelkez-hessék), de amit megengedhet, s ezúttal minden bizonynyal meg is enged, az még mindig maga a téboly. Körös-körül elit csapatok, csendőrök,

németek őrzik a kárpáti hágót; nem olyan súlyos még a hadi helyzet, nem olyan züllött a keleti front, nincs, nincs, egyáltalán nincs még olyan közel a vég, hogy egy ilyen nyílt lázadást bárki is eltussolhasson!

Mindez egyetlen szempillantás alatt nyargalt át Cseke Miska agyán, s még ugyanabban a pillanatban el is döntötte: szó sem lehet róla, csapatát ő a világ minden kincséért sem hagyja megtizedelni. Aligha tudta még pontosan, mi a teendő, de elhatározását máris tragikus mámor kísérte. Úgy képzelem, afféle meghatottság vagy inkább lelkesültség lehetett ez, amelyet az önfeláldozás sorsdöntő perceiben érez az ember; összeszorította a torkát; tömör ködfátylat vont a szemére, úgyhogy szinte semmit sem látott, miközben – ki tudja, miért – feszülten, szemrehányóan a csendőrök szemébe nézett. Ott álltak azok, nem messze, a köögörgeléken, ott feszítettek takarosán és daliásan, mintegy a hatalom eleven megtestesítői; magabiztosan markolták puskájuk szíját, s színtoly szúrósan, számonkérően néztek vissza Cseke Miska szemébe. Nem, ez a szemjáték semmi jót sem ígért; ezt a dolgot most már semmiképpen sem lehetett halogatni; most már pillanatokon múlhatott minden: cselekedni kellett csakugyan. Cseke Mi-

hály tehát valamely, lénye legmélyéből fakadó ihlet parancsszavára előretolta szolgálati pisztolya biztosítékát, odalépett a közben már térdre roskadt szökevényhez, s egészen szabálytalanul, de azért eléggé higgadtan, saját kezűleg homlokon lőtte. Az csak megrándult, alázatosan lehajtott feje hátracsuklott a lövedék tasztításától, aztán megint előre, s szép csendesen befordult a kövek közé.

Így volt, ez történt negyvennégy őszén, mondjuk, a Maros völgyében – vagy ha nem éppen ez, hát valami nagyon hasonló. Ennyit akartam én (noha nem voltam ott, és nem láttam saját szememmel) legjobb tudásom szerint rekonstruálni. Elmondhatatlan, mennyi lelki és erkölcsi energia ment rá, milyen mélyen belevilágít a háború, a katonaság, az embert mindenfelől szorongató kényszerűségek szerkezetébe; ne történt legyen mindez hiába, maradjon nyoma legalább.

A háború után abból az alakulatból igen sokan hazatértek: Cseke Mihály is, Gálfy Béni is, a szökevény jó barátai is – úgyszólván mindenki megmenekült. Hírt hoztak persze szegény X. Y. pusztulásáról, de a kivégzés valódi történetét soha senki sem árulta el. Felocsúdva az összebeszélés meg a jogos (csakhogyan) kilátást-

lan) lázadás kábulatából, leszűrve a nagy összeomlás tapasztalatát, szóval józan, lehiggadt fővel már mindenki belátta, hogy lehetett volna abban a helyzetben másképp is cselekedni, de okosabban, irgalmasabban – mondjuk ki nyíltan: önzetlenebbül – egyáltalán nem lehetett. Hiszen az egész zászlóalj adósa volt már akkor Cseke Mihálynak, hiszen a hazatérők közül mindenki (de legalábbis minden tizedik ember) neki köszönhetette, hogy hazatért.

Sem a tisztikar, sem a legénység, soha senki sem jelentette fel őt, amiért magára vette a hőhárság kárhozatát – Cseke tanár úr önként vállalta be itthon a bűnét. Több évi börtönnel büntették érte. Gálffy Béni a főtárgyaláson arra kérte a bírót, hogy akkor hát ítéljék el őt is, mert mindez tulajdonképpen rá volt kiszabva, nála kopogtatott a feladat, csakhogy ő kitért előle, barátjára tolt (még hozzá nem is azonos feltételek közt), úgyhogy a vádlott őhelyette tette, amit tett. Ezt kérte szegény Béni bácsi a főtárgyaláson, hihetőleg nemcsak a hatás kedvéért, hanem élete nyugalma végett, mert azért persze igen-igen derék ember volt ő is.

Nem ítélték el. A bíró válaszában nyíltan ki mondta, hogy az embert csakis tetteiért lehet elítélni, azért, ami alól kivonta magát, soha. Tu-

lajdonképpen egyet is érthetnénk ezzel, ha mellesleg még hozzátehetnők: úgy látszik viszont, jót tenni sem lehet büntetés nélkül: a sorsvállalásért mindenkor fizetni kell, ami logikus is – különben mi volna benne az érdem?

Így hát, Gálfy tanár úr pár évig még szabadon tanított minket idekint, a hajdani Kollégiumban, miközben Cseke tanár úr odabent, a börtönben ült. Aztán Cseke tanár úr is kiszabadult, de pár évre rá meghalt. Aztán – alázattal viselt, zaklatott évek után, mialatt valahogy türelmesebb, megbocsátóbb lett – meghalt Gálfy tanár úr is. Most már senki sem él a hajdani történet főszereplői közül, most már az egyetemes felejtés pora telepedett rá, ezért is mertem lejegyezni.

Mielőtt azonban pontot tennék bajosan készülő beszámolómrá (mert az az igazság, hogy roppant nehezen boldogulok mindennel, amit nem láttam saját szememmel: úgy látszik, nem a fantáziám, hanem csak a memóriám jó), szóval mielőtt végképp lezárnám ezt a kéziratot, még szeretnék feltenni egy kérdést. Nemcsak önöknek, kedves olvasóim (ha ugyan lesznek), hanem mindenkinek; általában a közvéleménynek; afféle ankétot szeretnék rendezni róla, tesztekkel, kérdőívekkel, hírlapi közleményekkel,

már ahogy ez manapság divatozik. Kérdéseim pedig a következő: önök mit tettek volna?

Mit tettek volna hajdani kedves tanárom, osztályfőnököm, jóakaróm, Cseke Miska helyében?

Hiszen valóságos kísérleti helyzet állt ott elő, hiszen tudatosan sem lehetne annál feszültebbet, sokatmondóbbat kiagyalni, pedig hát dehogy volt az kiagyalva, nagyon is életbe vágott! A valóság bármely pszichológusnál, írónál, moralistánál beszédesebb helyzeteket állít elő. Mit tennének önök, ha egyszer csak abban a végzetes dilemmában találnák magukat, mint egykor az a fiatal hadnagy, s döntenüök kellene, még-hozzá rögtön?

Egy hivatásos katona persze nagyon jól tudná, hogy ilyen helyzetben egy jottányival sem szabad többet mondani, tenni a szigorúan kötelezőnél, mert aki többet tesz, máris felelőssé (s egyúttal vétkessé) válik. Egy hivatásos inkább vállalta volna a zászlóalj megtizedelését, sem-hogy megszegje a szabályzatot. Csakhogy Cseke Miska nem volt hivatásos, még csak katona sem volt, hanem tanár, ráadásul humanista, akinek korántsem mindegy, mikor és hányan pusztulnak el – így vált azután háborús bűnös

belőle. Mondják meg, kérem, mit tettek volna, ha a helyében vannak?

A kérdés persze költői; véleményüket sohasem ismerhetem meg. Önök azonban bizonyára sejtik, kedves olvasóim, hogy valójában nem is a közvéleményt vallatom én most, mániákusan ismételve kérdésemet; bocsánattal szólva, egyáltalán nem az önök véleményére vagyok én most kíváncsi, hanem csak a magaméra. Mert én nem tudom, mit tettem volna. Lehet, hogy egészen mást, de lehet, hogy pontosan ezt. Mai eszemmel bizony már a Cseke tanár úr megoldását választanám, noha nem tudom, lett volna-e akkor is annyi erkölcsi és lelkiezőm, hogy a helyzet minden iszonyát, veszedelmét, következményét habozás nélkül magamra vegyem. Mai eszemmel bizony így cselekednék – mai eszem szerint tehát bűnös vagyok. Így aztán én sem tehetek jobbat, mint Béni bácsi a főtárgyaláson: kiállok egy képzeletbeli bíró elé (önök elé, kedves barátaim), s minél póztalanabban, de azért minél messzehangzóbban ezt mondom neki:

– Ami történt, miattam, helyettem történt; mindezt én cselekedtem; inkább ülök pár évet, semhogy bajtársaimat engedtem volna megtizedelni; alázatosan kérem, ítéljenek el.

A kutyás német

Lovaink remekül bírták.

Most derült csak ki, milyen szívósak, igénytelenek, milyen igazi jó katonalovak ezek a kis kócos pejek, bozontos szürkék, márványló feketék! Még külsejüket sem érhetette kifogás, hisz tulajdonképpen félvér volt valamennyi, a magyar parasztló meg az angol telivér sokszoros keresztezése; szemre is pompásan megállták a helyüket, mondom, hát még tulajdonságra! Tapasztalatból állíthatom, a legszerencsésebben egyesült bennük ennek a két igen távoli s homlokegyenest ellenkező célra kitenyésztett fajtának minden értékes vonása: angol részről a rendkívüli erő, becsvágy és önuralom, magyar részről az éppoly rendkívüli türelem, igénytelenség és – hogy is mondjam csak? – fatalista sorsvállalás.

Igaz, most, az ezer kilométeres téli menet során nem annyira főnemesi, mint inkább jobbágy-származásuknak vehették hasznát. Őlordságukat ezúttal bizony híres–neves felmenőiknek sok

hajdani mésalliance-a mentette meg, mint ahogy ennek köszönhatték hihetetlen kedvességüket is. Ki etet, itat, kefél, csutakol, s főleg ki lovagol szívesen valamely gögös, szeszélyes (ráadásul roppant igényes) telivér grófot? Ilyen előkelőség mellett vagy lakájjá vagy bugrissá torzul idővel az ember. Egy kedves, kedélyes parasztfiúval azonban mindig ki lehet jönni; azt nem szégyen sem igénybe venni, sem viszontszolgálni; úgy van: egy népivadékkal (még ha tán nemesvér folyik is ereiben) tréfálkozni, évdni, kötekedni – egyszóval élni lehet! Hát ezért szeretjük, becsültük mi annyira kedves lovainkat, nem is beszélve óriási szolgálatukról, hogy ezer kilométeren át vonakodás nélkül cipeltek minket a hóban, a szélben, az irtózatos télben, és sohasem dőlt ki (még csak le sem sántult) közülük egyetlenegy sem.

A Visztulánál vételezett gyönyörű, sárga ostpreuserek, ezek a jól megtermett, fajtiszta junkerivadékok, akikkel feltöltöttük állományunkat, harmadnap már csak támolyogtak; csapzott szőrükre a napsütéses déli órákban csapatostul ültek ki sütkérezni a tetvek; némelyiket ott helyben, az árokparton löttük agyon, hogy ne hátráltassa a menekülést. A mi rusztikus félvércinken hetek múlva sem látszott jele a kimerü-

lésnek. Pedig hát ünnepnek számított, amikor legalább zabszalmát tudtunk adni nekik, s napi harminc–harmincöt kilométeres menetelések után, legtöbbször a szabad ég alatt háltak! Sohasem felejttem, a nagy visszavonulás második napján, egy csendes, középkorias, ráadásul mesebelien behavazott kisvárosban, amelyet akkor Kronénak hívtak (lengyel nevének bizony azóta sem néztem utána), istálló híján a templom kerítéséhez kötöttük szegényeket. Régi, szép gótikus templom volt a négyszögű főtér kellős közepén; körülötte kis, négyszögletes kert, tán ezüstfenyőkkel; a körül öntöttvas oszlopocskákra függesztett vaslánc – afféle díszkerítés. Ehhez kötöttük éjszakára lovainkat, noha már napközben rettenetesen átfáztak a menekülő szekérravánok miatt, a rengeteg várakozásban. Hozzákötöttük őket körös-körül a lánchoz (úgyhogy valóságos színpadi lóistállóvá változott tőlük a tér), le is pokrócoztuk persze mindegyiket, rájuk is csatoltuk a pokrócot hevederrel, de mindezt anélkül, hogy egyetlen marék szénát vethettünk volna nekik. így vonultunk el aztán pihenni valamely törött ablakú tornaterembe, épp csak két–három főnyi őrséget hagyva a téren.

Január közepe volt, nagy hó, erős fagy, ir-

tózatosszél. A lovaknak ilyenkor az a szokásuk, hogy farral fordulnak a szélnek, hajszálpontosan „beállnak”, mint valami szélkakasok, mintegy saját testük szélárnyékába húzódnak. Ezt most nem tehették meg, mivelhogy ki voltak kötve, de a nagy igyekezetben, topogásban, főrángatásban, hogy mégiscsak „beálljanak”, lecsúszott róluk a pokróc. Ezenkívül az is szokása a lónak, hogy amikor túlságosan fázik, amikor már egész nagy teste csak” úgy reng és remeg, mint valami üresen járatott Diesel-motor, nem hajlandó többé egy helyben állni: ügetni, vágtaázni próbál, mozogni, hogy felmelegedjék. De ezt lovaink (ugyanabból az okból) szintén nem tehették meg: ügyetlen gondoskodásunkkal arra ítéltük őket, hogy álló helyükben megfagyjanak.

Ők tehát semmibe vették az őrség marasztalását, hevesen hátrálva, olykor tán fenékre is ülve, rendre eltépték száraikat (egy helyütt még a templomkerítés vasláncát is leszakították), s szerterajzottak a négy égtáj felé. Reggel, amikor előkecmeregünk a tornateremből, vad lázálom, különös lidércnyomás fogadott minket: egy gyönyörű, vastagon behavazott középkori város teli–tele lóval: egy hófehér mesevilág telis–tele szanaszét vágtaázó, nyihogó-nyerítő sár-

gákkal, pejekkel, feketékkel; ameddig csak el-
láttunk a térről, mindenütt ott nyargalásztak;
a legtávolabbi utcákon, a dombra kapaszkodó
legszűkebb sikátoron is meg-megtorpanó, majd
ismét nekirugaszkodó lólatomások villantak át,
nyereg és pokróc nélkül, meredek nyakkal, pá-
rafelhőket fújva, szépen, szabadon; úgy bizony:
vörösésbarna, fekete, sárga lovak a havas te-
tejű, gerendavázas meseházak közt, makulátla-
nul fehér hóalapon – mint valami metszeten,
mint valami képen!

A képet akár idősebb Breughel is festhette
volna, s csakugyan rendkívül szépnek találjuk,
ha nem olyan kétségbeejtő. Mert a szökevénye-
ket persze meg kellett keresni, utolérni, össze-
fogdosni, visszavezetni a térre, hogy felnyergel-
hessük – s akkor már lovuk után futkosó, dü-
hösen hadonászó (és hangosan káromkodó) ka-
tonákkal is megtelt a város; ettől a kép még ir-
reálisabb, mozgalmasabb, még brueghelibb lett,
csak éppen műértő nem akadt, aki szépségét
észrevegye. Aznap történt-e vagy később, nem
tudom én már, de tisztán emlékszem: egy ilyen
alkalommal Palkovics egyenesen le akarta lőni a
lovát. Küszködve rohant, aztán már csak óva-
tosan lopózott utána a derékig érő hóban, ba-
rátságosan csucsujgatta, csalogatta, hogy elal-

tassa figyelmét, de amikor éppen érte nyúlt volna, amikor már-már markában érezte a szarát, a ló fölkapta fejét, s néhány könnyed ugrással odébb szökött. Palkovics előről kezdte a megközelítést, megint küszködve rohant, óvatosan oldalgott, bizalmasan duruzsolt, de a hitvány, játékos, alattomos ló a legutolsó szempillantásban ismét elugrott előle. Így ismétlődött ez egymás után négyszer vagy ötször – és akkor csak látjuk, hogy Palkovics lekapja hátáról karabélyát, nagy csattogással élesre tölti, s szabályos terpeszállásban célba veszi a röhögő szürkét. Rá is ordított – mindmáig hallom a hangját –, karikára lövi, fenyegette, ha még egyszer mozdulni mer. Még a lába is reszketett közben a dühtől; alig tudtuk lecsillapítani.

Hát ilyen veszedelmeknek voltak kitéve kedves lovaink, így éheztek, fáztak hetekig, hónapokig, és mégis mentek, kötelességtudóan cipeltek minket, óvatosan kaptattak át a hó alatt megbúvó árkon, kerülgették a torlaszokat, s ha olykor meleg istállót vagy szénát (vagy legalább zabszalmát) sikerült nekik szereznünk, másnap csak úgy ragyogott a szőrük az elégedettségtől!

Lovaink remekül bírták – mi csak alig. Már a legelső héten krónikus hasmars vett erőt mindannyiunkon. Általában a gyomrunkkal bajlódunk legtöbbet az egész nagy menet során; fehér fülünket, lila orrunkat, feketére fagyott talpunkat szinte már észre sem vettük: a fagyás, úgy látszik, önmagát érzésteleníti. De a hasunk keservesen kínozott, az bizony szüntelenül ment és csikart hónapokig – a koszt volt ebben a ludas, nyilvánvalóan a koszt. Mert mögöttünk nem jött már senki, mi voltunk a legutolsók, rendes katonai ellátásról, „vételezésről” szó sem lehetett; azon éltünk, amit szerezni tudtunk innen–onnan, ki tudja, honnan, kiürült falvakból, elhagyott, messzi tanyákról.

Mit tudtunk szerezni? Főleg disznókat, malacokat: aprójószágát egyetlen gazda sem hajthatta magával. Emlékszem, a menet harmadik napján, a nagy lengyel síkság kellős közepén, valamely elhagyott, régi tanyán foglaltunk szállást. Gyönyörű tanya volt, bámulatosan hasonlított Krone templomterére, mindkettőt ugyanaz az életérzés, sőt ugyanaz a világszemlélet alkotta meg. Középen hatalmas, behavazott hársfa, körülötte négyszögletes udvar, a körül lakóház, pajta, csűr, gabonás – középkort sugalló, gerendavázas épületek –, pontos négyszögben,

szorosan egymás mellett, tömören” zártan, mint valami castrum, mint valami vár! Nos, erre a messzi tanyára, úgy látszik, megkésve jutott el a varsói áttörés híre, gazdái már csak a bőrüket menekíthették; semmijüket, a legértékesebb lábasjóságot sem vihették magukkal. Apró termetű fekete-tarka tehenek bőgtek a pajtában tucatszám, mezteleneknek látszó, rózsaszín disznók sivalkodtak az ólban (az éhségtől persze) – mi pedig irgalmatlanul lemészároltuk a konrát, kizavartuk állásaikból a teheneket, hogy magunknak élelmet, lovainknak istállót biztosíthassunk.

Szegény, nyomorult marhák egész éjszaka csapatostul futkostak fel-alá az udvaron, a hóban, a szélben, a szörnyű hidegben, akárcsak előző éjjel (Krone főterén) a lovaink; csakhogy ezek ráadásul még zajongtak is; egész éjszaka hangosan, keservesen bőgtek; szakadatlan ostrom alatt tartották lelkiismeretünket; nem hagytak elaludni.

A disznók viszont mélyen hallgattak, mert haladék nélkül, még aznap este leöltük őket. Pisztollyal lőttük agyon valamennyit, lámpavilágnál; egészen közélről céloztunk pontosan a szemük közé; fel is fordultak rögtön, nem is nyikkantak azontúl. Felbontottuk, kitakarított-

tuk, aztán nyakig véresen, sietősen szánokra raktuk a tetemeket (magának a megrabolt gazdának a szántalpaira, amelyeket ott leltünk felakasztva a pajta falán); jóval éjjél utánig elbajlódunk ezzel, hogy reggel már ne legyen gondunk vele. Buzgalmunk azonban túlzottnak bizonyult. Reggel, miután fáradtan felkecmergettünk, s elővezettük a lovakat (úgyhogy a marhák boldogan visszatódulhattak állásaikba), miután felnyergeltünk, megreggeliztünk, s már éppen indultunk volna; reggel, a kijózanító világosságban egyszerre nyilvánvaló lett: hiába raktunk meg három nagy szántalpat gőzölgő hússal, semmit sem tudunk belőle magunkkal vinni – nincs hozzá lovunk.

No, azért egyetlen szánt mégiscsak magunkkal vittünk. Akadtak talán, akik a cél érdekében (s arra számítva, hogy ők majd magán a szánon utaznak) önként átadták hátasukat, vagy talán átrendezték a málhát a szekereken, elég az hozzá: amikor reggel nyolc óra tájt végre kivonultunk a négyszögletes tanyaudvarról, egy hússal rogyásig megrakott lovas szán haladt előttünk. Sosem felejttem a képet: nagy, rózsaszín hósivatag körös-körül; nagy, rózsaszín hajnal az égen; hátul, az udvaron vérrel kevert, kásásra tiport, nagy, rózsaszín hó (mint

valami csatatéren); elől az úton pedig egy tűzvörös hússal megrakott szántalp: még mindig csöpögött róla, apró, piros gyöngyökké fagyott mögötte a vér.

Ezt a disznóhúst ettük aztán hetekig. Eleinte még rendben is ment a dolog, pár napig még krumplit is tudtunk szerezni hozzá, s a szakácsok pompás gulyásokat főztek belőle. De szólások, közmondások jutnak eszembe az ebül szerzett jószágról, hogy az miképpen vész el – nahát pontosan ez történt most is! Gondatlan mohóságunkban untig zabáltuk a gyönyörű színhúst, gyúrtuk, még ha nem is kívántuk, egykettőre felfaltuk így a disznók javát, s aztán már csak a zsírkukon élünk. Én ettem életemben rossz ízű ételeket, de olyan undorítót, mint a kockára vágott, hólében megfőzött zsírnak való, amelynek épp csak egy kevés paprikával adták meg a színét – ilyen undorítót azóta sem ettem!

Nem csoda hát, hogy már a legelső héten krónikus hasmenés vett erőt mindannyiunkon. Ez nemcsak magában volt baj, nemcsak azért, mert meggyötört, elkínzott, kimerített, és pedig pontosan akkor, amikor a legnagyobb szükség lett volna életerőnkre, hanem mert igen gyakran el is kellett maradnunk miatta az úton. Márpe-

dig az elvesztődés, a kiválás a kötelékből (vagy ahogy röviden hívtuk: a *lemaradás*) ott és akkor a legfőbb rémünk volt, akár a vándormadaraknak. A lehető legnagyobb veszedelem volt, amit csak elképzelhettünk, maga a romlás, maga a vég! Mögöttünk nem jött már senki, mi voltunk a legutolsók. Aki lemaradt tőlünk, az soha többé nem talált vissza csapatához, annak soha senki nem sietett többé segítségére; arra a nagy, ködös hósivatag várt, az éjszaka, a harmincfokos, szörnyű hideg várt, szóval a megfagyás meg az éhen veszés. Vagy – legjobb esetben – a hadifogság, csak hogy nem lehetett tudni, utolérik-e még idejében az oroszok, s ha utolérik, ráérnek-e segíteni rajta: észreveszik-e egyáltalán.

Amikor legelőször maradtam el így, a hasmenés sürgető parancsszavára, módomból volt kikapasztalni a lemaradottság minden iszonyát. Váratlanul tört rám a roham, kialakult gyakorlatunk sem volt még ezen a téren, így hát egyszerűen leugrottam a lóról, átadtam a szárát Porubszkinak, hogy vezesse, míg érte jövök; még önmegtagadóan vártam is egy keveset (a szemérem végett), s amikor a csapat kissé már odébb vonult, egy behavazott útszéli sürgönyoszlop alatt nyugodtan elvégeztem a dolgom.

Aztán rendbe hoztam magamat, s indultam a század után. De hol volt már akkor a század! Távoli ködfolt volt a szemhatár lila ködében, elenyésző kis mozgás, csendes vonulás valahol a nagy, kerek pusztaság szélén; szinte észre sem vettem volna, ha nem mutatnak arra a patanyomok.

Azonnal felfogtam, mi vár reám, iszonyú pánikba estem, megiramodtam, teljes erőmből rohantam, hogy utolérjem a csapatot, miközben már pontosan tudtam: kár az erőfeszítésért, minden igyekvés hiábavaló. Mert a lovak még csak elboldogultak valahogy a méteres hóban: magasra emelték hosszú, meredek lábuk, s így még csak haladtak valahogyan, de az embernek úgy kellett gázolnia benne, mintha derékig kásában járna, mintha csak hóeke volna! Ezt legfeljebb húsz–harminc méteren át lehetett tüdővel bírni, s még akkor is épp csak követni a távolság ködébe vesző lovascsapatot, nemhogy megközelíteni vagy utolérni! Húsz–harminc méter után csakugyan légszomjtól lihegve, tetőtől talpig verejtékezve buktam a hóba. Azzal áttartam magam, hogy na, most pihenek egyet, s aztán majd futok tovább – de már éreztem is, hogyan hül ki, hogyan fagy meg rajtam pillanatok alatt a veríték, hogyan szúr fölhevült tü-

dőmbe a jeges levegő; s ami a legrosszabb, hogyan keveredik bennem a kétségbeesés valamely különös, felelőtlen bizakodással.

Hisz tán csak nem pusztulok itt! Rémülten pattantam fel a hóból, s még mindig azzal a jóleső hittel, hogy valaki vigyáz rám, a távolodó csapat után iramodtam. De ezúttal tizenöt lépést sem sikerült tennem. Feladtam már a küzdelmet, beláttam már, hogy hiába bíztam, sőt hiába éltem, mert itt van a vég (befele csukló zokogással sírtam ezen), amikor valami utolért, valaki mégiscsak talpra állított engem. A húsos szán ért utol, a fogatosok rángattak talpra; nyugodtan gyalogolhattam immár, a szánba fogózva, a nem is olyan távoli szállás felé.

Így hát különös bizakodásom indokoltnak bizonyult, akkor még csakugyan vigyázott rám valaki, de hogy mi történt volna, ha a húsos szán aznap véletlenül nem marad el, hanem szokása szerint elől jár, arra gondolni is iszonyú volt.

Ezentúl tehát, valahányszor ránk jött a szükség, mindig ketten maradtunk le a csapattól: egyik a lovakat fogta, a másik végezte a dolgát. De a vállalkozás még így is kockázatos volt. Egy ízben például megint lemaradtam

(kettesben Porubszkival), ám a roham ezúttal olyan hevesnek bizonyult, hogy amint lóról szálltomban jobb lábamat átemeltem volna a nyergen, már meg is történt a baj. Uramisten, mit tegyek most már, hisz mégsem válthatok fehérneműt itt, a derékig érő hóban – tán csak nem kell levetnem csizmát, nadrágot, hogy aztán a gatyát is lehajíthassam alóluk?! Én tehát kibrángattam tokjából befagyott szuronyomat, körs-körül lenyiszáltam magamról a szégyenletes alsónadrágot, s így, gatyá nélkül, de megkönnyebbülten szállhattam vissza a lóra.

Mindez persze időbe került; mire végeztem ötletes manőveremmel, a század ismét csak messzire járt. Lőn nagy ijedelem és viharos vágta a hóban, s még így sem értük volna utol a csapatot (előbb kidőltek volna a lovaink), ha azok, ott elől, nem vesznek észre, s nem várnak be minket. Sok ilyen eset után arra a konklúzióra jutottam, hogy legjobb ilyenkor egyszerűen lovon maradni, szóltanul, férfiasan viselni a bajt; így nyilatkoztam másoknak is; s ha másoknak adtam, hát meg is fogadtam ezt a tanácsot” mert – bocsánattal szólva – inkább lovagoljon az ember pár órát a saját mocskában, semhogy végképp odavesszen.

Amikor azt mondom: mögöttünk nem jött már senki, úgy értem: senki a visszavonulók, a menekülők közül, senki a magyarok vagy a németek soraiból. Mert az oroszok természetesen mindenütt mögöttünk jártak, nyomunkba szegődtek, semmiképpen sem hagyták magukat túlságosan megelőzni. Ha egyik nap sikerült egérutat nyernünk, másnap megint utolérték; lidércnyomásos éjjéli riadókra emlékszem, amikor hóviharban, szuroksötétben azonnal nyergelni és indulni kellett, mert a szomszéd faluban már ott lövöldöztek a páncélosaik. Csak azt nem tudom, kire, mire lőttek, hiszen a polgári lakosság (kényszerítve vagy önkéntesen) az utolsó lélekig elmenekült már, a megvert seregben pedig tényleg mi voltunk a legutolsók.

Szokatlan hideg, különösen nagy hó volt azon a télen. A betemetett útról, amelyet időközben elhagytak a menekülő lakosság szekérkaravánjai is (vagy eltértek valamerre, vagy megelőztek), néhol már nem is az árkok, csak a mellékük plántált sürgönyoszlopok tájékoztattak. Az oszlopok, mondom, mert a huzalok mind leszakadtak a fagytól: vastag zúzmaradíszból, némán, csüggedten lógtak a hóba az oszlopok két oldalán. Egyébként irdatlan, fehér sivatagban jártunk mindvégig; sehol egy domb, egy erdő,

sehol egy fa legalább; csak a sürgönyoszlopok sötét sora meg a tanyák távoli, ködös sziluettje! Nem lakott már azokban senki; sehol egy lélek az egész vidéken; sehol egy ürge, egy varjú; valósággal kísérteties volt tíz és száz kilométereket lovagolni anélkül, hogy eleven lénnel találkozzék az emberfia.

Csak a holtak szaporodtak napról napra az úton.

A holtak, akiket eddig még nem említettem, pedig amióta kiértünk a stettini útra, mindenütt mellettük lovagoltunk el; ott feküdtek hanyatt vagy hasmánt a hóban, némelyik kissé már behavazva, némelyik még nem; ott heverték mindenfelé, tíz–tizenöt lépésre a sánctól, megrendítően, némán, feketén. Minél inkább előrehaladtunk, annál több halottat láttunk, nem győztük számolni s még a lóhát biztonságos magasságából is megbabonázottan bámulni őket, mert akadtak közöttünk szerencsések, akik halottat sem láttak még addig.

Honnét kerültek ide az útszélre ezek a holtak, elgondolni sem tudtuk. Talán a front elől menekülő civil lakosság szekérkaravánjaitól maradtak el, tán csak a gyomrukkal bajlódtak,

csak a dolgukat akarták elvégezni ők is, s aztán már nem tudták utolérni a távolodó menetet. Saját, eddig még elkerült sorsunkat, mondhatni jövőnket véltük megpillantani bennük; ez volt az, amitől megmenekültünk, valahányszor csodával határos módon mégiscsak utolértük a csapatot, vagy tulajdon mocsunkban lovagoltunk tovább. Akárkik voltak, végeredményben mi magunk voltunk: személyes mementóként, pontosan, képszerűen jelenítették meg a lemaradás veszedelmét. Ha akkor, tegnap-tegnapelőtt a húsos szán véletlenül nem marad el – tűnődtem láttukra gyakran –, most szakasztott ilyen kis. sötét kupac lennék magam is a körös-körül ásító, hófehér néptelenségben.

Német katonával a visszavonulás hetedik napján találkoztunk legelőször.

Dombosabb vidékre érkeztünk, az út kanyarogni kezdett, néhol már járhatóbb is lett. Ott ült a katona egy veszteglő motorbicikli nyergén, az útkanyarban, és nyugodtan cigarettázott. Rohamsisakja alatt kötött fülvédőt viselt; mellén keresztbe vetett géppisztoly lógott; sötétzöld egyenruhája tiszta volt, rendes. Nemcsak azért figyeltünk fel rá, mert az első harcképes férfi

volt, akivel a Visztulán innen összeakadtunk, még csak azért sem, mert feszes, katonás öltö-zete egyszerre szembetűnővé tette patriarkális züllöttségünket (úgyhogy szinte szégyellni kezdtük pokrócba bugyolált szánkat, rongyokba te-kert kengyelvasunkat), hanem mert ritkásan pö-fögő Zündappjára oldalkocsi helyett ügyes kis pulpitust, afféle deszkapallót szereltek. És ezen a pallón egy csodálatosan szép farkaskutya ült.

Szokatlan látvány, az bizonyos! Ennek a jól megtermett, értelmes arcú németnek ugyancsak szeretnie kellett kutyáját, ha szerelékét és minden egyéb holmiját odahagyva, most és itt, a csikorgó télben, az irdatlan hősivatagban, a vi-harosán előnyomuló ellenséges hadsereg orra előtt is mindenhova magával cipelte! Ember és kutya szép egyetértésben, egyazon motoron (ki-vált, hogy az ember nyakában még fegyver is. lógott), egészen békebeli, vadászias benyomást tett; mi, lovas emberek, akiknek szintén mély-séges közünk volt az állatvilághoz, méltányolni tudtuk kölcsönös hűségüket.

A német figyelmesen (de korántsem tapin-tatlanul) számba vett minket, azután, mihelyt továbbhaladtunk, elhajította cigarettáját, szak-értelemmel megtúráztatta motorját, s a mély hó ellenére széleseben megelőzött. A gyönyörű,

hamvasszürke kutya mindvégig fegyelmezetten ült pulpitusán; induláskor, sebességváltáskor hátra sem lódult; óriási gyakorlata lehetett már a motorozásban. Elviharzott, mondom, a német, alakja szemlátomást zsugorodott, majd eltűnt a kanyarban kutyástul, mi pedig csendesen ügettünk tovább a napfényben szikrázó dombok között. Egy zöld bekecses férfi holttestével találkoztunk még aznap. Arcra bukva feküdt a behavazott szántáson, eléggé messze, húsz-húszonöt lépésre az úttól; szétvetett lábán a vadonatúj bagaria csizma – hogy is mondjam csak – szembeötlően fölöslegesnek látszott. Találkoztunk még egy idős asszonnyal is; ez kendője alól kibomlott, sárgásfehér hajjal, egészen közel, mindjárt az útszéli árokban hevert; szája széleire, mellére, körülötte a hóra, megalvadni sem tudva, apró piros gyöngyökben fagyott oda a vér. A szántalpról lecsöpögő disznóvér jutott eszembe; a fájdalmas szűrés jutott eszembe, amikor (tegnap–tegnapelőtt) magam is a hóban hevertem, s levegőért kapkodó, rángó, forró tüdőmbe betódult a fagy – és máris magam előtt láttam a jelenetet, amint egy kimerült öregasszony, reménytelen versenyfutásában valamely távoli szekérkaravánnal, egyszerre megadja magát, az árokba dől, elkínzott tüdejéből felbugy-

gyan a vér; hozzátartozóinak pedig eszükbe sem juthat, hogy bevárják vagy éppen visszaszaladjanak érte. Mert az oroszok ismét veszedelmesen megközelítettek, csaknem a sarkunkra hágtak, s minekünk, lovasoknak is ugyancsak sietnünk kellett, hogy elénk ne kerüljenek. Más teremtet lélekkel nem is találkoztunk már aznap. Estefelé egy nagyobbacska falu iskolájában foglaltunk szállást; kivételesen a lovaknak is meleg istálló jutott. Pompásan bedurrantottunk az osztályterembe, belevetettük magunkat a szomszédos csúrból áthordott búzaszalmába, elfészkelődtünk benne, s még tán a csizmát is lehúztuk, hogy életre dörzsöljük lilára fagyott lábujjainkat (mert a lovas embernek – használat híján – éppen a lába fagy meg először). Úgy tetszett azonban, elaludni sem volt még időnk, máris riadóztatták. Kapkodva nyergeltünk, lóhalálában indultunk, már nem is az úton, hanem toronyiránt északnyugatnak, hogy megspóroljuk a kanyarokat, s az utakon előnyomuló páncélos ékek veszedelmét is kikerüljük. Azon az éjszakán tizennégy órát ültünk nyeregben, s negyvenöt kilométert lovagoltunk. Nyáron semmi, de télen, a csánkig és szügyig érő hóban rettenetes sok, kivált hogy közben (mindennek tetejében) még vihar is kerekedett. Jobb

felől fújt a szél, örökké jobbról, ezt most már holtom napjáig sem felejttem el: valahányszor megváltozik az idő, a jobb oldalamat szaggató idegfájdalmak mindig eszembe juttatják azt a keletről fúvó szelet. Sүvöltve, keservesen fújt, itt–ott egész hófelhőt kapott fel a földről, meglobogtatta, mint valami fátylat, aztán pászmásan, vízszintesen sodorta magával az éjbe. Több atmoszférás nyomásával köpenyen, bekecsen, zubzonyon keresztül, egészen a bőrünkig sajtolta hóhordalékát, amelyet másnap marokszám merhettünk ki a gatyánkból. Reggelre lovat és lovast egyforma fehér pólyába göngyölt; hótömbbe, darapáncélba fagyasztott; tökéletes rejtőszínt préselt reánk, úgyhogy ezentúl csupa hóember lovagolt hófehér hólovakon; észre sem vevődtünk a havas mezőben, egymásra sem ismertünk többé.

Hajnalban elült a szél; apró, eleven fényű csillagok vibráltak a kiborotváltkozott égen; hideg, de verőfényes nap ígérkezett. Mihelyt anynyira virradt, hogy aggodalmasan hátratekintve megállapíthattuk: senki sem mozog a látóhatáron (az oroszok ezen az éjszakán maguk is elakadtak); mihelyt feljött a nap, s mi, jégpáncélunkból még ki sem olvadva, ismét felmerészkedtünk az útra, kísérteties menetet értünk

utol. Százan-százhuszan lehettek, nők, férfiak, öregek, fiatalok vegyesen. Egyik télikabátban, a másik csak mellényben–ingben, némelyik csizmában, a másik lábra tekert rongyokban (mondhatni mezítláb), de mindegyik halálosan kimerülten, csontra fagyva, a mienkhez hasonló darapáncélba fagyva – így támolyogtak az országút teljes szélességében, nyolcas sorokban, ki tudja, honnét, ki tudja, hová. Nyilvánvaló volt: egész éjjel gyalogoltak. Magunk is megtapasztaltuk, s elgondolnunk is iszonyú volt, mit állhattak ki a hóvihar idején. Mentek, szédelegtek, küszködve vonultak a hóban, öreik, holmi életunt német népfölkelők közt (akik semmivel sem látszottak kevésbé elgyötörteknek); mentek némán, lábuk elé meredő, kialudt szemmel, kísértetfehéren, fagyottan s nyilván étlenül is; mentek a húsfokos fagyban, valamiféle fatalista beletörődéssel a sorsszerűbe: az ember sehogy sem értette, hogyan bírták már eddig, és hogyan bírhatják még ezután. Az apokalipszist, az alvilágot, Dante és Edgar Poe képzeletét meghaladó látványt nyújtottak, s mi megdöbbenésünkben és szégyenünkben – tovább gyötörve amúgy is elgyötört lovainkat – széles ívben, sebes vágatban kerültük ki menetüket.

Mondhat akárki, amit akar: nem, igazán

nem, álmunkban sem hittük, hogy ilyesmi előfordulhat. Azt sem sejtettük (ma sem tudom), kik lehettek a kárhozottak: orosz partizánok-e, felkelő lengyelek-e vagy egyszerűen zsidók, minden további nélkül. Nem tudtam, ma sem tudom, de annyit már akkor világosan láttam: mielőbb meg kell feledkeznem róluk, ha élni akarok egyáltalán.

Így hát az út menti halottak titka lelepleződött. Semmi közülük nem volt azoknak a polgári menekülőkhöz, hiszen – most eszméltünk csak rá – a szekérkaravánok, de még a szekérnyomok is réges-rég eltűntek az útról. Hanem a kísértetmenetből hulltak ki nyilvánvalóan. Abból dőltek ki, nem tudván elviselni az elviselhetetlen idelent, attól maradtak el, buktak a hóba, s fagytak meg, ahogyan mi is megfagytunk volna, ha lemaradunk. Saját bajunkkal törődve próbáltunk róluk megfeledkezni (legalább én ezen igyekeztem), csakhogy épp saját bajaink juttatták őket megint eszünkbe. Fázunk? Hát még ők mennyire fáznak! Éhezünk? Hát még ők hogy éhezhetnek! Fáradtak, nyavalyásak vagyunk, nem bírjuk tovább? Csupán ők tudják igazán, mi az: tovább nem bírni! De hát mért mennek, mért nem szélednek el – tűnődtem fent a nyeregben, hátratekintve az útra, amelyen

nemsokára nekik is jönniök kellett –, miért nem rajzanak szét mindjárt a legelső falu szélén, szemberöhgöve őreiket? Rosszabb, mint a halál, úgysem érheti őket, az pedig őrájuk amúgy is kimondatott már! Reménykednek még? Azt hiszik, hogy aki erején, képességein túl is kitart, megmenekülhet? Ennyire ne látnák át helyzetüket, ennyire makacs volna bennük az egyetemes emberi önáltatás? Képesek itt, az útszélén, lassú kínok közt pusztulni el, csak hogy elkerüljék az emberhez méltó, önkéntes, fájdalommentes (csak persze azonnali és biztos) halált? Hogy is van ez, uramisten? Ilyen szívós némelyek lelkében a bizalom meg az engedelmesség; ilyen iszonyatos hatalom mások kezében a fegyver? Minden erőmmel igyekeztem megfélekezni róluk, de hát feledhetjük-e a feledhetetlent?

Ettől kezdve különben is nap mint nap eszünkbe juttatták magukat.

Másnap csak délben indultunk útnak, mert az oroszok a hóvihar idején jócskán lemaradtak, kedves lovainknak pedig feltétlenül pihenniök kellett. Amint rátértünk az országútra, máris megpillantottuk halottaikat: megannyi fekete

buckát a fehér havon; akadtak nehezebb útszakaszok, ahol minden húsz-huszonöt sürgönyoszlopra jutott belőlük egy. Kevéssel utóbb a kísértetmenetet is utolértük. Most már csak mintegy ötvenen voltak – az átgyalogolt éjszaka folyamán több mint a felük elhullt. Hüledezve tálgattam, hányan indulhattak kezdetben (és honnét), ha csekély egynapos felezési idővel még mindig maradtak néhányan. Ugyanolyan apatikusan támolyogtak, mint azelőtt, ugyanúgy gyúrták a havat, s meredtek maguk elé; azoknak, akik életben maradtak, úgy tetszik, a tagjaik sem fagytak tovább. Most, hogy ennyire megfogyatkoztak, csaknem mindegyikükre jutott egy népfölkelő. Nyolcas sorokba rendezett, laza, lézengő csoportjuk a kétoldalt haladó katonák tömör, egyenes csatároszlopai közt még a tegnapinál is megrendítőbb volt.

Amikor megint kikerültük menetüket (most már valamivel lassúbb vágásban, szűkebb körívben), hallatlan botrány esett meg. Palkovics, a mi ördögien fegyelmetlen, aranyszívű Palkovicsunk, ugyanaz, aki Kronében agyonlövással fenyegette s már célba is vette lovát, Palkovics, mondom, kicsatolta nyeregtáskáját, s vastartalékjából (amelyhez, csömör és hasmenés ellenére, mindvégig tilos volt nyúlni) két csomag két-

szersültet dobott a foglyok közé. A cvibakot azonnal elkobozták az örök, Palkovicsot saját parancsnokságunk dorgálta meg. Le is fokozták, kikötéssel is fenyegették, ezt a pokoli büntetést azonban sohasem hajtották végre, mert aligha akadt közöttünk (a tiszteket is beleértve), aki legalább szíve mélyén ne helyeselte volna cselekedetét. Legfeljebb azon bánkódtunk, hogy ő meg merte tenni, amire mi gondolni sem merünk, így tehát egymaga mentette meg (igaz, hogy kevés haszonnal, s nem is a világ, hanem csak a foglyok szemében) – mit is mentett meg? – mondjuk talán így: századunk becsületét.

A kísértetmenetet a visszavonulás tizedik napján harmadszor is utolértük. Amivel mi nappal eléjük vágtunk, ők azt éjszaka megint behozták; nem volt pihenésük, éjjel-nappal meneteltek. Már csak húszan-harmincan maradtak; az őrség határozott többségbe került. A katonák éppen ezért már nemcsak jobbról és balról, hanem előlről-hátulról is körülvették foglyaikat; pontos, tömör négyszöget alkottak körülöttük; úgy mentek, mint valami falanx, mint valami vonuló tanyaudvar; megtehették, épp elegen voltak. Alighogy megpillantottuk őket, a kutyás német is előkerült. Hátulról érkezett, bárátságosan intett, ránk is mosolygott, de aztán

havat fröcskölve, éles kanyarral előzött; kutyája alig tudott megmaradni pulpitusán. Nyűszítve egyensúlyozott a motorbiciklin a gyönyörű állat, erőteljes, hamvasszürke testéből csak úgy sugárzott a helytálló igyekezet.

Az út azon a helyen félkörben, óriási kanyarral ereszkedik alá a dombról; felülről nézve két–három kilométeres szakaszát is be lehet látni. Így lettünk tanúi annak a jelenetnek, amelyet csakúgy nem felejték el holtom napjáig, mint a jobb oldalamat kínzó idegfájdalmat. Messze lent, a kanyar túlsó szarán tehát feltűnt a kísértetmenet; hátulról, vad kanyarodással, a német előzött minket. A két csapat között a lankás mező azonban nem volt üres. Elég közel a csendesen vánszorgó fogolyszállítmányhoz, nagyjából a kanyar öblében, valaki ült a havon. Nem volt már fehér kísértet; sötét kabátját réges-rég kiolvasztotta darakérgéből a nap; alakja a fametszetek élességével rajzolódott ki a hóban. Ernyedten, magába roskadva ült az út peremén, nő volt-e vagy férfi, ilyen messziről nem lehetett látni, csak annyit, hogy ember. A motorkerékpár farolva száguldott végig a kanyaron, aztán, mihelyt a lemaradt sötét kabátos elé ért, hófelhőt túrva, gyorsan megállt. A kutya ki is lendült egyensúlyából, de azonnal

visszaugrott a polcra; mozdulatlanul ült ott, szinte szoborrá változott büntudatában. Leszállt a motorról a német, odalépett az üldögélőhöz, s beszédes kézmozdulattal intett neki, hogy álljon fel gyorsan. Nagy nehezen felállt. Akkor hivatalos, merev, de éppoly beszédes gesztusokkal magyarázott neki valamit, s újból intett, hogy nyomás, előre. A sötét kabátos megpróbált elindulni, de alig pár méter után elakadt – nyilvánvaló volt, hogy egy lépést sem tud többé tenni. A német hátrtolta rohamsisakját, s megint magyarázott neki; biztató, előrehajtó kézjátéka most már udvarias, szinte rimánkodó volt: közlekedési rendőröktől láttam még hasonló gesztusokat. A sötét kabátos mégsem indult meg. Ingadozva állt az út közepén, mintha berúgott volna; az is szemmel látható erőfeszítésébe került, hogy egyáltalán talpon maradjon. A német akkor rövidet füttyentett, s a kutya, aki eddig moccanás nélkül figyelte a jelenetet, a pompás, rugalmas, erőteljes farkaskutya egyszerre mozgásba jött. Viharos, tért ölelő ugrásokkal a tántorgó sötét kabátosra vetette magát; hörögve, fogát vicsorítva támadt rá, csaknem felborította. A sötét kabátos arcát védve hátrált előre pár lépést, de az árkon már nem tudott átmenekülni, ott ismét leállt.

Bármely motoros megítélhette: kár vele vesződni, ez már sosem indul meg, nincs benne üzemanyag. A német tehát megragadta géppisztolyát, s nyakából ki sem akasztva, oda sem nézve, közvetlen közlelől rövid, ugató sorozatot lőtt a lemaradottba. Az megpördült sarka körül, majd hosszan, csendesen, mint valami lassított filmen, az útszéli árokba dőlt. Kutya és gazdája odalépett, meggyőződött pusztulásáról, aztán visszaült egyik a nyeregbe, másik a polcra, s elrobogtak a távolodó kísértetmenet után.

Mi a domb tetejéről figyeltük a jelenetet. A század vezényszó nélkül az országút szélére tódult, mintegy lovas sorfalat állt a távolban kibontakozó tragédiához. Körös-körül óriási csend volt, a hómezők megszokott csendje, amelyet épp csak a lovak horkanása, zablacsengése zavart meg olykor, de amely most, a messze visszhangzó géppisztoly-kereplés után egyszerre mégis sokszorosára növekedett. Hát szóval ilyen az, amikor valaki nem bírja tovább – hasított belém a felismerés –, ez a módja a kötelékből való lemaradásnak. Így teremnek a holtak, akikkel napok óta úton-útfélen találkozunk.

Nem az éjszaka, nem a fagy, nem a vérző tüdő, hanem ez az egy szál, értelmes arcú, jól öltözött német termeli őket példásan fegyelmezett juhászebével! Elöl a népfölkelőknek semmi dolguk, éppen csak gyalognak, akár a foglyok. Körülveszik őket, mint valami tanyaudvar, igaz, elkobozzák a szeretetadományokat, igaz, de egyebet aztán nem is tesznek, bármit szívesen elnéznek, azt is, hogy aki fáradt, kiváljon a sorból, s az árokpartra heveredjék. De jaj neki, ha rászánja magát! Jön hátulról a végzet, lecsap rá, s udvarias, majd szinte könyörgő felszólítás után, hogy szaladjon hát, és érje utol a ködbe vesző elérhetlent, egyszerűen hasba lövi. A Visztulánál vételezett ostpreuserek jutottak eszembe, a végkimerült, nagydarab, sárga lovak, akiket előbb mi is ugyanígy lőttünk agyon (ugyancsak az útszélen), hogy ne kínlódjanak fölöslegesen. A mezteleneknek látszó, rózsaszín tanyasi malacok jutottak eszembe, amelyeket – pontosan a szemük közé célozva – ugyanilyen közelről mészároltunk le, hogy legyen mit ennünk. Palkovics jutott eszembe, amint széles terpeszállásban célba veszi a játékos, alattomos, röhögő Wandát, mert az végleg kihozta a béketúrésből. De a német, aki nyilván egymaga irtotta ki az egész fogolyszállít-

mányt, ez a különös német, aki a húsupra sem éhez, fel sem bosszantották, akinek személyes köze sincs áldozataihoz (nem is ismeri őket); ez az értelmes arcú, takaros német hányat végzett ki eddig, hogy győzi, s főképpen: miért teszi? Miért? Hiszen emberek azok, nem állatok; hiszen nyugodtan ott hagyhatná őket Isten számára, a fagnak, a télnek, a sarkunkra hágó oroszoknak; leghátul vagyunk, utánunk nem jön már senki! Ő azonban kitart, s – tán viszolyogva, de lelkiismeretesen – minden esetben megteszi kötelességét. Parancsra teszi? Kétségkívül. Nincs az a hóhér, aki pusztá élvezetből gyilkolna meg efféle rokkantakat, akiket az éhség, a fagy, a végkimerülés amúgy is halálra szánt. Utasításra teszi, ez nyilvánvaló; meghagyták neki, hogy habozás nélkül, még menekültében lőjön agyon minden szökevényt. Márpedig nemcsak az minősül szökevénynek, aki elhagyja kötelékét, hanem az is, akit köteléke hagy el; nemcsak az, aki cselekvően választ külön irányt, hanem az is, aki tehetetlensége folytán (mintegy passzívan) áll ki a közös irányból. De hát egy ilyen ostoba szofizma elegendő ürügy neki, hogy százakat lemészároljon? Utasításra teszi, jól van, de hogyan teheti mégis, hiszen – a szofizmától el is tekintve – mögöttünk

senki sem jön már, rajta kívül senki sincsen már, aki érvényt szerezzen az utasításnak. Nyilván esküt tett valamikor – talán még gyermekkorában –, hogy bármit végrehajt, amit fölöttese megparancsolnak, s most csakugyan végre is hajtja, még ha halálos bűn is, még ha ellenőrizni sem lehet soha. Nem jó másvalaki kezébe hűségesküt tenni, mert sok minden történhet (megőrülhet például), s ki tudja, mire kötelez majd. Jaj a népnek, amely a kötelességre építi sorsát, egykettőre világot hódít, de íme, de íme, éppolyan gyorsan vackára is veretik az a nép!

A sánc szélén álltunk, háttal az útnak, szabályos arcvonalban, mint valami szemlén, s mindnyáján egyazon távoli pontra meredtünk. Lovam üstöke azonban pontosan a kívánt irányba esett, ahogy felkapta fejét, ahogy bólogatott álltában, minduntalan elfedte a látványt. Én tehát felágaskodtam a nyeregben, hogy minél jobban odalássak; az útkanyar így pontosan lovam fülei között jelent meg. Ott jött-ment a német, ott szimatolt a kutya két sunyító, majd ismét kihegyeződő lófül között, s ez ködös sejtelmeket, távoli képzettársításokat ébresztett bennem.

Arra gondoltam, hogy az én mésalliance-ból származó, bozontos félvér lovam, mielőtt éppen megfagyott volna, inkább eltépte a szárat. Az ő fajtisza német ebe inkább megfagyott volna, semhogy pórázát letépje. Arra gondoltam, hogy ezt az értelmes arcú, fiatal németet bizonyára éppúgy kézhez idomították, fegyelemre nevelték, mint ő a kutyáját. Legszebb népi erényeit (a megbízhatóságot, szótartást, becsületet) kihasználva, azokkal mindjárt vissza is élve, furfangos és durva eszközökkel, a drill meg a terror leküzdhetetlen görcseivel bizonyára őt is fegyelemre szoktatták, feltétlen engedelmességre nevelték, úgyhogy most már valóságos jelképe a szófogadásnak – és annak, hogy hová vezet. Ezért gyilkolja le foglyait éppoly készségesen, ahogy azok is menetelnek előtte ahelyett, hogy szétszélednének és szemberöhögnék (mert hiszen a halálnál rosszabb ügysem érheti őket). Ezért látja el becsülettel becsstelen feladatát, noha nyugodtan rábízhatná az éjre, a szélre, a szörnyű hidegre: sohasem tudódna ki. Felszállt a német a ritkás ködpamacsokat pöfögő motorbiciklire, rövid fütttyentéssel maga mellé rendelte kutyáját, s amint ott ültek, egyik a nyeregben, másik a pulpituson, amint szép egyetértésben to-

varobogtak, hát szinte meg sem lehetett különböztetni, melyik a német, és melyik az eb.

Efféléket gondoltam, asszociáltam ott az árokparton, elborzadva a távoli jelenettől, de egyúttal fel is ágaskodva a nyeregben, nehogy valamit elszalasszak belőle. Tisztán emlékszem: egyszerre két-három gondolatmenet is jelen volt akkor tudatomban. Egymás után, de mégis egymás mellett, mondhatni kis ütemkéséssel merültek fel bennem a német viselkedésére vonatkozó találgatások, s ettől valahogy maga a jelenet is megsokszorozódott: mintha újra meg újra előről kezdődött volna. Megint lepergett előttem a sötét kabátos tragédiája, megint és megint, mint valami képernyőn, mint valami nouveau romanban. Aztán vége szakadt az ismétléseknek, a képernyő kialudt, s én – csak úgy oldalt sandítva – végignézhettem társaimon. Éppúgy ágaskodtak lovukon, éppúgy meredtek arra a bizonyos távoli pontra, akárcsak én; semmi, a legkisebb mozdulat sem bontotta meg az arcvonalt katonás egyöntetűségét. Hol a sebesen távolodó németet néztem (lovam két füle fölött), hol magam körül a megkövült lovascsapatot; tekintetem többször is megjárta oda-vissza az

utat, míg egyszerre – mintegy félúton – újabb kísérteties összefüggést fedezett fel. Mért gyilkol a német? Értelmes állat létére mért mészárolja le értelmetlenül a lemaradókat? Mért válalkozik hóhérmunkára, holott nyugodtan félrenézhetne: mögötte senki sem jön már? Végigpillantottam a völgyön, végig a szakaszon, s mint valami váratlanul kigyúló lámpa hasított belém a felismerés: dehogyisnem jön! Mi jövőnk!

Utolsók, legutolsók vagyunk a megvert seregben, utánunk nem jön már senki. De őutánuk még jön valaki, mi jövőnk, s ha nappal meg is előzzük őket, éjszaka ismét lemaradunk. A németnek tanúi vannak; nem kegyelmezhet; ugyanazért hajtja végre utasítását, amiért minden katona mindig is végrehajtotta. Nem a fegyelem, nem a kötelesség, még csak nem is az engedelmesség, hanem mindenekelőtt *a félelem* kényszeríti hóhérkodásra; mi kényszerítjük rá pusztá jelenlétünkkel; éppúgy tart tőlünk, mint foglyai tőle; éppúgy az életét menti, ahogy foglyai is; mert mindenki fél valakitől, mert mindenkitől fél valaki, mert egyetlen nagy félelem, egyetemes rettegés fogja és markolja össze ezt a szomorú földet, s vigyázzon, aki ítélni próbál, nehogy végül önmagát ítélje el.

Nem állítom, hogy mindezt már akkor szó szerint végiggondoltam, hiszen csak most, több mint harminc év töprengése nyomán tudtam így megfogalmazni, de valamiféle viszolygó érzés (amiben már az önvád is jócskán jelen volt), valamely kiállhatatlanul émelyítő csömör és undor igenis már akkor úrrá lett rajtam. Ott álltam bajtársaim közt, a domb tetején, fülemben még a géppisztoly kattogásával, ott álltam lovas sorfalat a távolban kibontakozó tragédiához, és tetőtől talpig dideregtem a felindulástól. Aztán a német elrobogott, mi pedig néma egyetértésben, sebes vágásban vágtuk át a kanyart, hogy ne kelljen elhaladnunk az áldozat mellett.

Magam sem tudtam, mire készülök másnap. Reggel, indulás előtt félrevonultam a pajta mögé, és dugva, minél kisebb zajt ütve, csőre töltöttem a karabélyom. Kitűnően belőtt, 35-ös mintájú mauserem volt, remekül hordott, nem igen szoktam elvétni vele a célt. Halkan csőre töltöttem, gondosan biztosítottam: ha megkérdik, miért, csak annyit mondhattam volna: „nagyon is veszélyes már a világ”, „jobb így” és „minden eshetőségre”.

A kísértetmenetet mindjárt a falu széléről megpillantottuk. Alig tízen-tizenketten lehettek; a fölös számú őrség most már kettesével vette körül, tömör, zárt négyszögben kísérte lépteiket. Kínos lassúsággal haladt, imbolygott a lidérces négyszög a ködben, a zúzmaradíszebe öltözött távíróhuzalok leszakadt ívei mentén, tőlünk jó másfél kilométerre. Ezek szerint hiába menetelnek egész éjszaka, pihenés nélkül, nem lesznek képesek lovainkat még egyszer utolérni – tűnődtem el. – Ma véglegesen megelőzzük, és soha többé nem látjuk őket.

Ebben a pillanatban megláttuk a németet is. Az útkanyarban veszteglő motorbicikli nyergében ült és cigarettázott; kutyája szobormereven feszített pulpitusán. Most, ahogy visszameredve a múltba mindezt leírom, magam is meghökkenek, milyen idegen volt még akkor, s mennyivel ismerősebbé vált azóta, pedig időközben egyszer sem láttam. Amint ellovagoltunk előtte, kedvesen felmosolygott ránk, s beszédes kézmozdulattal köszöntött minket. Én akkor a menetoszlop ellenkező oldalán kiváltam a sorból. Rövid szárral fogtam vissza kedves lovamat, s bajlódva, ráérősen kibújtam a puska szíjából, mintha csak lemaradni készülnék, hogy elvégezzem a dolgom. Megszokott jelenet volt ez, nem

szúrhatott szemet, kivált így reggel, hiszen nem mindenki (és nem éppen mindig) volt hajlandó egész álló nap saját mocskában lovagolni. Végre sikerült lehámoznom magamról a fegyvert, ekkor azonban nem szálltam le a lóról, mint várhatták volna, hanem a lehető legszilárdabban megültem rajta, s mihelyt a harmadik szakasz is elhaladt, és szabaddá vált előttem a tér, négy méterről nyugodtan, nyíltan a kutyás német arcába lőttem. Emlékeztem, hogyan mészároltuk le kevéssel előbb a kimerült ostpreusereket, még azelőtt a tanyasi malacokat: pontosan oda, a szeme közé céloztam most is. Láttam: a feje darabokra szakadt, csaknem felrobbant a rohamsisakban. Aztán már nem tudtam, nem láttam semmit, mert amilyen gyorsan kedves lovamtól kitelt, visszavágtáztam az elhagyott faluba, a viharosan előnyomuló, olykor már sarkunkra hágó sereg elé. Egyetlenegyszer pillantottam csak hátra a falu széléről: senki sem követett.

Nem igaz, nem így volt. Tízszer is, százszor is elterveztem, órák hosszat ábrándoztam róla (nappal a nyeregben, éjjel az iskolapadlón vagy az istállósalmán), de megtenni sohasem mertem. A valóságban félelemtől szűkülve, lesütött szemmel lovagoltam el a kutyás német előtt,

mint a többiek is; a valóságban pirulva, elszorult szívvel előztem meg az örök komor négyszögébe zárt néhány szál kísértetet, ahogy a többiek is; jó darabig csukott szemmel lovagoltam, hátra sem néztem, hogy soha többé ne lássam őket. És hogy örökké lássam.

Füstök

Füstök a lengyel síkságon, füstök a tenger felett; füstök a Dunántúlon, Hessenben, Poroszországban; hamvasan lengő vagy feketén gomolygó füstök, amelyek nyurga minaretekként, egyenest törnek az égre; mások, amelyeket egy bizonyos magasságban elkap, derékszögben megtör, s vízszintesen sodor tovább a szél; az elfogadott vagy visszautasított áldozat füstjei, a téboly füstjei – hol és hányféle füstöt nem látunk mi Európában!

Nyugodtan kocogunk lóháton a kora tavaszban, valahol porosz vidéken, szép fenyőerdők, tündöklő tavak között. A horizont mögül egyszer csak előront egy repülőgép, tüzet nyit az erdőirtásnak álcázott szomszédos repülőtérré, s a földön veszteglő gépekből máris feltör a füst. Akkor az erdő sarkából megszólal egy nehézgéppuska (egy „firling”), ügyesen befogja nyomjelző lövedékei hálójába, s a támadó Mustang máris tűzcsóvát vetve zuhan az útra, ahol még órákig füstöl. Morajt hallunk éjszaka

(mintha csak távoli mennydörgés volna, mintha csak álom), s reggelre kelve tömör füstoszlop magaslik Szombathely, Frankfurt (am Oder) vagy Hamburg fölött. Kilovagolunk Bydgoszczból, a szomszédos dombról búcsúzásképpen még visszatekintünk, de a város helyén már csak pernye kering.

Mennyi füstöt láttunk, uramisten, hányféle füstöt! Mindegyiket tudatos emberi szándék okozta, mindegyik emberkéz alkotta értékekből csapott fel, s mindegyik emberhússal is megtöltezett bizonyára. Életem legszörnyűbb füstje azonban Bergenben fogadott.

Ezer kilométert lovagoltunk mi, hogy Bydgoszczból Bergenbe jussunk. Ezer kilométert a hóban, a szélben, a szörnyű hidegben, pontosan ezret, miközben az oroszok déli irányban olykor százzal-kétszázzal is megelőztek, úgyhogy mi északra, mindig északra húztunk, s amikor már arra sem mehettünk tovább (mert utunkat állta a tenger), végül az Odera-torkolat szigetein át csusszantunk ki offenzívájuk szorításából. Valóságos csoda volt, amit parancsnokságunk véghezvitt akkor, valóságos mesterműve a menekülésnek; a visszavonulás évezredes gyakorlata (mondhatni hagyományára) volt ahhoz szükség; senkinek, a világ legképzettebb

tisztikarának sem sikerült volna, ami nekünk sikerült. Ezer kilométert lovagoltunk, mindvégig halálos veszedelemben, hogy Bydgoszczból Bergenig jussunk; itt aztán enyhe tavasz, szép, korszerű tábor, kényelmes laktanyaélet fogadott. Kényelmes laktanyaélet — és persze örökös légi-veszély.

Naponta kétszer-háromszor is megszólaltak ott a szirénák (legalább egyszer éjszaka is), s minekünk csapot, papot, meleg ágyat odahagyva, mindannyiszor ki kellett rohannunk a saját kezűleg ásott lövészgödrökbe, valamely fiatal nyíres álcázó lombja alá, nehogy az, ami elől ezer kilométeren át oly mesterien menekültünk, éppen Bergenben érjen utol.

Elmondhatatlan, mi mindent láttunk–tanultunk mi ott, egyszemélyes óvóhelyünk mellett gubbasztva vagy benne kuporogva (már aszerint, hogy csend avagy repülő gépzúgás honolt-e a tájon) – elmondhatatlan! Ott láttuk például az első valódi légi csatát. Jöttek a bombázógépek, kis fényes halakként úsztak a tavaszi égen; százával, ezrivel jöttek; zavartalan, zárt kötelékben vonultak naphosszat fel és alá, mint holmi heringrajok. Akadt közöttünk pedáns, aki egy ízben (húsvét vasárnap) megpróbálta össze-számlálni őket, de már az ezrediknél belefá-

radt, holott – mint tudjuk – éppen tízezerig kellett volna számolnia akkor. Jöttek a heringrajok, napokig lengedező távoli füstoszlopokat hagytak emlékül maguk után (egy-egy füstbe ment nagyvárost jelentett valamennyi), és soha senki sem állotta útját vonulásuknak.

Illetve hát egyetlenegyszer mégiscsak útjukat állták. Jól emlékszem még, borús idő volt: nagy, sík földi, kerek egünket aznap egységes, szürke felhőtakaró borította. A monoton zengés és bugás, ami a heringrajok vonulását kísérni szokta, most tehát a felhőplafon mögül hatolt le hozzánk, de ezúttal őrzöngő hörgések-vonítások, a túlerőltetett motorok üvöltései is belevegyültek. Gépágyúk ritkás, ugató hangja, géppuskák kereplése tarkázta mindezt ráadásképpen: úgy látszott, odafent kivételesen nagy csata dúl.

Úgy látszott, mondom, pedig hát semmit sem láttunk belőle, éppen csak tanúi voltunk (mondhatni: fültanúi). Ami szemünknek is megadatott, az a felhőplafonból kipotyogó repülőgépek örült látványa: a keresztbe-kasba lekalimpáló vagy sima tűzcsóvát húzó légierődök, amelyek földet érve egyforma fekete füstbe borultak. A németek aznap vetették be sokat emlegetett csodafegyvereik egyikét, a turbórend-

szerű repülőgépet. Reménytelen helyzetükön persze ez már semmit sem változtatott, de hogy egyedül Bergen fölött (rövid negyedóra alatt) öt szövetséges nehézbombázót lőttek le vele, azt saját szememmel láttam. Olyan volt az egész, mint valami pompásan sikerült libavadászat. Tűzcsóvát húzva, füstgombát vetve suppantak földre a nagy, nehéz gépmadarak, s miközben idelent teljes lőszerkészletüket rendre elpufogtatták, odafent, a felhő alatt hófehér tollak, tollpamacsok, gyönyörű sziromfürtök, tolluvirágok jelentek meg a nyomukban: a gépet elhagyó legénység lassan szállongó ejtőernyői. A németek persze tárt karral várták, rögtön el is fogták ezeket az égből pottyant nyomorultakat; be is kísérték azonnal Bergen-táborba; éppen előttünk vitt el az útjuk, úgyhogy mi láttuk is őket. Azért sértem meg itt a kegyeletet, s beszélek nyomorultakról, mert pontosan aznap hirdették ki nálunk a legújabb rendelkezést. A német birodalom – szólt a parancs –, tekintettel a városait sújtó vadállati bombázásokra, nem ismer többé hadijogot. Megtorlásképpen és elrettentésül minden német földön elfogott szövetséges pilótát közönséges gyilkosnak tekint, és haladék nélkül agyonlövet. Csendesen vonultak őreik között a fogoly pilóták; hónuk alatt cipel-

*ték ejtőernyőjüket; bámész fiatalságunk láttán még el is mosolyodtak, ami különösen a két néger fiú részéről volt szívszorító. Nem tudhaták még, mi vár rájuk, de mi már tudtuk, így aztán, ha vissza is mosolyogtunk, hát bizony eléggé kényszeredetten.**

Efféléket láttunk-tapasztaltunk mi, naphosszat kint ácsorogva a nyírek alatt, egyszemélyes óvóhelyünk közelében. Ott, a lövészgödör mélyén kuporogva ötlött szemünkbe az a bizonyos füst is, amelynél irtóztatóbbat sohasem láttam.

Sűrű, fekete füst volt, mintha valamely lelőtt nehézbombázó okáda volna, vagy valamely bombatalálat, csakhogy ez napokig, hetekig ömlött, sehogy sem akart elülni. Ahányszor megszólalt a sziréna, s mi kivonultunk a lövészgödörkhöz, mindig ott lengett-gomolygott: nem pillanatnyilag, nem történetesen – állandóan éghetett ott valami. Még hozzá nem is túlságosan távol. Katonai távcsővel nézve holmi drótkerítések tűntek fel arrafelé, holmi őrtornyok, barakktetők; azok mögül ömlött-gomolygott a füst dühösen és feketén.

* A birodalmi rendelkezést, úgy tudjuk, sohasem hajtották végre. Akadtak német katonák (pilóták persze), akik életük kockáztatásával végül is visszavonatták. Amit viszont mi nem tudhattunk még akkor.

Egy esős éjszaka után, amikor különösen soká áztunk, dideregtünk odakint a hűvös, leszorult levegőben: a szaga is eljutott hozzánk. A rettentő füstszag. Nincs arra emberi szó, milyen bűdös volt, milyen ocsmány és rémületes! Másodpercek alatt felkavarta a gyomrunk, leküzdhetetlen menekülési reflexet váltott ki zsige-reinkben, úgyhogy futni szerettünk volna, rohanni, el innét, minél messzebbre, bárhova, csak ezt a szagot ne kelljen érezni többé! Gyakran találgattam még otthon, miért menekülnek a szűnyogok például a füsttől, honnét tudják ők, hogy minden esetben tüzet jelent, ami viszont veszélyes rájuk? No, most rájöttem végre: nem értenek, nem tudnak ők semmit, éppen csak elviselhetetlenül bűdösnek érzik a füstöt. Pontosan így voltunk mi is: nem tudtuk, mi az, miből fakad fel, miképpen árthat, csak azt éreztük, hogy árt, hogy veszélyes, hogy magát a poklot jelenti (mintegy légköre annak), s mielőbb minél messzebbre kell kerülni tőle.

Soha még csak hasonló bűzt sem éreztem addig; elhinni sem tudtam, hogy lehetséges ilyenmi a földön. Pedig odahaza enyvygár működött nem messze tőlünk (a Szántó utcában), annak a szagától is elégszer megundorodtam, de hol volt az ennyire súlyos és terhes?! Talán valami vegyi-

üzem működik ott – tűnődtem el, miközben két kézzel markoltam az orrom (úgyhogy ezentúl a nyelvemmel, a szájüregemmel éreztem a bűzt) –, talán újfajta gázzal kísérleteznek; annyi szó esett már győzelemről, új fegyverekről; most, hogy közel a vég, s nyíltan feladták a hadijogot, talán bevetnek ilyesmit is.

Enyhe szél támadt; másfelé terelte a füstöt, vagy tán a riadót fűjták le végül, elég az hozzá, nemsokára ágyba kerültünk. Másnap követtem el aztán életem legnagyobb otrombaságát.

Már kora délelőtt légiriadót fűjtak, s nekünk megint ki kellett vonulnunk fedezékünkbe. Nem is tudom, mikor dolgoztak a munkások akkoriban, ha már a katonák is naphosszat óvóhelyükön kuporogtak. Kint ácsorogtunk, ténfereg-tünk tehát a rügyező nyírek alatt, ugyanott, ahol kevéssel előbb beteltünk a dögletes bűzzel (olyan távoli volt most az emlék, mintha csak almunkban éreztük volna), de mert a heringrajok aznap, úgy látszik, más irányt vettek, s csend honolt mindenfelé, hát távolabbra is elmerészkedtünk. Én például néhányadmagammal kicsellengtem a táboron kívül, a betonútig.

A betonúton kísérteties menet vonult. Ezrivel jöttek, az út egész belátható hosszán, teljes szélességben; férfiak, nők, öregek, fiatalok vegye-

sen; lézengve, kimerülten, halotti soványan jöttek, egyforma fekete csikos darócruhában, holland fapapucsban (vagy éppen mezítláb), kétoldalt álmos, de szuronyos népfelkelőkkel. Hiszen nem lett volna ez számunkra szokatlan látvány, megéltünk mi már effélét. Lengyelországban, a télen, négy teljes napig lovagoltunk egy ilyen kísértetmenet után, úgyhogy csaknem belebetegedtünk a száanalomba, felháborodásba. Most persze meleg tavasz járt, ezek közül – legalábbis a szemünk láttára – senki sem hullt el, de menetük csak annál megrendítőbb volt. Mert ezek viszont megszólítottak.

– *Né, magyarok! – hangzott fel valahonnét a sorból egy meglepett, szinte örvendező hang, s máris odatódultak, máris körülvettek minket, nem hajtva a népfelkelőkre, legalább tízen-tizenöten.*

– *Kicsodák maguk, hova valók? – tudakolták cseppet sem elfogódottan, sőt némi fölénynyel.*

– *Hadapródiskolások; vásárhelyi kadétok. Ez kissé kedvüket szegte, de azért mind szorosabban, tömörebben álltak körül.*

– *Hát maguk kicsodák?*

– *Deportáltak vagyunk mi, kérem. Kassáról, Hatvanból hoztak el minket az őszön.*

Nem emlékszem, miről beszélgettünk, milyen szavakat váltottunk még akkor (túlságosan jelentősek aligha lehettek), de ami a következő pillanatban történt, arra már holtomig visszaemlékszem.

Ott álltunk, ketten vagy hárman, fess katonácskák, mind szorosabb és – minek tagadnám? – egyre bűzösebb embergyűrűbe fogva; ott diskuráltunk, cigarettáztunk, kissé már meg is rettenve tolakvásuktól, de azért eléggé fesztelesenül. Én még csak a tizenhatodik évemet töltöttem akkor, ám a dohányzásra már régen rászoktam; szívtam biz én, ha volt mit; szerettem elnézni a füstjét; soha ki nem esett a bagó a számból. Most éppen végére jutottam cigaretámnak, a csikkjét tehát – nehogy valakit eltálaljon közülük – magas, óvatos ívben messzire elhajítottam.

S ők abban a szempillantásban rávetődtek a csikkre.

Rugalmas, elszánt mozdulattal vetették magukat a guruló szivarvég után; szebbnél szebb robinzonádokat produkáltak, mint valami futballkapusok, ami annál váratlanabb volt, mert az imént még jártányi erőt sem lehetett róluk feltételezni. Egyetlen szempillantás alatt ott birkoztak, hemperegtek, marakodtak mindnyájan a

földön; mindnyájan, kivétel nélkül; igazán restellem a hasonlatot, de semmire sem emlékeztetek jobban, mint egy összedőlt rögbikupacra.

Engem első pillantásra szinte felháborított ez a látvány. Szóval emiatt vettek körül, ezért tolakodtak, örültek, ennek szólt egész érdeklődésük: a csikknek, nem pedig mondjuk a hazai szónak! De aztán felmértem lassan, milyen óriási ínség bírhat rá meglett (s valamikor bizonyára önérzetes) férfiakat efféle naiv dulakodásra, milyen hallatlan nélkülözés bújhat meg emögött, s bosszúságom helyét akkor már megint a száanalom foglalta el. Rosszul mondom, nem is a száanalom, hanem a megrendültség meg a szégyen. Hogy itt álltam köztük teljes öt percig, itt beszélgettem, cigarettáztam, de eszembe sem jutott megkínálni őket, holott minden jól nevelt ember legelőször is ezt tette volna. Még csak jól neveltnek sem kell ahhoz lenni, elég, ha valaki ember. Nem gondoltam, no, nem tudtam, hogy dohányosok; amilyen kísérteties soványak voltak, meg sem fordult a fejemben, hogy talán ők is kívánják a füstöt. Megszégyenülten tukmáltam rá a kárvallottakra egész doboz cigarettámat (miközben tisztán éreztem: ez bizony már semmit helyre nem üt), ilyen kegyet gyakoroltam éppen velük, amikor újabb szé-

gyen ért engem. A díszes dobozban, amelyet engesztelésképpen, nagylelkűnek szánt, szerény mosollyal nyújtottam át, a dobozban már csak egyetlen cigaretta lapult. Nem három, nem kettő – mindössze egy. És ők még ezért az egyetlenegyért is hálásak voltak.

Micsoda tébolya ez a pedantériának, uramisten, micsoda átka egy népnek! Kiadja a főparancsnokság az utasítást, hogy a frontövezetet mindenütt ki kell üríteni, s akkor ők tényleg az utolsó szögig kiürítik, lelkiismeretesen elhordják azt is, ami fölösleges, ami csak terhükre van. Így hajtották el negyvenöt telén–tavaszán a közlő frontok előtt például a koncentrációs táborokat; így terelték össze rabjaikat mind szűkebb és szűkebb területre, teljesen esztelenül, mert hiszen felhasználni sem, élelmezni sem tudták már őket. Régóta recsegett–ropogott minden Németországban, mindenkin erőt vett már ott a világvég hideglelése, elszéledtek lassan a harcoló csapatok is, de az országutak még mindig eleven közlekedési akadályokkal: óriási tömegben fel-alá hajtott (s már alig vánszorgó) deportáltakkal voltak tele.

Egy ilyen útra kelt munkatáborral találkozunk mi Bergenben akkor. Hosszan, rendetlenül, kínos lassúsággal vonult a menet az út menti

nyárfák alatt; tízezer lábon csoszogott, távolodott; kitartó lidércnyomásként lebegett még egy darabig a horizonton, s tűnt el végül látókörünkől, pontosan ott, ahol az a távoli füstoszlop lengett. És ahogy eltűnt, ahogy már csak a füst látszott azon a helyen, ahogy szegény nyomorultak mintegy belevesztek a füstbe, hát én bennem egyszerre különös vízió támadt. Különös vízió, rettentő balsejtelem: mintha csakugyan, szó szerint abba a távoli – de talán nem is olyan távoli – füstbe gyalogoltak volna bele. Mintha tényleg belőlük táplálkoznék az a füst. Azért olyan fekete, azért olyan ocsmányul, éme lyítően bűdös, azért futtatta eszünkbe mindjárt a poklot, mert csakugyan tűzön égő emberi testekből tör fel. Az elviselhetetlenül súlyos és terhes szag, ami az éjjel eljutott hozzánk, s fuldokló menekülési reflexet váltott ki zsigereinkben, akár a szúnyogokból a pipafüst: a hosszan és tömegesen égő emberhús bűze.

És ez szó szerint így volt. Mint később megtudtuk, nem kísérleti laboratórium, nem is mérges gázokat gyártó vegyi üzem, hanem régi és nevezetes koncentrációs tábor működött ott a füst irányában, ahol mi katonai távcsővel is csak holmi kerítéseket, barakktetőket tudtunk kivenni. Nyílt máglyán égették ott a halottakat,

állandóan lobogó máglyán (egy sor hasábfa, egy sor halott); reggeltől estig és estétől reggelig égették heteken át, s még így sem győzték el-égetni mindet. Mert közben újabb meg újabb tömegeket tereltek oda a közelgő frontok elől, s azok ott mind éhen pusztultak – azokat szintén el kellett hamvasztani. Csakugyan állandó jelleggel égett ott valami: mi égtünk; esendő, bűzlő, rothadó emberhús égett.

A katonai tábornak, ahol mi laktunk, Bergen bei Celle volt a neve. A másik tábort, amely messziről (bár nem nagyon messziről) odarémlett, Bergen-Belsennek hívták. S én saját szememmel láttam annak a füstjét, noha nem éppen közletről, aminthogy szerencsére az ellenfüstöket is csak messziről láttam.

Mert voltak ott ellenfüstök, voltak bizony, nem lenne méltányos hallgatni róluk! Nagy, hamvas viharfelhőkként gomolyogtak itt is, amott is a kerek horizonton; milliók otthona, keze műve (és húsa) szállott az égre azokban is; jól tudtunk róluk, hiszen nevük is volt, mint manapság a forgószeleknek; úgy hívták őket: Essen, Köln, Dortmund, Hamburg, Düsseldorf, Münster. Távolról láttam csak ezeket az óriási füstoszlopokat, de aztán be is jártam nem egy vidéket, ahol azelőtt lengtek. Két irányban is

végigutaztam például a Ruhron, egyszer vonaton, másszor, teherautóval, de egyebet, mint téglát, nem láttam ott. Európa legnagyobb városi agglomerációja, legsűrűbben lakott iparvidéke egyetlen téglamező lett. Sosem felejttem: egy ízben valami hídon (vagy vasúti felüljárón) állt meg a vonatunk, mert tilosat jelzett a „bicska”; jó negyedórát vesztegeltünk akkor tán Münster felett, s így bőséges alkalmunk volt szemügyre venni a várost. Téglasivatag, téglamező; téгла és semmi egyéb! Nyirkos idő volt; szépen, sötétben vöröslött az egész vidék; pontosan olyan benyomást tett, mint valamely évszázadok óta működő téglagyár eladhatatlan téglaraktára. Épp csak egy hajdani sugárút helyén hányták el ott keskeny sávban a romokat, épp csak ezen az arasznyi ösvényen lézengett még egy-egy vézna kísértet, amely nyilvánvalóan a föld alól járt fel. Ők voltak a pincelakók: az ártatlanokat pusztító német nép ártatlanul pusztuló maradvéka.

A tűznek csak a vas, csak a téгла áll ellen; ahonnan elszállt a füst, ott legfeljebb téгла marad. Kérem, ne tekintsék költői túlzásnak, amit most leírok, vegyék egészen betű szerint: kétszer, két irányban is bejártam akkor a Ruhrt, tíz es száz kilométereket utaztam én ott, de az

egész vidéken egyetlen lakható házat sem láttam. Egyet sem, véletlenül sem. Illetve hát, hogy ne hazudjak, egyetlen ép ház mégiscsak feltűnt egyszer a téglamezőri; nem tudom pontosan, Düsseldorfban-e, Essenben-e, de jól emlékszem még: anyagából és környezetéből pontosan meg tudtuk ítélni a rendeltetését. Vasból épült, üszkös fatörzsek, kiszáradt tómedrek között állt – nyilvánvalóan állatketrec volt. Egyetlen ház, a majomház maradt ott épen, valamely elnéptelenedett állatkert mélyén, más minden füstté vált, téglává omlott. Öntöttvas oszlopok, drótháló, bádogtető – jól, nagyon jól emlékszem még rá; úgy tartom számon, mint egy egészen képtelen eszme (tudniillik a kollektív bűnhődés) szimbólumát.

Füstök a lengyel síkságon, füstök a tenger felett, füstök a Dunántúlon, Bergenben, Poroszországban; hamvasán lengő vagy feketén gomolygó füstök; füstök, amelyek nyurga minaretékként, egyenest törnek az égre; mások, amelyeket egy bizonyos magasságban elkap, derékszögben megtör, s vízszintesen sodor tovább a szél; az elfogadott meg a visszautasított áldozat füstjei; a téboly füstjei – hányféle füstöt nem láttunk mi egykor a füstbe ment Európában!

Mi a szerencse?

Nem tudom, személy szerint kinek az agyából pattant ki az ötlet; akkor még nem voltam olyan tapasztalt, ma már nem emlékszem olyan jól a szakaszra, hogy eldönthessem: melyiküinktől telt ki ilyesmi; szó sem lehet arról, hogy fel tudnám idézni a pillanatot, amikor elhangzott a különös, zseniális, ámbár első halásra még csak játékosnak tűnő javaslat – de lélektani genezisést, mélységét, indokoltságát mindmáig nagyon jól értem.

1. Mert először is végtelenül sok időnk volt.

Ott éltünk „Szamárpuszta” kellős közepén, a kétszeres szögesdrót kerítéssel, örökkel, őrtornyokkal körülvett fogolytáborban, amelyet még a németek létesítettek kifejezetten erre a célra, de később, a háború végén, már csak afféle kolbásztöltőnek használtak: eleven embereket tömtek beléje előlről, s hátul foszladozó holttestek jöttek ki rajta. Nem bántottak ők senkit, csak a létszámra vigyáztak, csak a holtak meg-

ürült helyét töltötték fel mindig elevenekkel. A bejáráttal szemben emelt emlékoszlop háromnyelvű felirata szerint (ezek közül, sajátos módon, épp csak a német hiányzott!) hetvenezer szövetséges hadifoglyot daráltattak meg így a tífusszal. Ott éltünk, ugyanazokban az odúban, amelyekben kevéssel előbb meghalt az a rengeteg ember; ott, a hevenyészve rendbe hozott, éppen csak fertőtlenített, vörös és fekete barakkok mélyén (az egyik rókavörösrre rozsdázott hullámbádogból épült, a másik fenyődeszkából, kátránytetővel); ott éltünk Eselheidében, a vonalzóval kirajzolt, lapos, sakktáblaszerű barakkvilágban, hatodik hónapja immár, és egyáltalán semmi dolgunk sem volt.

Egész álló nap unatkoztunk, heverésztünk. Az étkezés, még ha szándékosan húztuk-halogattuk, sem vett igénybe tíz percnél többet. Az emeletes priccsek bevetése, az öltözködés: legfeljebb ötöt. Ott lett volna még az ételhordás, a kondérok kisikálása, a sepregetés, de mind ezt csak a napos végezte; két hét is beletelt, míg az ember a naposszolgálatban még egyszer sorra került. Számítsunk még ehhez, sokat mondok, öt percet sorban állásra (az ebédosztásnál) – az összesen húsz perc. Húsz percünk volt foglalt a napból, mindössze húsz; húsz per-

cig akadt némi gépies tennivalónk, a fennmaradó ezernégyszázhuszat gyötrelmes semmittevéssel töltöttük el.

Ha legalább nézelődni lehetett volna! De körös-körül, a rozsdavörös drótokon, kátrányfekete őrtornyokon túl, míg a szem ellátott, pusztá homok, homoktenger, homoksivatag terpeszkedett; épp csak a nyugati szemhatáron rémlett fel valamely távoli fenyves. Igaz, az örökösen sivító szél, amely ágyunkat, ingünket, szánkat, szemünket is folyton-folyvást telehordta homokkal, naponta átformálta körülöttünk a tájat, hol itt, hol ott tűnt el róla egy hullám, egy bucka, s keletkezett helyette másik, de nagy változatosságot a szemnek ez sem hozott. Mert naponta más volt ugyan körülöttünk a táj, de végeredményben mindig ugyanaz volt; ahogyan kezünk és lábunk, azonképpen szemünk is fölöslegesnek bizonyult – naphosszat nem akadt dolga.

Idekint, a dróton kívül (mondhatni Európában) egyik fő gondunk épp az idő: hogyan osszuk be, használjuk ki, hogyan zsúfoljuk belé rengeteg tennivalónkat. Odabent, a dróton belül (mondhatni Keleten) az volt a kérdés: mit kezdjünk vele? Miképpen üssük agyon, rövidítsük meg, miképpen töltsük ki valamivel, akár-

mivel, mert iszonyatosan üres volt, üres és hosszú, akár egy kiapadt folyómeder, vagy ellenkezőleg, mint egy felduzzadt holtág: ott pangott, bugyborgott, böfögött körülöttünk, sehogy sem akart lecsorogni.

Elképesztő, mi mindent agyaltunk ki, hogy ezt a rengeteg üres időt mégiscsak kitöltsük valahogyan. Nem a hadifoglyok közt szokásos ábrándozásokra gondolok itt mindenféle jó falatokról, nem is a meddő vitákra, vége nincs kártyacsatákra, hanem céltudatosan megszervezett időtöltő akcióinkra, mint például a skótok felhergelése. Ugyanis skótok őriztek minket. Skótok álldogáltak állig felfegyverkezve, rágógumit majszolva, a kapuk előtt; skótok váltogatták egymást (rágógumit majszolva) az élesre töltött géppuskák mögött, az őrtornyokon; skótok telepítették a tábor köré az aknamezőt, ők feszítették a szögesdrót mentén cirkáló harckocsikon; skótok ételmeztek, hajtottak ki létszámenőrzésre; ők gondoskodtak rólunk, ők pacáztak velünk. Még a barakkjaink között felfelbukkanó, apró, öregecske táborparancsnok, Glen vezérőrnagy is skót volt; ha történetesen ünnepnap jutott eszébe belátogatni – ami megeseett néha –, mindig óriási feltűnést keltett tataros szoknyácskájával, tarka térdzoknijával-

(amelyre két hatalmas zöld bojt meg egy pompás, nikkelezett biztosítótű volt odatűzve) – de kivált fehér, ösztövérlábával, amely pikánsan és esendően villant ki olykor a szoknya alól. Nos, ezek a skótok, ezek a nemzeti látszatfüggetlenségüket fitogtató operettkatonák, akiket már kockás, folklorisztikus díszegyenruhájuk miatt sem lehetett egészen komolyan venni, ezek a bolondos, röhejes skótok egyáltalán nem hazudtolták meg a hírük! Fukarok voltak a végtelenségig. Többször megesett, hogy utolsó kincsünkért, a végső szorultság esetére félretett óránkért, töltőtollunkért egyszerűen nem fizették meg a kialkudott árat. „Oké” – vigyorogtak át cinikusan a drótkerítésen, s bojtos barettjüket hátrapöccintve vágták zsebre a bizalommal kihajított órát is, meg azt a néhány pakk cigarettát is, amelyet be kellett volna hajigálniuk érte.

Nincs nyomorultabb csaló, mint aki nyomorultakat csal meg. El sem tudom mondani, hány-szor éltek vissza bizalmunkkal, szorultságunkkal, szegénységünkkel, nem csoda hát, hogy legkedvesebb időtöltésünk épp az ő hergelésük lett.

Két sor sűrű szögesdrót vette körül a tábort, azokon kívül némi szabad tér maradt üresen (folyosóképpen az őrzáratoknak), azon is túl

kezdődött aztán az aknamező. Gondosan álcázott riasztóaknáknak lapultak ott a homokban; inkább csak fényükkel, mintsem rombolóerejükkel hatottak; mihelyt valaki drótlukba botlott, nagy mennydörgés és magnéziumfény, valóságos tűzijáték tört ki belőlük. Mi tehát mindenféle rossz madzagokból hosszú kötelet toldoztunk össze, egyik végére súlyos vaskampót kötöztünk, a másikat lecövekeltük, s megvártuk az alkonyt. Mihelyt elég sötét lett, hogy a tűzijáték a homályba vesző nagy pusztaságon kellőképpen érvényesüljön, kötélénél fogva jól megpörgettük fejünk fölött a vasat, s a lendület erejével, mint valami sorhorgot, átdobtuk a két kerítésen, át a semleges zónán, messze ki, az aknamezőre. És akkor, a kötél lecövekelt végénél fogva, elkezd-tük bevonni a kampót. Sohasem esett meg, hogy horgunk ne akadjon bele valamelyik akna botlasztójába, és akkor ripsz és ropsz és pudiribumm: fülrepszető dőrej, észbontó, vakító, félelmetes lángnyelv csapott a magasba, mint valami fordított villámcsapás; bevilágította a pusztát, a tábort, a felhők alját, az őrtornyokat – és máris felüvöltöttek a szirénák, kigyúltak a fények, jajgattak az önindítók; a katonai riadók zűrzavarával telt meg az éj; homokfelhőt kavaráró, láncalpas járőrökcsik érkeztek vészesen

berregve-csikorogva, fel-alá bukdácsoló reflektorokkal; aztán megjöttek a járőrök is; húsz, ötven, száz skót loholt a helyszínre, némelyik ingben-gatyában; lélekszakadva, káromkodva futkostak a szögesdrót mentén meg az aknamezőn túl, hogy elfogják és visszatoloncolják a feltételezett szökevényt.

Mi pedig ott álldogáltunk százával a dróton belül, és hangosan röhögtük őket.

Soha még olyan tehetetlen, könnyekig elkeseredett embereket! Máig csodálom, hogy nem lőttek közénk dühükben. Lehetett volna... lehetek volna bizony akár áldozatai is ennek a gyakran ismételt, gyermekes szórakozásnak, mégsem tudtunk lemondani róla, mert – ismétlem – halálosan fontos volt számunkra cselekményessé tenni, kitölteni valahogyan az üres időt. Ha nem történt semmi, hát tettünk róla, hogy mégis történjen; ha történt valami, hát azt a lehetőségek szélső határáig nyújtottuk, tágítottuk, hogy magát az időt viszont megrövidítsük.

Ez lett volna tehát első és legfontosabb lelki oka annak a különös ötletnek, amelyről már szoltam, de amelyet egyelőre még nem nevezek meg.

2. Az inspiráció másik forrása, amennyire meg tudom ítélni, sok hajnalba nyúló kártyacsatánk volt. Ezekre is az üres idő kényszerített rá természetesen, de aztán visszájukra fordultak, megbosszulták magukat, kisajátították nappalainkat és éjszakáinkat, s végül már pihenni sem hagytak. A kép, amely legmélyebben vésődött belém a számárpusztai kártyacsatákról (úgyhogy bármelyik pillanatban fel tudom idézni, sőt magamagától is felidéződik): *egy verejtékező homlok*. Tessék elképzelni valamely sötét szobát az éjszaka kellős közepén, alig derengő asztallal, paddal, kilenc, sorba állított, emeletes priccsel. Tessék elképzelni két egymás mellé tolt emeletes priccs földszintjét, ezt az alacsony, nyomasztó, koporsószerű odút, amelyben felülni is alig lehet. Tessék elképzelni ebben a kétszeresen sötét kriptadűbän egy pislogó gyertyát (házi gyártmányú faggyúgyertyáról van szó, amelyet saját anyagával ragasztottak, egy felfordított vödör fenekére) s a gyertya körül hét–nyolc, oldalvást kuporgó vagy törökülésben görnyedező sötét alakot, amint zsúfoltan, titokzatosan, fantasztikus árnyakat vetve mocorog, hajladozik. Ugye eléggé látható a kép, ugye eléggé hasonlít valamely gaztetteit tervezgető rablóbandához? És most, a tábló legközepén, mondhatni kompo-

ziciós centrumában, egészen közel a gyertyához (úgyhogy az teljesen bevilágítja) tessék elképzelni ráadásul egy homlokot is. Széles, értelmes, noha feltűnően sápadt emberi homlok, amelynek minden részlete, redője, anyajegye élesen kirajzolódik a közletről ráeső fényben. És ezen a finom, sápadt homlokon apró verejtékcseppek jelennek meg itt is, amott is; szinte szemmel követhetően buggyannak elő a pórusokon; lassacskán híznak, növekednek; pár percig szépen ragyognak a gyertyavilágban; aztán fészkelődni kezdenek, érintkezésbe lépnek egymással, összeolvadnak, s az útjukba esőket is egytől egyig magukkal sodorva, nagy hirtelen lecso-rognak. De máris megjelenik helyettük a másik; szivárványosan tündöklük tőlük a homlok, mint-ha csak harmatos volna; s gazdájának annyi ideje sincs, hogy időnként letörölje keze fejével.

Ez a memóriámba mélyen bevésődött nyirkos bőrfelület, amelyet már sosem felejték (s becs-vágyam, hogy más se felejtse), ez a hökkentő elevenséggel és plaszticitással felidézhető homlok a Keisz Ricusé volt. Ő ült középen, ő adta a bankot. Amikor ennyire izzadni kezdett, sok ezer márka, két-három emeletes ház ára volt éppen a bankban. Nem állítom persze, hogy

valóban meg is lehetett volna venni a házakat azon a pénzen, hisz odabent a táborban a márkának nem volt értéke (hanem csak a kenyérnek meg a cigarettának), de odakint, a dróton kívül, igenis vagyont ért! Mondhatni az egész tábor bankjegykészlete, aggályosan kifizetett több havi zsoldja ott tornyosult már, laza kupacban, Ricus előtt; másfél napja szakadatlanul gyűlt a halom, harminchat órája szaporodott és növekedett; azóta tartott egyfolytában a harc – és nem tudott vége szakadni.

Mert Ricus nyert, örökké nyert, ördöngösen, varázslatosan nyert; ha a többiek tizenkilencet mutattak fel, ő legalább húszat; ha amazok húszat, őneki huszonegy jött be; sőt ha épp huszonegyet gyűjtöttek össze alsókból, hetesekből, hát ő habozás nélkül kivágta a két ászt; úgyszólván csak ászokat, tízeseket osztott magának, úgyszólván csakis magának osztotta az ászokat, tízeseket; pedig hát nem csalt, ezzel nem is vádolta senki: úgy kevert, úgy emeltetett–osztott, hogy pontosan megfigyelhető legyen minden mozdulata; s mégis nyert, érthetetlenül, minden valószínűséget, minden statisztikai törvényt meghazudtolva nyert harminchat órája immár, mint akihez egyszer s mindenkorra hozzászögő-

dött, mint akihez feleségül is ment már a szerencse.

Feleségül-e? Hiszen az volt a legkülönösebb, hogy miközben ilyen óriási szerencsével játszott, ugyanakkor valósággal üldözte a balsors! Jöttek az újabb és újabb zsugások, jöttek a hírré, hogy megint megduplázódott nálunk a bank; hajtotta őket a mohó remény, hogy mekkora vagyont lehetne itt egyszerre nyerni; kölcsönvették barakkjuk egész pénzállományát, hogy megüthessék és diadalmasan felmarkolhassák a bankot vagy annak legalább egy töredékét (mert végül már nem akadt krózus, aki az egészet megüthette volna); Ricus pedig tündéri könnyedséggel nyerte el mindenüket, újra meg újra megkétszerezte a bankját – és óráról órára nyomorultabb lett.

Mert hiába tornyosult előtte az irtózatos bank, sohasem tudta lefölözni.

Huszonegyet játszottunk mindig. Ebben a játékban az a szabály, hogy a bankár csak akkor vághatja zsebre nyereségét (csakis akkor veheti ki a felgyűlt bankból a pénzt, akkor „fölözhethet”), ha hetest oszt magának vagy alsót. Osztott magának szegény Ricus tízest meg ászt eleget, de hetest vagy alsót sohasem osztott, azok mindig másoknak jutottak, akiket viszont a tí-

zesek, ászok kerültek el. Különös patthelyzet alakult ki, különös circulus; mintha valamiféle szelepet vagy egyenirányítót szereltek volna a bankra: állandóan, megállás nélkül növekedett, és sohasem csökkent; jelentéktelen összegecskéket, az óvatos duhajok egy-kétszáz márkáját leszámítva, semmit sem lehetett kihalászni belőle. Hát ezért lepte el akkor Keisz Ricus homlokát a veríték. Másfél napig küzdött, hogy lefölközhesse a bankját és meggazdagodjék (s ezzel mintegy holtáig megalapozza jövőjét), másfél napig minden alkalommal csalódnia kellett. Tíz-esek jöttek és ászok, alsó vagy hetes soha. Bevallotta utólag, hogy végül már azt sem bánta volna, ha valakinek sikerül elnyernie a bankját, csak abbahagyhassa a harcot és lefeküdhessen. De mihelyt a bank túlnőtt azon, ami tábori viszonylatokban még megüthető, már erre sem maradt reménye. Pokoli játszma volt, mondom, egyszerűen nem tudott abbamaradni. Ha valamelyik gatyáig eladósodott vesztes nem értesíti végül dühében a parancsnokságot (mert a táborban minden szerencsejáték tilos volt – ezért is játszottunk gyertya világnál), ha reggel felé dühös robajjal ránk nem törnek a skótok, s mellünknek szegezve géppisztolyukat (s még eközben is folyton rágógumit rágva) el nem ko-

bozzák, szegény Ricustól a pénzt, tán ma is ott ülnénk és huszonegyeznénk.*

Csakugyan rettenetes pech, ha meggondolom! S ez a rettenetes pech egy időben (mondhatni egyszerre és párhuzamosan) érvényesült óriási, példátlan, hihetetlen szerencséjével. Ki hát a szerencsés és ki a peches; mi a pech és mi a szerencse; lehetséges-e egyáltalán, hogy egyazon személyhez egyszerre mindkettő hozzászegőd-jék? Hiszen tudtuk mi jól, nemegyszer tapasztalhattuk, hogy némelyeknek minden sikerül, amibe csak belefognak, de ezt inkább ügyességüknek, gátlástalanságuknak, életismeretüknek (szóval személyiségüknek és az abból következő sorsnak) tulajdonítottuk. Tudtuk, hogy mások viszont minden dolgukban kudarcot vallanak, mivelhogy kriplik. Most azonban be kellett látnunk, hogy egyáltalán nem a személyes tulajdonságok, nem az ügyetlenség vagy ügyesség, nem az érdemtelenység vagy érdem, hanem igenis kizárólag a *szerencse* az, aminek az emberfia élete sikerét vagy nyomorúságát köszönheti. S ráadásul mindkettő egyszerre is utolérheti az

* Utólag emlékeztetnek, hogy ugyanez a motívum a *Svejk*-ben is előfordul, még hozzá igen nagy plaszticitással. Nem tehetek róla: velünk is pontosan ez esett meg.

emberfiát; szerencse és pech ugyanaz is lehet; egyetlen kártyalap két oldala, egyazon lapjárás két jelentése. Hát álljunk csak meg: hogy is van ez, mi is ez? Véletlen ez tulajdonképpen? Szmélyhez kötöttsége sokkal nyilvánvalóbb volt, semhogy pusztán a véletlenre foghattuk volna. De akkor mire fogjuk? Mondjuk egyszerűen: c'est la vie; hivatkozzunk a gondviselésre? Senki sem akadt közöttünk akkoriban, aki ne ezeken a mély értelmű hiábavalóságokon töprengett volna – s belátásom szerint ez lett a második, nem kevésbé fontos lelki oka annak a furcsa ötletnek, amelyet kétszer is említettem már, de amelyet még mindig nem nevezek meg.

3. Az inspiráció harmadik forrása minden bizonnyal a kenyérosztás volt.

Hatodik hónapja éhezünk már akkor. Hatodik hónapja csak a gyomrunkra, csak arra a bizonyos sivár, emésztő hiányérzetre gondoltunk reggeltől estig. Amit a skótok adni tudtak, az az éhenhaláshoz sok volt ugyan, de az élethez édeskevés. Hiszen, mint tudjuk, az ő családjuk is bálnaszalonnán tengődött akkoriban, maguk is hosszú sükséget láttak a háború végén, nem mint a jenik, akik mindvégig Marlborót szíttak, és homárt meg ananászt ettek. A nagy győ-

zelem – úgy látszik – jóvátehetetlen nyomorba döntötte az egész brit birodalmat, s mire Németország megadta magát, itt sem akadt, réges-rég nem akadt már semmi ehető.

Ezerszáz kalóriát kaptunk naponta, legalábbis papiroson, tehát annak híján, amit a szállítók, szakácsok, raktárosok nap mint nap ellop-tak belőle. Ezerszáz kalóriát, tehát egy csajka keserű pótkávét reggelire; egy csajka levest ebédre (káposzta, krumpli, tök, karalábé s némi burizs fordult elő benne); másfél deka margarint vacsorára. Mindehhez hozzájött még két–három naponként egy sózott hering. Apró, legfeljebb arasznyi hal volt, telis–tele sóval, amit úgy–ahogy kikapartunk belőle, s a maradékot, nagy öklendezések és undorodások közepette, azon nyersen eszegettük meg.

Ellátásunk valódi tétele azonban a naponta szabályosan kiosztott harminc deka kenyér volt. Tulajdonképpen ezen éltünk. Lehetett a csajka leves sűrűbb vagy hígabb, lehetett a hering, a margarinkocka nagyobb vagy kisebb: kenyерünket darabszámra osztották, azt pontosan megkaptuk mindig, abból ellopni nem lehetett. Elmondhatatlan, mit jelentett számunkra ez a darab kenyér! Ha olykor lemondtunk róla, mert teszem föl, kilyukadt a bakancsunk talpa, s

flekket kellett tétetni rá, avagy elvásott az ingünk, s másikat kellett szerezni (cigaretta híján mindezt csak kenyérrel fizethettük meg) – szóval ha emberi tartásunk végett olykor meg kellett válnunk kenyerünkötől, hát aznap részünkről már szó sem lehetett másról, mint elgyöngült heverészésről a priccsen és végenincs ábrándozásról.

Hosszú szál szárazkolbászok jelentek meg ilyenkor ábrándjainkban, szerecsenbarnák, rücskösek, ízletesek. Nagy darab, művésziiesen behasogatott, vörösre sült kofapecsenyék (még sercegett rajtuk a zsír), kovászos uborkával, ropogós héjú fehér kenyérrel. Egészben kisütött récék jelentek meg cukorborsóval; másodszor is megrotyogtatott töltött káposzták rusztikus cserépfazekakban; vadnyulak vadasan; pisztrángok citromosan; mindenféle finom pörkölte, paprikások, gulyások, mennyei levük bő fölöslegében! Minthogy ezek közül semmi sem látszott elérhetőnek, volt úgy, hogy alább is adtuk. Nagy tál túrós galuskát képzeltünk például, gazdagon meghintve töpörtyűvel; óriási fazék fuszulykalevest, belefőzött csülkökkel, oldalasokkal; túrós puliszkát káposztacikával. Minthogy ezek sem mutattak hajlandóságot átvándorolni képzeletünkéből a tények birodalmába,

végül megelégedtünk kocsonyával, sóba főttel, sőt legvégül, az éhség és alázat mélypontján, bizony már rakott krumplival is!

S ha mindezt csak gondoltuk volna – de hangosan meg is neveztük! egy-egy ilyen, priccsén heverésző, kenyérben szűkölködő társunk pár perc alatt képes volt a képzelgés hagymázába dönteni úgyszólván az egész barakkot. Mint valami misztikus keleti varázsigék, mint valami mozgósító jelszavak csattantak fel ilyenkor egymás után az ételnevek, sorra mindegyikünk bemondta a maga javaslatát, a többiek pedig befele néző szemmel képzeltek maguk elé az ételt, idézték meg ízeit, illatait, még ha tán azelőtt nem is ettek olyasmit. Kun Feri mániája például a birkatokány volt, ezt ordította be, valahányszor alkalma nyílt rá, én pedig, aki sohasem állhattam a juhhúst, s úgyszólván tapasztalatom sem lehetett róla (a szagától is undorodom), most mégis számban éreztem az ízét, orromban a gőzét, s bármit odaadtam volna, hogy csakugyan megízlelhessem.

Hogy mennyire ki lehattünk mi éhezve akkor, azt legjobban a szeretetcsomag esete igazolja.

Mert kaptunk mi egyszer szeretetcsomagot is, kaptunk bizony, maga az Egyesült Nemzetek szánt meg vele, húsvét hetében, negyvenhat ta-

vaszán. Pompás kis csomag volt, az tagadhatatlan; találtunk benne öt darab kekszet, egy tasak zizit, két tábla gyümölcskocsonyát celofánban meg egy szép darabocska valódi Suchard csokoládét! Úgy hírlett, egyéb is volt még a csomagban, sok mindent tett még bele az UNRRA, úgymint disznóhúskonzervet, kockacukrot, füstölt szalonnát, dióbelet, csakhogy előrelátó parancsnokságunk mindezt kiszedette és tartalékolta, saját javunkra, úgymond, nehogy elrontsuk vele a gyomrunk. Ígéretet kaptunk persze, hogy a kiszedett jókat hiánytalanul belefőzik majd levesünkbe, s egy-két napig mintha csakugyan tartalmasabb lett volna a csajka leves, édesebb a reggeli kávé, egy ízben mintha tényleg osztottak volna diós laskát is, de aztán minden visszazökkent a megszokott kerékvágásba; semmi kétség: az ENSZ ajándékát, annak fontosabb részét, egyetlen tételben lopták el tőlünk.

Sosem derült ki, vajon előrelátó parancsnokságunk eleve azért bontatta-e fel csomagjainkat, hogy a javát megtartsa magának, vagy csak a konyhaszemélyzet tette meg később ugyanezt, de átlátszó ürügye (a gyomorrontással), belátom, most már, nagyon is indokoltnak bizonyult. Amilyen nyomorultak voltunk, nem lehetett tő-

lünk annyit ellopni, hogy ami maradt, még mindig sok ne legyen!

Akik csak magát a csomagot fogyasztották el – egy ültükben persze –, azok tényleg megúszták gyomorrontással. Sorvadó bélrendszerünk nem bírta el még azt a csekély megterhelést sem, aminek a birsalmasajt, a csokoládé kitette, úgyhogy negyvenhat húsvét hétfőjén reggeltől estig hosszú sorok álldogáltak Eselheidében a klozettbarakkok előtt, egyszerre két-háromszáz vészna hadifogoly remélte ott toporogva, görnyedezve, a tébolyig elkeseredve, hogy még idejében sorra kerül, amit – illő tapintattal kell ezt bevallanom – végül nem is mindegyikünknek sikerült kívánnia. De akadtak mások, akik arra spekuláltak, hogy na, most aztán jóllaknak egyszer; akadtak bizony, nem is kevesen, akik egész adag levesekre, méghozzá megjavult minőségű levesekre cserélték el csomagjukat (egy tábla gyümölcskocsonyáért egy csajka levest kértek, egy tábla csokoládéért kettőt); ily módon három–négy csajka levest is összegyűjtöttek, s egyszerre beverték mindet – szép számmal akadtak ilyenek, s ezeken már roppant nehéz volt segíteni. Négyen haltak meg akkor közülünk, mindössze négyen, de ez csak a skótok előrelátó egészségügyi készülségének köszön-

hető: a koncentrációs táborok felszámolása után, mint hallom, ezrivel haltak meg hasonló esetekben. Ellenben legalább kétszáz halálra zabált magyart haladéktalanul kórházba kellett akkor szállítani; máig is csodálom derék szoknyásainkat, hogy megbirkóztak ezzel a rendkívül sürgős feladattal.

Mindebből csak annyi a fontos, hogy irtózatosan éhezünk akkor; minden kincsünk, életünk egyetlen biztosítéka az a darabocska kenyér volt. Odakint Vesztfáliában (míg be nem tereltek a drótok mögé) még csak megvoltunk nélküle is: mindig akadt a mezőn egy krumpli, egy répa, amivel pótolni tudtuk. Emlékszem, egyszer – ez tán még Borghorstban történt – megint meg kellett válnom kenyereimtől, mivelhogy leberdzseket varrattam, Így aztán nem maradt mire felkennem aznapi margarinadagomat. Kerítettem tehát a mezőn egy elég jó karban levő, lehántott káposztalaput, arra kentem fel, s igaz ugyan, hogy soha életemben nem ettem még olyan rossz ízű ételt, de végül is sikerült elrágicsálnom. Idebent, a táborban viszont már semmivel sem pótolhattuk, itt már csak homokot rághattunk volna helyette; hiába közhely és nyelvi klisé: idebent már csakugyan az a darab kenyér jelentette számunkra a hazatérést.

Senki se képzeljen persze valami pompás, friss, ropogós kenyeret! Ilyesmi legfeljebb ábrándjainkban fordult elő. Napokig raktározott, közönséges fekete komiszkenyér volt, kemény és száraz, olykor bizony ragacsos is, formájára nézve pontosan olyan, mint két egymásra helyezett téglá, aminthogy a reményeiben csatlakozott német nép (amely már régóta ugyanezt ette) valóban Hitler-téglának nevezte el. Hiába sütötték azonban Hitler tégláját szegletes alakúra, mégsem volt könnyű elosztani. Gondolják meg, kérem, ez a kenyér volt ellátásunk egyetlen valódi tétele, ez tartott lábón, ezen éltünk – mennyire fontos lehetett számunkra, hogy pontosan kapjuk meg belőle a részünk! Nemcsak úgy–ahogy, nemcsak nagyjából pontosan, hanem hiánytalanul, grammra és milliméterre! De a sütés geometriája sohasem lehetett egészen pontos, a tészta mindig kidagadt kissé a téglaformából, teteje denivellálódott, szélei legömbölyödtek: nem volt mód elkerülni, hogy elosztáskor némi különbségek is adódjanak.

Ezért Eselheidében a következő szokás alakult ki.

Öten kaptunk, ötfelé kellett vágnunk egy másfél kilós kenyeret. Mi tehát ötös csoportokat alakítottunk, s ezek mindvégig megmarad-

tak, úgyszólván sejtjei lettek a táboréletnek. A csoport önmagán belül pontos és kötelező sorrendet állapított meg: egyik nap Nagy Miki osztja el a kenyeret, másnap Együd, harmadnap Monostori és így tovább. Ugyanebben a pontos és kötelező sorrendben választottunk aztán az ötfelé vágott kenyérből, de – figyelmet kérek, mert ez volt a szokásban a legszebb! – mindig az osztó választott utoljára. Illetve hát nem is választott, hisz mire sorra került, éppen kifogytak az alternatívák: azzal kellett beérnie, ami megmaradt, amire senki sem tartott igényt. így aztán a választás terén sem került hátrányba senki, s az osztó is rákényszerült, hogy pontosan, minél pontosabban, a lehető legpontosabban végezze a dolgát, hogy minden képességét latba vetve igyekezzék halálosan egyenlő adagokat vágni, mert ha csak egy is akadt a többinél kisebb, az biztosan neki jutott.

„Az osztó választ utoljára.” Ez a nyelvileg talán kifogásolható, de egyszerű, evidens, ősi alapelv – Salamon király alapelve – teremtetten meg Eszelheidében az oly igen kíváncsi tábori békét és egyenlőséget; ebben az egyszerű formulában olvadt össze minálunk a közösségi meg a személyes érdek. Afféle bölcsék kövének bizonyult ez az elv: mindenki azt hihette közü-

lünk, hogy önzetlen és becsületes, miközben csak magára gondolt; mindenki elismerhette, hogy önző, miközben csak becsületes volt. A közösség szerkezete mindenkor meghatározza erkölceit. Teremts olyan világot, amelyben a csalás, a törtetés, a hazudozás érvényesül, s másnap már mindenki gaz lesz; teremts olyat, ahol a becsület juthat előnyhöz, s másnap már mindenki becsületes. Csak látták volna a gondterhelt homlokokat, amelyek a felelősség súlyától verejtékezve hajoltak ott az elosztásra váró kenyér fölél Nem izzadhatott azoknál jobban a bankját védelmező Keisz Ricus homloka sem! Csak látták volna a borotvaélesre fent kések remegését, amint tétozva méricskéltek ki (még a levegőben), majd vékony karcolásokkal jelölték meg a kenyér héján a tervezett metszéseket, s azután, a négy megejtett metszés után, látták volna a hártavékonyaságú, fél milliméternyi korrekciókat, amelyekkel a kisebbre sikerült adagokat az osztók megpótolgatták! Soha olyan felelősségteljes, olyan pontos, olyan becsületes emberi munkát, mint a kenyérosztóké Eselheidében!

Az osztó választ utoljára. Belátásom szerint ez az igen szép, nemes, világos, demokratikus alapelv lett a harmadik (éppolyan fontos) lelki

oka annak a furcsa ötletnek, amelyre most már harmadszor hivatkozom, s amelyet – ennyi céltudatos várakoztatás és késleltetés után – ille-
nék végre meg is neveznem.

De előbb még el kell mondanom, mi volt a kérdés tulajdonképpen.

A skótok, a naponta kiröhögött és felhergelt skótok, ezek a gumirágó, pepita szoknyás operettkatonák, akiknek a nagy győzelem után nyakukba szakadt egész Vesztfália gondja (ők látták el a lakosságot, a sok ezer hadifoglyot, a hadsereget), a mi hitvány, derék skótjaink, úgy látszik, becsületesen vállalni akarták a győzelem minden következményét. Noha győzelmük teljes volt, s noha későbbi számonkérésről szó sem lehetett, szigorúan tiszteletben tartották például a hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi szabályokat. Ennünk adtak, noha maguk is szükségét látták; kezelték, kórházba szállították betegeinket; vérhasnak vagy éppen tifusznak (amely kevéssel előbb hetvenezer szövetséges hadifoglyot örölt meg a számarpusztai kolbásztöltőben), miután ők belülről kívültre kerültek, többé már a gondolata sem merülhetett fel! Nos, a hadijog előírta, hogy a fogolytartónak pótol-

nia kell a foglyok elrongyolódott ruházatát, és skótjaink megint méltóknak bizonyultak diadalukra, ezt a kötelességet is mindvégig komolyan vették. De hát hogyan? A raktárak – kivéve tán épp Amerikában – világszerte üresen álltak (ha álltak még egyáltalán); itt pedig negyvenöt-ezer toprongyos alak ténfergett félig mezítláb, félig meztelenül a barakkok között, a télben, a szélben, a laza homokban; némelyiknek csakugyan kilátszott a feneke is, mert zubbonyát is képes volt eladni, nadrágját is rosszabbra cserélni azért a darab kenyérért! Hogyan ruházhattak volna fel akkori szegénységükből negyvenöt ezer embert?

Adtak, amit tudtak. Egyszer pár négyzetméternyi flanellt barakkszobánként (kapcának), máskor egy-egy gatyát, egy-egy viseltes nadrágot, egy-két pár foltozott zoknit. Most azonban, azon a csütörtökön, amelyről szó lesz, egészen hihetetlen ajándékkal leptek meg minket. Egy pár vadonatúj német katonai bakancsot osztottak ki barakkszobánként. Egy pár bakancs, méghozzá vadonatúj – elmondani, felfogni sem lehet, micsoda érték volt az akkor! Kincs volt, vagyon volt, semennyi pénzért, Keisz Ricus egész bankjáért sem lehetett volna megvásárolni! Hasonlatképpen azt is mondhatnám,

olyan volt akkor egy pár új bakancs Eselheidében, mint Leonardo vagy Van Gogh művei manapság a képpiacon: senki sem kínált ilyesmit eladásra; egyszerűen nem volt árfolyama.

És most minden barakkszobának jutott belőle egy pár. Vagy megfordítva a hangsúlyt: minden szobának jutott – de csak egyetlenegy.

A nagy kérdés tehát a következő volt: hogyan osszuk el magunk között, kinek adjuk?

A skótok csak annyit üzentek, hogy sajnálják, nem adhatnak többet, mert nincsen nekik; mi jobban meg tudjuk ítélni, kit illet; jusson a leginkább rászorulóknak. Csakhogy mindenkinek rég-es-rég lyukas vagy foltos volt már a lábbelije, mindenki rászorult, mindenkit megilletett; azonkívül nem is lehetett épp csak a bakancsok szerint ítélni: attól, hogy bakancsa pillanatnyilag a leglyukasabb volt, még számíthatott az a társunk viszonylag jómódúnak vagy éppen gazdagnak is. Hát hogyan ítéljük mi oda ezt a roppant értéket például annak, aki egyszerűen hanyag vagy falánk vagy kupori volt bakancsát egy-két napi kenyéradag árán rendbe hozatni? Az a veszély fenyegetett, hogy a leginkább rászorulóknak szánt adományt, mint történni szokott, megint a legkevésbé rászoruló nyeri el.

Igazságosan kellett eljárni, ez kétségtelen,

csak hogy az igazságnak épp akkor nemigen akadtak kritériumai. Ott állt a gyönyörű bakancs az asztalon, a szoba közepén, a lámpavilágban; ott állt azon makulátlanul, ahogy kijött a gyárból, még bokszt sem ért hozzá; sárga, nem, lágy fénnel derengett a bőre, simán barnállott a talpa (akár a héjából kihántott vadgesztenyék); ott állt, mint valami eleven lény, mint holmi hetyke ikerpár; csokorra kötött fűzője két görbe bajuszként meredezett; mi pedig mindnyájan odacsődültünk, szorosán körülálltuk, sóvár szemmel néztük, mohó kézzel tapogattuk – és fogalmunk sem volt, mit kezdjünk vele.

Mindenki rászorult, mindenki igényt tartott rá, mindenkit megilletett, ezt vita nélkül is tudtuk, ezen nem is veszekedtünk. De akkor mit tegyünk, kire osszuk, hiszen mégsem maradhat gazdátlanul, valakinek mégis csak jutnia kell! Felmerült a gondolat, hogy próbáljuk eladni, s osztozzunk meg az árán; ez igazságos lett volna, csak hogy kivihetetlen: a bakancs értéke felülmúlt minden józan mértéket, bárki réges-rég éhen halt volna, mire kenyéradagokkal kifizeti.

Világos volt: a szerencsére kell bízunk ezt az ügyünket: döntsön a sors.

És akkor, az utolsó percben, mondhatni a szo-

ultság tetőfokán pattant elő valakinek, nem tudom én már, kinek, az asztal körül szorongók egyikének agyából az a különös ötlet, amely megmentett attól, hogy ügyünket csakugyan rábizzuk a jelentés nélküli vakvéletlenre; akkor hangzott el az a furcsa javaslat, amelyre éppen negyedszer hivatkozom, s amelyet most már el is árulok végre.

– Jól van, gyerekek, sorsoljuk ki – csattant fel egy hang a tömegből. – De ne az elsőnek jusson, hanem a legutolsónak.

Vagyis: sorsoljuk ki a bakancsot annak rendje és módja szerint, ám ne annak adjuk, akinek sorsjegye elsőnek kerül elő a katonasapkából, hanem akié utoljára marad, akié elő sem kerül tulajdonképpen. Csapjuk be a szerencsét; ne annak jusson a bakancs, akit legjobban szeret (mert az nem is szorul rá igazán), hanem annak, akit nem szeret, akit kimondottan utál: az lesz az igazi rászoruló!

Zseniális, ugye? És különös: mindenki rögtön megértette, felfogta, mindenki azonnal helyeselte ezt a javaslatot. Mert –

1. a körülöttünk pangó rengeteg üres idő (amelyet ki kellett tölteni valahogyan);
2. a szerencse konok igazságtalansága (amely kártyacsatáinkban lepleződött le);

3. a kenyérosztás gyönyörű alapelve (hogyan osztó választ utoljára) – szóval alapvető kollektív élményeink együtt és egyszerre fejeződtek ki – mert maga a sorsunk szólalt meg benne.

Senki sem akadt köztünk, aki át ne látta volna az ötlet teljes mélységét, sorsfirtató méltányosságát, senki, aki ellenezte vagy vitatta volna. Mondhat mindenki, amit akar: valódi egység, szokásbeli, gondolkodásbeli, lélekbeli egység, primitív, de valódi kultúra volt az ott Eselheidében!

Mit tehát felvágunk egy füzetlapot – halálosan egyforma szeletekre vágunk, akárcsak a kenyeret. Lázár Jancsi, akinek kézírása a legolvashatóbb volt, sorra rájuk írta a nevünket, s mindegyiket gondosan négybe hajtotta. Megvoltak tehát a sorscédulák. Akkor fogtuk az urnát, egy közönséges, lehajtható fülű magyar katonasapkát, csakugyan le is hajtottuk körös-körül a fülét, hogy annál mélyebb legyen az öble, s agályosan újraszámolva – egy, kettő, három –, egyenként beledobáltuk a sorsjegyeket. Akkor felráztuk a sapka tartalmát, nehogy az alul levő cédulák előnybe kerüljenek; hosszan, kitartóan ráztuk, át is vettük egymástól, mindenki rázott rajta egy keveset; így ráztuk felváltva, egyfoly-

tában, legalább negyedóraig. Akkor áthívtunk valakit a szomszéd barakkból, egy ütődött, fél-nótás fiatalembert, aki tökéletesen pártatlan és érdektelen volt, bekötöttük a szemét, s eléje dugtuk a sapkát.

Megkezdődött a húzás.

Sohasem vállalkoznék annak a lélegzetállítóan fontos és izgalmas sorshúzásnak a leírására, nem érzek rá magamban elég írói erőt. A tét – ismétlem – irtózatossá volt. Nem is magának a bakancsnak az értékét vettük már számba, mert azt egyszerűen irreálisnak tudtuk (abban az értelemben, hogy nem lehetett „realizálni”); magával a bakancssal úgysem kezdhetett semmit a nyertes, kivéve, hogy felhúzza és viseli. Hanem a felszabaduló bakancs ára! A viselt bakancs ára, a lyukasé vagy gorombán kifoltozotté, amelyet a nyertes most majd ledobhat, és eladhat számtalan adag kenyérért! Úgy számítottuk, négy-öt adagot, de az esedékes árfolyamcsökkenést figyelembe véve is legalább hármát kaphat majd érte; és önök már tudják, mit jelentett ott Eselheidében akár egyetlen adag kenyér! Szóval a felszabaduló bakancs ára kenyérben – ez izgatott és kecsegtetett minket, emiatt kordult meg a gyomrunk, szorult össze a torkunk; a gyönyörű új pár ba-

kancsot már nem is számítva, ez lett az igazi tét!

Az ütődött fiú kihúzta a első nevet, Mondják meg, kérem, látatlanban, de a körülmények ismeretében találják ki, kérem: kinek a neve volt? Természetesen a Keisz Ricusé. Óriási, példátlan, hihetetlen szerencséje ezúttal is érvényesült, de ezúttal sem volt köszönet benne, most is együtt járt a legképtelenebb balszerencsével. Ha előbb, a tanácstalanság tetőfokán nem hangzik el az a furcsa javaslat, Ricus most megszokott könnyedségével, mindjárt a legelső húzásra nyerhette volna el a bakancsot, rögtön fel is húzhatta volna, s még ha utóbb tán el is cseréli valamelyik másik nyertessel, hogy ne lötyögjön a lábán, vagy ne szorítsa, most ganson sétálhatott volna vele föl és alá. Csakhogy elhangzott a javaslat. Hát megálljunk csak, az isten szerelmére, hogy van ez, micsoda ez? Mikképpen lehetséges, hogy az embert soha, véletlenül sem, egy pillanatra sem hagyja cserben a sorsa? Hiszen ezúttal nem kevert, nem osztott, nem emeltetett, hiszen hozzá sem ért a sorscédulákhoz, ő volt tán az egyetlen, aki a sapkázásban sem vett részt, hát hogyan befolyásolhatta mégis szerencséje vagy peche (a szerencse látszatát öltő, irtózatoss peche) odabent a sap-

kában a cédulák elhelyezését vagy idekint az az ütődött fiú kézmozdulatát? Mi ez, hihető ez, lehetséges ez egyáltalán? Ott állt Ricus lehajtott fővel a bekötött szemű fiú előtt, újra meg újra elolvasta, tanácstalanul pödörgette sorscéduláját, aztán megfordult, helyére ment, s szó nélkül priccsére hullt.

Még egy név került elő a sapkából, még egy és még egy. A körülöttünk tátongó üres idő pedig kezdett kitelni, megjegecesedni, mint amikor gyümölcsízt vagy szirupot főznek, s az egyre sűrűbb lesz, egyre tömörebb, tartalmasabb. Már alig győztük átélni, már szörnyen zsúfolt-nak, rövidnek vagy ellenkezőleg, roppant hosszúnak, élménygazdagnak éreztük minden pillanatát. Most tűnt ki, mennyire sorsunkból (hat-hónapi tartalmatlan várakozásunkból) fakadt az a különös ötlet! Mert ha úgy döntünk, hogy az nyer, akinek neve elsőnek kerül elő a sapkából, hát megoszlott volna a nyerés valószínűsége, eléggé csekély eséllyel indultunk volna mindannyian, s rögtön a legelső húzással véget is ért volna a játék. Így azonban, amikor kihúztak egy-egy nevet, azzal csak egyetlen pályázó vesz-tette el radikálisan minden esélyét, a többiek, a bent maradottak esélye éppen hogy megnőtt, s ennek megfelelően a feszültség is fokozódott.

A versenyben levők állandó fogyatkozása növekvő valószínűséget, a növekvő valószínűség növekvő feszültséget vont maga után; kitelt, jelentékennyé, cselekményessé vált az idő; az izgalom, a drukk, a remény megállás nélkül, egészen a paroxizmusig fokozódott – legalábbis azok körében, akiknek a neve még nem lepleződött le, hanem odabent lapult a sapkahomályban.

Hogy szerencsések voltak-e ezek vagy szerencsétlenek, nem lehet tudni. A dolgok jelenlegi állása szerint szerencséseknek kellett tartani őket, hiszen esélyük volt a nyerésre, csakhogy el ne felejtsük! – ez a dolgoknak nem a valódi, hanem éppenséggel a fordított állása volt. A sorshúzás normális rendje szerint, amikor is a szerencse kedvére érvényesülhet (kinyilváníthatja, kit választ elsőnek, kit szeret igazán), mondom, a dolgok valódi állása szerint ezeket az utoljára maradókat, sapkahomályban lapulókat a szerencse nemhogy szerette volna, hanem kimondottan utálta.

Öten, majd négyen, aztán már csak hárman maradtak ezek a legszerencsétlenebbek vagy legszerencsésebbek – vagy minek is nevezzem őket? –, közöttük voltam magam is. Elvonultam a helyemre, leültem a priccsre, két össze-

kulcsolt kezemet térdeim közé szorítottam, úgy drukoltam ott. Homlokomon egyszer csak hűvös verejtékcsepp gurult le, s hullt a kezemre. S én máris Ricus homlokát láttam magam előtt, Ricus homlokát a gyertyavilágban, szegény szerencsétlen Keisz Ricusét, amint verejtékezve növelte, védte, de sehogy sem tudta lefölnözni a bankját. Döbbenetes plaszticitással jelent meg szemhéjam alatt a kép; bennem magamban buggyantak elő, híztak, növekedtek a verejtékcseppek; aztán fészkelődni kezdtek, érintkezésbe léptek egymással, összeolvadtak, s az útjukba esőket is egytől egyig magukkal sodorva, nagy hirtelen lecsorogtak. S attól hogy Ricus homloka ilyen élénken merült fel memóriámban, egyszerre megjelent előttem a magamé is: saját verejtékező homlokom pontosan, szabatosan, részletesen, mintha csak módom lett volna kívülről szemügyre venni. Úgy van, félek, és restellem bevallani: akkor, az izgalom tetőfokán csakugyan kívülről láttam önmagamat. Hát ki vagyok én, mit keresek én itt? Hogyan is képezelem én, hogy kiválaszt engem, hogy egyáltalán tudomásul vesz a szerencse? Láttam magam, kívülről láttam, amint verejtékezve izgulok valamiért, ami talán eleve idegen tőlem, amit talán eleve kizár a sorsom. Pontosán olyan vol-

tam, mint egykor Ricus. Arra gondoltam, le kellene törülnöm homlokomat, hogy megszüntessem a hasonlóságot, de hát ki ért rá akkor ilyenmire? Hiszen nemcsak a bakancs forgott ott kockán, egyáltalán nem a bakancs, még csak a viseltes bakancsért járó néhány adag komiszkenyér sem, hanem valami mérhetetlenül fontosabb, mélyebb: sorsom készült ott megvallani magamagát; sorsom, vagy ha úgy tetszik, szerencsém; az készült ott kiderülni, hogy szerencsés vagyok-e tehát vagy peches, mire számíthatok életem során, jó avagy balszerencsére; szóval hogy az a valami, az a ki tudja, mi, amit szerencsének hívunk, szeret-e hát engem, vagy kimondottan utál.

A bekötött szemű fiú közönyösen szedegette ki egymás után a sapkából a sorscédulákat, Lázár pedig (akinek esélye már az elsők között oda lett) leolvasta róluk a saját kezűleg fölírt neveket, s elnézést kérő vállrándítással mindegyiket átadta tulajdonosának. A húzás nagy csendben és rendben haladt tovább; barakkunk végzettél terhes áhítatát épp csak egy-egy reménykedő nyögés, egy-egy csalódott hördülés zavarta meg. Már csak négyen, már csak három maradtunk esélyesek, a győzelem valószínűsége minden mértéket meghaladott már, kez-

deti csekély értékét $1/4$, majd $1/3$ váltotta fel. Mások is izgultak bizonyára, azok is, akiknek már nem volt esélyük, hiszen a játék tétben és intenzitásban (s legfőképpen valódiságban) felülmúlt bármely kalandregényt. Ők is izgultak, mindenki izgult, hát még én hogy izgulhattam! Töredelmes imák, viharos fogadkozások nyargaltak át agyamon; mélységesen megirigyeltem vetélytársaimat ugyanazért az esélyért, ami még nekem is megvolt; mindenféle utálatos lehetőségek jutottak eszembe, amelyek most mindjárt utolérhetnék és kikapcsolhatnák őket a vetélkedésből – tán még a haláluk is!

És akkor –

amikor már csak ketten maradtunk esélyesek;

amikor a döntés mesterségesen megnyújtott ideje megint másodpercekké zsugorodott;

amikor hatályát veszttette sorsfirtató mesterkedésünk, úgyhogy végeredményben mégiscsak egyetlen kézmozdulatnak kellett eldöntenie, ki nyer, ki veszít;

szóval amikor már csak egyetlen húzáson múlt, betelnek-e óriási reményeim, vagy mind odalesznek

– akkor, az izgalom tetőfokán, egyszerre csodálatos béke, nagy nyugalom szállott meg en-

gem. Tudtam, biztosan tudtam, hogy most már nem érhet csalódás, most már enyém a bakancs. Honnét éreztem, tudtam ezt olyan halálos bizonyossággal, máig sem értem. Mintha valaki megsúgta volna. Mihelyt csak másodmagammal maradtam esélyes (talán Nagy Mikivel), én már fel is tápázkodtam a priccsről, s letörölve ve-rejttékező homlokomat, már indultam is, hogy átvegyem jogos járandóságom.

Jogos járandóságot mondok, s ezzel nem mai véleményemet próbálom megfogalmazni, hanem akkori érzésemet. Annyira bizonyos voltam abban, hogy mindez korántsem véletlen, olyan szilárdan tudtam, hogy az adott feltételek közt igenis engem, csakis engem illet meg (úgy is mondhatnám: egyes-egyedül az én lábamra illik) a bakancs, amilyen biztosan semmit sem tudtam még addig! Akkor sem tudtam, ma sem tudom viszont, s holtomig tűnődhetek most már, vajon szerencsém vagy balszerencsém folytán jutott-e nekem az a gyönyörű tét. Mit éreztem meg én akkor olyan halálos bizonyossággal: jó vagy balsorsomat-e? Mert elmondtam már, most elmondom ismét: hiába nyertem meg én akkor a versenyt, voltaképpen elveszítettem. Ha a dolgok normális rendje érvényesül, ha a szerencse szabadon mutat rá választottjára, de-

hogyis nyerek én: utolsónak, az utolsók között is legutolsónak húzzák ki a nevem; mit mondok? – ki sem húzzák, mindörökre ott hagyják dohosodni a sapkahomályban! Nem az igazi, hanem a fordított szerencse, nem a szabad, hanem a kenyérosztás alapelvével kordában tartott, *becsapott szerencse* működött akkor, s ez az, ami olyan kétértelművé, felemássá, bánatos zengésűvé hangolta győzelmemet.

De vajon lehet-e becsapni őt? Mondják meg, kérem: lehet-e rászedni a sorsot? Keisz Ricus példája mintha egészen mást igazolna. Mert nem húzták-e ki most is elsőnek a céduláját, nem mutatott-e rá megint a szerencse, s ez nem bizonyult-e megint csak balszerencsének? Pontosan úgy bánt el szegény Ricussal, ahogy addig is mindig, s ez éppenséggel nem arra utal, mintha becsapható lenne. Ki tudja, vajon nem jött-e rá a szerencse, micsoda kelepcét állítottunk neki, nem látott-e át szándékainkon, s nem választott-e mégis, mesterkedésünk ellenére is szabadon, kedve szerint? Többet kérdek. Vajon nem ő maga sugallta-e nekünk ezt az egész ötletet saját rászédésére, hogy megteremthesse Keisz Ricus ellenpéldáját, s bemutathassa: milyen ő, amikor a balszerencse látszatát ölti – milyen ő igazából?! Ó, istenem, vajon nem azért

ajándékozta-e mégis nekem azt a szép pár bakancsot, amelyet aztán haza is hoztam, amelyben két kerek évig még itthon is gangosán jártam, mert csakugyan szeretett engem?

De hátha nem? De hátha igen? Belátom, már-már a ködösbe, a mágikusba és értelmetlenbe torkollnak kérdéseim. Nem is torkollnak, csak torkolltak egykor. Mert olyan volt a világ, úgy láttuk mi akkor ott Eselheidében, a homokbuckák, őrtornyok, drótok, a vörös és fekete barakkok között, mintha minden, de minden személyes viszonyban állna az emberfiával, mindent, de mindent emberi vágyak, érzelmek, szándékok vezérelnének; mintha eleven személy volna a sors, tudatos lény a szerencse. így láttuk ott mindannyian, így láttam én is. Holott hát nyilvánvalóan semmi sem akad egész történetben, ami ne a jelentés nélküli vakvéletlen műve lett volna, s ne férne el a józan valóság lehetőségei közt.

Elfér bizonyára. Mégse csodálkozzék senki, ha én még most is, harminc év után is, józan, kitanult fővel is, valamiféle ködös sejtelmet, tétova, távoli jóslatot vélek kiolvasni azokból a hajdani eseményekből. Sejtelmet, amely a magam és a magamfajta vékony babérú szegénylegények („én és enyéim”) legmélyebb mivoltát

fejezi ki; jóslatot, amely ha egyszer már megfogant bennünk, mélyen kezd hatni jövőnkre, mintegy a maga képére formálja azt; sejtelmet, jóslatot és talán fogadalmat –

– hogy ezentúl is mindig úgy nyerek én, ha veszítek; ezentúl is mindig akkor viszem el a nagy, az igazi tétet, amikor mindenki elém vág; s úgy leszek első, hogy utolsó leszek.

Sorok a gondviselésről

Van ember, akit mindenki segít, félt, pártol, akinek minden a kezére jár. Van, akinek semmi sem árthat. Juthat a legnyomorúságosabb viszonyok közé, ő maga lehet a legnyomorultabb, mégis minden a javára válik. Valamiféle konok szerencse szegődik hozzá, varázskör veszi körül, maga a természet protezsálja; ezt nevezhették régebben gondviselésnek. Vannak szerencsefiak, akikről úgy pereg le a baj, mint a víz a rucáról, rosszul mondom: akiket tulajdonképpen nem is érhet baj, hanem csupa áldás – mivel hogy burokban születtek.

Elmondhatatlan, engem is mi minden ért könnyökkoromban, micsoda kudarcok, csődök, milyen szörnyű csapások; kívülről nézve pokol volt egész fiatalságom! És aztán kitűnt: véges-végig a szerencse markában éltem. Ott van mindjárt az az emberi ésszel fel sem fogható, egészen valószínűtlen ostobaság, hogy a háború vége felé, amikor minden józan eszű gyermek (de még a hülye is) jól tudta már, mi a helyzet; a

háború negyedik évében, mondom, a mindenfelől közelgő frontok szorításában, én még mindig hivatásos katona akartam lenni: a hadapródiskolába felvételiztem. Ha szántszándékkal nézem ki magamnak a legkilátástalanabb pályát, a legjövőtlenebb hivatást, ha programszerűen tervezem meg életem derékba törését, akkor is pontosan így kellett volna cselekednem. És mi lett belőle?

Hát először is beletanultam a rendbe. Lusta, lágy gyermek voltam én addig; szétszórt figyelmű, ábrándos, tehetetlen; örökös káoszban éltem, örökös időzavarban. Most, az újonckiképzés gyötrelmei közepette, a legkülönbözőbb rendű és rangú fölötteseknek kiszolgáltatva, egyszer csak arra ébredtem, hogy mindent idejében megoldok (s ezért mindenre jut már időm), mindig a soron következő feladatra összpontosítok, semmitől meg nem hőkölök, le nem török – szóval eredendő lustaságom ellenére mindig pontos vagyok és rendes. Arra eszméltem, hogy amire bárki más képes, arra képes vagyok én is; amit ember el tud viselni, azt én is elviselem. Tartásnak mondják ezt katonanyelven, s körülbelül annyit jelent, hogy soha sem-

milyen körülmények között se hagyd el magad. Nem játszva, nem könnyen (hanem vért izzadva és keservesen), ezt a tartást tanultam meg én a katonaságnál, mégpedig végleg, úgyhogy ma is mindig bevetem az ágyam, mielőtt otthonról elindulok, cipőm mindmáig fényes, íróasztalom mindmáig rend van; semmi sem állhat távolabb tőlem a művésznépségre jellemző bohémiánál. Elmondhatatlan, mennyi időt és energiát takarított meg nekem életem során ez a beidegződött rendszeret, még ha azt, amit megtakarított, természetem szerint többnyire nem is használtam egyébre, mint ábrándos lustálkodásra.

De ezenkívül valami sokkal fontosabbat is megtanultam én ott a katonaságnál.

Adva van az ember belső világa, a maga erkölcsével, értékeivel, fogalmaival: egyetlen, senki máséval sem azonosítható, külön világ. Abból érkeznek a sugallatok, hogy mi a jó és mi a rossz; adott körülmények közt hogyan kell cselekedni.

Adva van másrészt a fegyelem világa, az előírásoké, parancsoké, magyarán: a szolgálati szabályzaté, amely egységesen és kötelezően írja elő

ugyanezt – tudniillik hogy mi a jó és mi a rossz, adott feltételek közt hogyan kell cselekedni.

A katonaság éppen az az intézmény, amely megtanít különbséget tenni a személyiség belső autonómiája és az esküvel vállalt külső játékszabályok között. Hiába érkezik belülről félreérthetetlen, biztos sugallat, hogy itt vagy ott, ekkor vagy akkor mi a teendő, a katona mégis azonnal és reflexszerűen az előírások szerint cselekszik. Tulajdonképpen sajnálni lehetne ezért, hiszen külső és belső indítéka a legritkább esetben fedi egymást: a katona sohasem engedelmeskedhetik mivolta parancsszavának, örökös tudathasadásban él, létformája a meghasonlottság. Csakhogy ez nincs így. A katona előtt kétféle kiút is nyílik az egérfogóból:

Ha alkalmazkodó, praktikus alkat, habozás nélkül feladja külön világát, a belsőt is a külsővel helyettesíti (mintegy internacionálja az esküvel vállalt szabályzatot), úgyhogy ezentúl eleve egyetért minden paranccsal: pontosan programált végrehajtó gép, közönséges sakkfigura válik belőle.

Ha viszont ragaszkodik önmagához, hát igen sok szorultság, vívódás és konfliktus árán végül is elsajátítja a nagy tudományt (amely nemcsak a katonaság, hanem általában a társadalmi lét

alaptörvénye): mindig engedni a külső kényszerűségnek, betartani mindig a szabályokat, de sohasem adni fel a jogot, hogy odabent ítéletet alkossunk ugyanezekről a szabályokról, szóval hogy a gondolat erejével mintegy úrrá is legyünk azokon. Az ilyen katona egyszerre két ember életét éli: teste a játékszabályok szerint cselekszik (becsületesen betart minden előírást), értelme viszont szuverén módon eszmél, értelmez, ítélkezik, ekképpen emelkedve jelül akár tulajdon tettein is. És senki se higgye, hogy ez az állapot azonos az előbb említett tudat hasadással! Ellenkezőleg: a bensőség győzelme ez a külső világon; az értelemé a kényszerűségen; úgy is mondhatnám: a szellem elfojt hatatlan szabadsága ül itt diadalt a külsődleges (testi) fegyelmen. Tetteinket, szavainkat előírhatják – gondolataink szabadok.

Hát ezt a roppant lényegbevágó különbségtévést (ezt a modus vivendit) tanultam meg én a katonaságnál – hogy mekkora hasznomra vált később, azt bárki elgondolhatja.

És még ennél is többet!

Hanyag, figyelmetlen, rossz diák voltam én addig; ha bukásra éppen sosem került sor, az in-

kább tanáraim jóindulatán, semmint igyekvésemen múltott. Nyakig merültem a kellemesbe, sőt élvezetesbe, játékosan fantáziáltam reggeltől estig; arra, ami erőfeszítést igényelt volna, valahogy sohasem futott időm. Most, a katonaságnál, megtanítottak tanulni is.

Pedig hát nem volt azoknak semmiféle külön módszerük erre. Egyszerűen betereltek az osztályterembe, s ott napi két óra csendes tanulásra kényszerítettek. Ha most már azt kérdezné valaki, miképpen kényszeríthető eleven ember olyan, természete szerint önkéntes vállalkozásra, mint a tanulás, azt válaszolnám: le kell ültetni a feladat mellé, s megakadályozni, hogy bármi egyébbe foglalkozhassék. Mivelünk legalábbis így cselekedtek. Betereltek az osztályba, kirkatták velünk a könyvet a padra, s aztán árgus szemmel őrködtek rajtunk, nehogy játszhasunk, levelezhessünk, vagy kalandregényt csempésszünk a tankönyv alá. Mi tehát kénytelen-kelletlen, már csak unalmunkban is, átnéztük a leckét. És csodálatos: miközben csaknem bele-rokkantam ebbe a napi kétórás unalomba, év-harmad végén arra ébredtem, hogy majd minden tárgyból jelesem van! A lecke egyetlen felületes átnézése, a feladat játékos, unaloműző megoldása elegendőnek bizonyult, hogy kide-

rüljön: az összes elméleti tárgyakból fölényesen megállom a helyem. Ha minderre akkor (mármár erőszakosan) rá nem vezetnek, sohasem szerzek kellő türelmet a további felkészüléshez – holtomig rossz tanuló maradok. Így azonban mindig minden iskolában, ahová később beiratkoztam, könnyedén, erőfeszítés nélkül, mintegy magától értetődően lettem a legjobb.

Tartásomat –

belső autonómiámat –

szellemi képességeim felismerését –

nagyjából ezt a három nagy áldást köszönhetem én a katonaságnak; hát mondják meg, kérem: kaphattam volna-e hasznosabb útravalókat bárkitől is? És figyelmet kérek, mert a legérdekesebb még csak ezután következik. Amikor már úgy látszott, hogy a kezdeti bajok ellenére nemcsak megállom, hanem meg is találom helyem a katonaságnál, amikor tehát az a veszély fenyegetett, hogy mindenestül (belsőleg is) katonává leszek, akkor egyszerre, mintegy magamagától elmúlt a veszély. Megérkezett hozzánk a keleti front, a háború végét járta, majd befejeződött, s én máris megszabadultam a katonaságtól;

nem kellett megfizetnem adományaiért; ott maradtam a tiszta nyereséggel.

Így vált javamra az óriási ostobaság is (hogy háború idején katonának mentem), az óriási csődtömeg is (mármint a háború elvesztése), így változott áldássá akkor minden egyéni és kollektív tragédiám!

Persze még közben is számtalan tragikus szerencse ért. Mi egyébnek nevezzem például azt, hogy menekülés közben, a dunántúli táborozáson, amikor parancsnokságunk megpróbálta újrászervezni a tanítást, de én a zaklatott körülmények miatt már nem tudtam odafigyelni feladatomra (s egymás után kaptam a négyeseket) – hogy ebben a válságos helyzetben egyszerre ágyúszót, géppuskaropogást kezdett felénk sodorni a szél, a keleti front megint utolért, nekünk megint szaladnunk kellett, s az én önérzetem megint csak megmenekült a bukdácsolástól?! Ez az állandó átok (az örökösen közeledő keleti front) rám nézve különben is szüntelen áldásnak bizonyult. Mikor jutok el én Lengyelországba, a Hanza-városokba, a Keleti-, majd az Északi-tenger partján, fel Dániáig és Ditmarschenig, mikor járom be én Európát – még hozzá lóháton, sőt gyalogosan! –, ha nem üldöz mindig a front? Az üldöztetés lett az én

tanulmányutam, a menekülés a neveltetésem; minél több baj és csapás ért, annál kíválságosabb lettem.

Hogy egyebet ne mondjak, ott a menekülésben (illetve hát a rákövetkező hadifogságban) fanyalodtam rá a könyvekre is.

Egyetlen könyvet sem olvastam én addig, még kalandregényt sem; az ifjúság csodavilága, Verne Gyula, May Károly, Jókai Mór mind-máig hiányzik műveltségemből. A legelső könyv, amelyhez hozzájutottam, s amelyet idő bővében el is olvastam – no, találják ki, kérem, melyik volt az a könyv? Torkom szorul el a hálától, meghatottságtól, amikor rágondolok: Tolsztoj Háború és béké-je volt az! Nem tudom, miképpen jutott be a fogolytáborba, ki lehetett a megszállott, aki becipelte, hiszen hat súlyos kötetet tett ki (ugyanabban a csúf, piros vászonkötésben, amelyben most nekem is megvan), de ott kölcsön is adták szívesen, s ez lett életem legelső olvasmánya. Hát mondják meg, kérem, hogy lehet ez? Hogy valaki az elképzelhető legrosszabb körülmények között mindjárt a legjobbhoz jusson?

Mindig mindenből a legjobb jutott nekem, sohasem a hitvány vagy közepes. És minden épp idejében! Nem túl korán, amikor még sem-

mit sem érthettem volna belőle, nem is túl későn, amikor a megromlott ízlés már csak fanyalogva fogadta volna, hanem pontosan akkor, amikor megérthettem, magamévá tehettem – amikor szükségem volt rá. Röstelltem, de néha csakugyan olyan érzés fog el, mintha valaki gondomat viselte volna!

Amikor például a hammi laktanyában tengődtünk, sűrű szögesdrót mögött, már hadifoglyokként, amikor társaimmal együtt már-már belehülyültem a tétlenkedésbe, egyszer csak kinyílt szobánk ajtaja, s egy kese bajszú, gyámoltalanul pislogó hadastyán lépett be rajta, öregnek láttam, pedig – bárki kiszámíthatja – éppen csak negyvenéves volt: hadapród őrmesteri rangjelzést viselt; zubbonya gyűrött, ő maga fáradt, kedves szemében nagyfokú tanácstalanság. Most érkezett az új szállítmánnyal, magyarázta, nincs még kijelölt szálláshelye, igen szépen kér, fogadjuk be, míg szállása elrendeződik. Amúgy is zsúfoltan éltünk (negyvenen egy üres szobában), de azért szűkebbre vontam parkettes fekhelyemet, s helyet mutattam neki. Akkor ő bemutatkozott:

– Szervátiusz Jenő kolozsvári szobrász vagyok – mondta.

Hát szóljanak hozzá! Ezentúl persze szó sem

lehetett többé tétlenkedésről, unalomról; ezen-túl reggeltől estig sürgős és fontos tennivalóm volt; megtanított rajzolni, majd később min-tázni is; ha most, harminchárom év múltán van némi fogalmam formákról, konstrukciókról, ha egyáltalán használni tudom a szememet, az végső soron öneki köszönhető.

Mindenből a legjobbat adta nekem a sors, és mindent épp idejében! Hiszen ha akkor, tak-nyos kölyök koromban egyenesen a képzőművé-szeti főiskolára iratkozom be, akkor sem jutha-tott volna nekem különb mester, mint Szervá-tiusz!

De a legfrappánsabban, leghátborzongatób-ban a gyűjtőkörzetben éreztem megnyilvánulni ezt a gondviselést. Odafent Ditmarschenben esett meg, ahová minket, magyar hadifoglyokat az angolok mind összetereltek, hogy aztán zárt táborokba dughassanak. Ott történt, egészen közel a Tönningi-öbölhöz (másfelől Wesselbu-renhez, Hebbel szülőfalujához), pontosan azon a tájon, ahol Storm viharlovasa kísértett vala-mikor. A vidék eredetileg tengerfenék volt; két gigászi gáttal szorították ott vissza az Északi-tengert, akárcsak Hollandiában, hogy földet hó-dítsanak tőle. Mint valami nagy, szürke tenger nyújtózott az a lapály, mint valami szeszélyes

körvonaliú, zöld szigetek lebegtek rajta a messzi tanyácskák téglavörös tetejükkel, bozontos szilvásaikkal s a tetők és lombok fölé tornyosuló, hatalmas, ónémet hárskoronákkal. A tanyák között, dróttal körülkerített kis parcellákon fekete-tarka tehénkéek legeltek. Más parcellákon katonás rendben, magasan, hamvaskéken feszített a rozs; itt-ott egy-egy búzavirág hunyorgott közte, elegáns sirálycsapatok navigáltak fölötte – s olyan pompás volt mindez, olyan megrendítően békés és jellegzetes, hogy szépsége láttán én bizony nemegyszer sírva fakadtam.

De csak a gát, csak a gátak voltak ott igazán szépek! A hosszú, emeletmagas földgátak, amelyek nagyjából párhuzamosan kanyarogtak sok-sok kilométeren át, a ködbe vesző horizontig, s amelyeken érintetlenül, szabadon, istenadta rendetlenségben tenyészett a fű. Termett, tenyészett, szépen hullámozott, illatozott, minden szél-lökésre készségesen tárta fel virágzásának sok színes emeletét, s ha olykor hanyatt vágódtam benne, s karomra támasztott fővel jobbra is, balra is elnézdelődtem, hát egyfelől a nagy, szürke tenger, másfelől az örök német táj tárult eléem.

Itt sátoroztunk mi negyvenöt nyarán hetekig, hónapokig, itt, ezen a tengerfenéken, nem

*messze a gáttól, valamely sűrű szilvásban, valamely piros tetejű tanyácska mellett. egy-egy tetű felbukkanása fehérneműnkben, egy-egy váratlanul ránk törő tengeri orkán, amelytől beáz-
tak (s néha el is repültek) a sátrak – íme, egy-
hangú életünk szenzációi! Két kézzel kaptunk
a szórakozás vagy legalább a változatosság min-
den lehetősége után.*

*Így eshetett meg, hogy amikor a közeli Hem-
merwurth templomában hangversenyt hirdettek,
mi szívesen ellátogattunk oda is, noha a zené-
hez kevés közünk volt, én például elképzelni
sem tudtam, mi fán teremhet egy templomi
koncert. Afféle jámbor ájtatosságra, csendes
zsoltározásra számítottunk, egyébre nem, mind-
amellettt vígan baktattunk az embermagas rozsba
taposott ösvényeken, csak úgy, toronyíránt, mert
a hemmerwurthi templom alacsony halomra (ta-
lán egy hajdani szigetre) épült, s minden irány-
ban messze ellátszott a tengerfenéken.*

*Milyen halom volt az, istenem, micsoda
templom!*

*Derekas kőfal vette körül, zuzmós, mohos
fal, mint valami várat. Azon belül faragott, régi
sírkövek álltak, vagy inkább tántorogtak, mint
valami becsípett gyülekezet. Rózsák futottak fel
rájuk: pirosan, féhéren virágzó rózsák – rózsá-*

zuhatag, rózsazöld! – tetőtől talpig beborították, folklorisztikus násznéppé változtatták az amúgy is tántorgó sírköveket. Fent a ponkon pedig, a becsípett násznép körében, messze kimagasodva s mintegy áldását osztva, ott állott a templom.

Senki se gondoljon persze valami pompás székesegyházra; ilyesmiről azon a szegény vidéken szó sem lehetett. Eléggé magasra rakták ugyan (szépen faragott terméskövekből), de szűk volt. Öreg volt, mohos volt – afféle közönséges kis falusi kegyhely. Óromán stílusban épült az alja; ahogy most visszaemlékszem, még a bejáratát is nehézkes bolthajtás ívelte át. De fentebb, az ablakait már gótikus csúcsívek, könnyed kőfaragások ékesítették! Odabent szintén magasba törő csúcsívek bordázták a mennyezetet, de például a szószék már hamisítatlan német reneszánsz volt. Óriási, színes barokk feszület lógott a mennyezet közepéről, mint valami csillár; csak úgy vérzett, csak úgy vonaglott rajta Krisztus meggyötört teste! De a karzat, a padsorok már lapos, nehézkes polgári ízlésre vallottak kétségtelenül.

Nem, a hemmerwurthi templomban aztán igazán nem lehetett stílusról beszélni. Illetve hát nagyon is lehetett, hiszen külön-külön minden-

zuga makulátlanul tiszta ízlésre vallott, csak-hogy alig akadt ott két zug, ami összeillett volna stílusában! Ráadásul mindezek a zugok, bútorok, tárgyak nem is voltak mesterművei saját koruknak, hanem csak afféle falura szánt iparosmunkák, már amilyeneket egy földszegény eklézsia mindenkor meg tudott engedni magának. Kicsi volt, szűk volt, vidékies volt az a templom, mondhatnám akár szedett-vedettnek, de Isten a tanúm, sohasem láttam még szebbet.

Mert lehetett akármilyen szűk, akármilyen másodlagos és vidékies, mégis ott volt, együtt volt benne mindaz, ami ezer év óta szép és nem-es Európában. Jöttek az új nemzedékek, egymás után tízszer is, hússzor is jöttek, s a lassacskán épülő templomot mindegyik a maga ízlése szerint építette tovább. Mindegyik hozzáadott valamit, mindegyik beletoldotta a maga életérzését, szemléletét (a maga világát), úgy-hogy mire elkészült, már együtt is volt benne az egész nagy stílustörténet. Maga a nép, az idő, maga az organikus lét volt jelen benne; aki oda belépett, nem annyira szentélybe lépett, mint inkább a történelembe.

Az éhezés, a sátorozás, az értelmetlen tengődés heteiben ismét egy óriási ajándék – kinek köszönhetem meg? Hogy először nyíljon szemem

egy idegen tájra, s az mindjárt Schülpe vidéke, először csodálkozom rá egy emberkéz emelte épületre, s az mindjárt ez a csoda legyen! Mit mondjak: én Velencében is, Chartres-ban is jártam azóta, de megrendítőbbet azóta sem láttam; alapvető építészeti élményem mindmáig a hemmerwurthi templom maradt.

Hát ebbe a templomba tódultunk mi be porosan és kihevülten, Schülpe felől jövet, háromnegyed órányi vidám gyaloglás után. Ezekbe a padokba ültünk mi be illedelmesen (ám mégiscsak dübörögve); ezekre a faragványokra, sarokkövekre függesztettük mi tekintetünket, hálásan élvezve közben a zimankós évszázadok alájuk rekedt hidegét.

És ahogy leültünk, már el is kezdődött a műsor.

Fogalmam sincs, ki volt a koncertező művész; addig sem, azóta sem hallottam róla. Mindazonáltal nem lehetett egészen jelentéktelen muzsikos: úgy hírllett, civilben a kölni dóm első orgonistája. Ő is hadifogolyként tengődött itt. a ditmarscheni tengerfenéken, akárcsak mi, magyarok, de miután felfedezte a kis falusi templom csöpp orgonáját, miután kipróbálta, és igen jónak találta, nem volt már lelke parlagon hagyni a lehetőséget: meghirdette ezt a hangver-

senyt, csak úgy időtöltésből, ingyenesen, fogolytársai tiszteletére. Tudnia kellett (tudta is bizonyára), hogy lent, a padokban egyetlen zeneértő sem ül. játékában éppen ezért nyoma sem volt becsvágyó erőfeszítésnek. Amint kézzel-lábbal munkálkodva előállította világrengető hangzatait, amint szőke feje eközben ki-kibukkant a karzat mellvédje mögül, hát ámulva tapasztalhattuk: ez a kicsi ember könnyen és szívesen végzi óriási feladatát, hiszen játékosan bólogat hozzá, sőt dúdol, sőt mosolyog is.

Rendkívül spontánul játszott, rendkívül felszabadultan – mintegy a saját örömeire. Kottája sem volt, kitervelt műsora sem, azt vette sorra, ami éppen eszébe jutott. És hallgassák meg, kérem, mert csakugyan szerfölött különös ez: csupa Bach-mű jutott az eszébe! Két óra hosszat játszotta nekünk Sebastian Bach fűgáit, toccatáit, prelúdiumait; ahogy most visszaemlékezem, talán a D-mollal kezdte, úgyhogy valószínűleg beléremegtünk, aztán csendesebbekkel folytatta, úgyhogy valószínűleg elringatott; könnyedén terelt át minket a magasztosból a bensőségesbe, a meghittből a felemelőbe, majd ismét az áhítatosba; úgy játszott velünk, úgy formálgatott minket kerek két óra hosszat, mint valami demiurgosz.

Valószínűnek látom: zeneértőkre korántsem tett volna akkora hatást az a koncert. Mi azonban vadak voltunk, naivak voltunk, először hallottunk valódi zenét! Elementárisan, gyökerestül rázott meg minket; úgy hatott, ahogyan laikusokra hatnia kell; ahogy Bach is akarta, hogy hasson. Valamiféle szuggesztió alá vont, és pedig nem tisztán zenei, hanem főleg emberi tartalma által – mint később bevallottuk, valóságos látomásaink támadtak tőle. A barokk feszület meglódult, s könnyedén szálldosott föl-alá a mennyezet hosszán, mint valami repülőgép. A reneszánsz oltár megnyílt, kivirágzott; a gótikus kőfolyondárok tovább növekedtek, akár a rózsák, felkúsztak a bordázaton, elborították a csúcsíveket. Két óra múlva megrendülten és lenyűgözötten, mintegy berúgva támoltyogtunk ki a templomhomályból, a szintúgy berúgott sírkövek rózsakoszorús násznépe közé, amelyei most még vörösebbre, népiesebbre festett az alkony. És messziről, szemből, a gátakon túlról odafémlett az alkonyi tengeri

Elmondtam már, most elmondom ismét: énnekem addig sejtelmem sem volt a zenéről. Ha jókedvem támadt, katonanótát, népies műdalt, legfeljebb operettmuzsikát fütyörészttem. Nem tudtam, mi a zene, most találkoztam, vele elő-

ször – és mindjárt Bachhal és mindjárt a fűgáival! Hát mondják meg, kérem, ki intézte ezt? Gondolhatok-e másra, mint a gondviselésre? Ahogy az irodalomban vagy az építészetben, éppúgy a zenében is azonnal a legjobb jutott nekem; amint Tolsztoj után, azonképpen Bach után sem elégedhettem meg már kevesebbel. Nincs az az úrfi, az a lord, az a keleti herceg, aki igényesebb nevelést kaphatott volna exkluzív kollégiumában, mint amilyent én kaptam hazátlan földönfutóként, az elvesztett háború poklaiban!

Mindenből a legjobbat – és mindent épp idejében! Most, ahogy negyedszer-ötödször is elgondolom, miféle gondviselés intézhette mind ezt, kijózanító felismerés vesz erőt rajtam. Hogy talán nem is érvényesült itt semmiféle külön szerencse; nem pártolt, nem féltett, nem segített engem személy szerint soha senki; nem születtem én semmiféle burokban; még csak a véletlenhez sem fordulhatok, hogy megköszönjem pótolhatatlan útravalóit, mert azon sem múltott itt semmi. Hanem csak a fiatalságon.

Fiatal voltam, fiatal. Minden szerencsém, minden áldásra forduló átkomat ennek az egyszerű ténynek köszönhetem; annyit kaptam én csupán a sorstól, amennyit becsületesen megad

minden fiatalnak. Mert ahogy az éhező ember, aki jobb híján a labodából, a fűből, a konyhai szemétből is kiszűri, amire szervezetének szüksége van, akképpen él meg a fiatal is. Mindenre éhes, mindent hasznosítani tud, semmi sincs a világon, amire szüksége ne volna. Ha csődben él éppen, hát a csődből, ha nem jut, csak nyomorúsághoz, hát magából a nyomorúságból szűri ki tápláló élményeit – és minden a javára válik, mindentől növekszik, mindentől több lesz és jobb lesz! Úgy is mondhatnám: akármi éri – csupa jó éri; s akármikor éri – mindig idejében.

Énhozzám a háború, a katonaság, a mindenfelől szorongató üldöztetések képében juttatta el áldásait. Igaz: Tolsztoj helyett adhatta volna Jókait is, Bach helyett Kacsóh Pongrácot, első és utolsó mesterem, Jenő bácsi helyett Biás vagy Biális (vagy hogyan is hívták?) basszus gitárost – ott volt az is a fogolytáborban, ott fortyogott, nyüzsgött, tolakodott körülöttem mindenféle hatás! Hogy mi okból vettem én észre, s szűrtem ki magamnak mégis Tolsztojt és Bachot, miért hoztam magammal a katonaságból éppen a tartás, a tanulás, a belső autonómia igényeit (holott egészen mást is hozhattam volna), azt már nem tudom megmondani. Va-

lamiféle gondviselés lehetett ez csakugyan: az én külön, személyre szóló, belülről működő gondviselésem. Nem voltam én soha szerencsés, ellenben fogékony voltam mindenre, ami súlyos és fontos. Holtomig szeretem magam ezért.

A vesztesek

(Újkori metszet: A tüzéség visszavonulása)

A csata eldőlt. Kis, puha füstök

Pettyezik még a hegyet.

A völgyekből a síkvidékre

Özönlenek a vesztesek.

Toprongyos, tántori népség –

Hogy lehet az,

Hogy a vesztesek azonnal elrongyosodnak,

Gönceik elkoszosodnak,

Korcukban tetű terem?

Ugyan mért nyű a vereség

Több csizmát, mint a győzelem?

Miféle belső bomlás

Oldja le róluk a szíjat,

Rágja a vásznat, a posztót,

Ütközik át a ruhán?

Bekötött fejjel, felkötött karral

Mennek az ágyúk után.

Kialudt lávafolyam,

Gördülő közuhatag – özönölnek.

Rendetlen, sűrű tömegben
Okádják őket a völgyek.
Kínlódva, tülekedve caplatnak a sárban –

Hogy lehet az,
Hogy a vesztesek útján
Örökké sár van?

Ázott posztóbúz gőzöl utánuk,
Köpenyük fejre veszik.

Hogy lehet az,
Hogy a vesztes egéből
Mindig esik?

Apró szemű, ólmos eső veri őket,
Hüllőhideg szél lökdösi őket,
Képükbe öklöz az este.

Szótlanul mennek, kétségbeesve,
A lószagban, verejtékszagban,
Pörkszagban, puskaporszagban,
Csúszkálva lépnek egymás nyomába
A sárba –

Cuppog a, szörcsög a csizma –,
Mennek az ágyúk után.

Csak most, ez az éjszaka rossz – azután
Már könnyű feledni a harcot.
Rájuk villan a lámpa:
Izzadt, pelyhes kamaszarc,

Borostás, torz, öreg arc,
Gyönyörű, gyönyörű arcok.

Mért ütközik ki a vesztesek arcán
Azonnal a serte?
Miféle szurkot izzad a bőrük?
Szemük miféle kútba merül?
Elhagyták felszerelésük,
Elhányják rendre a fegyvert,
Vonulnak védtelenül.

Némelyik térdre esik.
Földbe tapossák.
Fogát vicsorítja.
Elesik még egy.
Húsába vág a kerék,
Vérében cuppog a csizma.
Ágyú, szekér akad el:
Szétválnak,
S összezárkóznak a háta megett,
Ahogy egy folyó kerülne meg
Valamely szigetet.

Mennek, ömölnek hátrafelé,
Értenek hozzá,
Csontjukban hordják ezt a tudást.
Apáik, apáik apái,

Ükapáik is mindig visszavonultak,
Nem láttak ők soha mást.

Vereségre termett nép,
Évezrek óta verik,
Egyébre se jó:
Ez a sorsa.
Vonul sorsába beletörődve,
S talán még büszke is
Erre a sorsra.
Mert ki tudja, igaza volt-e
A csata előtt?

De most már igaza van.

Ki tudja, jogos ügyért
Szállt-e csatába?

De most már jogos az ügye.

Vonul a füstbe, az éjbe, a sárba,
Vonul a tájba merülve.

Nem válogat a győzelem,
Mindegy neki,
Egyformán felemel
Hamisat és igazat.

Ám a vereség,
Tönkrejutás, megalázás
Jogot ad, igazat ad.

A győztes igaza meghal.
A vesztesnek igaza lesz.
Mióta világ a világ,
Az nyer igazán, aki vesz.

Mennek a lószagú éjben, a sárban,
Kirokkan alóluk a szürke,
Fogatuk sáncba suvad.
De ők keblükben rejtegetik,
Görnyedve, zihálva hátukon cipelik
Újszülött igazukat.
Elhányták a Fegyvert,
A Sáncot feladták,
Rétjüket új kasza nyírja.
De igazuktól
Nem tudnak megszabadulni,
Azt örökölni
Hagyják fiaikra.

Okádják, egyre okádják
Őket a völgyek,
Áradnak a síkon,
Mennek az ágyúk után.

Ezeknek olyan rossz, hogy csak
Jobb lehet már ezután.
Sohasem adja tetézve magát,
Valamit megtagad tőlünk
Mindig az élet.
Ezeknek azonban
Annyira semmijük sincs, hogy
Minden övük lett.

Aritmikusan ollózik a lábuk,
Füst csap utánuk,
Szörcsög alattuk a lé.

Mennek szegények
Új ezerévek
Ezer új veresége felé.

Tartalom

<i>Ajánlás</i>	5
Pálinkás	8
 <i>Amikor nyakon öntenek</i>	 48
A kripli	56
 <i>Emberbarátok</i>	 94
A kutyás német	123
 <i>Füstök</i>	 162
Mi a szerencse?	178
 <i>Sorok a gondviselésről</i>	 218
A vesztesek	239